

3 | 2016

Slpř

Slovanský přehled

Slavonic Review

Ročník 102 / Založen 1898

3 | 2016

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Slovanské historické studie (41, 2016)
Slavonic Historical Studies

Ročník 102 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků a také za jazykovou a stylistickou úroveň článků otištěných v cizích jazycích.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board. The authors are responsible for language in case of articles printed in foreign languages.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Materiály a dokumenty | *Contributions and documents* | Материалы и документы

- HLADKÝ Ladislav – ŠKERLOVÁ Jana – CIBULKA Pavel
Masaryk's Correspondence with the South Slavs: A Collection
of Letters from Milan Pribičević to T. G. Masaryk 393
- ГЛАДКИЙ Ладислав – ШКЕРЛОВА Яна – ЦИБУЛКА Павел
*Корреспонденция Масарика с южными славянами: Собрание писем
Милана Прибичевича Т. Г. Масарику*

Studie | *Studies* | Статьи

- SELINIĆ Slobodan
Jugoslávci a jugoslávství v letech 1966–1971.
Mezi politickými doktrínami a národním cítěním 423
- Yugoslavs and Yugoslavism 1966–1971:
Between Political Doctrines and National Feeling*
- СЕЛИНИЧ Слободан
*Югославы и югославство в 1966–1971 гг. Между политическими
доктринами и национальным чувством*
- POSPÍCHAL Jonáš
Odtážitost a vyčkávání. Vztahy exilových vlád Československa
a Jugoslávie v letech 1941–1943 451
- Distance and Waiting to See What Happens: Relations Between
the Exile Governments of Czechoslovakia and Yugoslavia 1941–1943*
- ПОСПИХАЛ Йонаш
*Отрешенность и выжидание. Отношения чехословацкого
и югославского правительств в изгнании в 1941–1943 гг.*

BALABAN Milan

A General Overview of Yugoslav-Czechoslovak Economic
and Trade Relations in the Period Between 1918 and 1938

503

БАЛАБАН Милан

*Обзор развития экономических и коммерческих отношений
между Чехословакией и Югославией в 1918–1938 гг.*

ÚVODEM

Letošní třetí číslo *Slovanského přehledu*, které v duchu vydavatelské praxe z předchozích let označujeme jako *Slovanské historické studie* (v roce 2016 vycházejí fakticky již po čtyřicáté prvé), je koncipováno monotematicky. Přináší čtyři odborné studie, které propojuje jihoslovanské prostředí, resp. problematika česko(slovensko)-jugoslávských vztahů.

Článek skupiny pracovníků Historického ústavu Akademie věd České republiky Ladislava Hladkého, Jany Škerlové a Pavla Cibulky *Masaryk's Correspondence with the South Slavs: A Collection of Letters from Milan Pribičević to T. G. Masaryk* stručně charakterizuje výsledky nedávného několikaletého výzkumu, který probíhal v českých i jihoslovanských archivech s cílem shromáždit a knižně vydat dochovanou korespondenci mezi českým filozofem a politikem T. G. Masarykem a jižními Slovany. Jako ukázka z dochované korespondence je v článku přetištěno devět zajímavých dopisů, které T. G. Masaryk obdržel v letech 1909–1934 od srbského, resp. později jugoslávského důstojníka a politika Milana Pribičeviče.

Srbský historik z Bělehradu Slobodan Selinić se ve studii *Jugoslávci a jugoslávství v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním cítěním* zabývá významným fenoménem projevujícím se v socialistické Jugoslávii na přelomu 60. a 70. let minulého století, a to etnický vnímaným jugoslávstvím. Jako Jugoslávci (v etnickém, nikoliv jen ve státním smyslu) se tehdy deklarovali nejenom bývalí jugoslávští partyzáni, ale také příslušníci některých národnostních menšin (např. jugoslávští Židé) a zároveň i poměrně velká část lidí pocházejících z národnostně smíšených rodin. Vládnoucí jugoslávská komunistická elita se však k etnický pocítovanému jugoslávství stavěla většinou negativně, neboť se obávala, že by jí „jugoslávská národnost“ mohla nabourat její po desetiletí prosazovanou ideologickou koncepci „jednoty a bratrství“ svěbytných a rovnoprávných jugoslávských národů.

Autory dvou posledních studií jsou mladí, začínající historici z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Doktorand Jonáš Pospíchal se ve studii s názvem *Odtažítost a vyčkávání. Vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943* věnuje doposud jen málo probádané problematice dosti vlažné spolupráce, jež se počátkem druhé světové války rozvíjela mezi československou a jugoslávskou (královskou) exilovou vládou v Londýně. Autor se snaží vysvětlit příčiny vzájemné odtažítosti mezi oběma politickými reprezentacemi. Studie se opírá o analýzu archivních pramenů československé a v menší míře též jugoslávské

provenience, o publikované deníky a memoáry hlavních zúčastněných osobností a také o dobový tisk.

Rozsáhlá, anglicky psaná studie historika původem z Bosny a Hercegoviny, který nedávno ukončil doktorandské studium v České republice, Milana Balabana *General overview of Yugoslav-Czechoslovak economic and trade relations in the period between 1918 and 1938* se pokouší o komplexní nárys problematiky hospodářské spolupráce a obchodní výměny mezi meziválečným Československem a Jugoslávií. Byť má prezentovaná studie určité vnitřní rezervy (např. v ne zcela perfektním vylíčení politického kontextu tehdejších československo-jugoslávských vztahů, resp. též ve znalostech české historiografické produkce o meziválečném období), je cenná celkovým obrazem československo-jugoslávských obchodních kontaktů v letech 1918–1938, neboť v podstatě poprvé doplňuje relativně známá data z československých archivů (konkrétně o objemu a struktuře vzájemného obchodu) analogickými informacemi z jugoslávských zdrojů.

Redakce

INTRODUCTION

This year's third issue of the *Slavonic Review*, a publication that in the spirit of our editorial practice from the past few years we designate *Slavonic Historical Studies* (which is being issued in 2016 de facto for the forty-first time), is conceived monothematically. It delivers four scholarly studies that discuss the South Slavic cultural and political area, particularly in regards to issues of Czech(oslovak)-Yugoslav relations.

The article by the collective comprising Ladislav Hladký, Jana Škerlová and Pavel Cibulka, researchers from the Institute of History of the Czech Republic's Academy of Sciences, *Masaryk's Correspondence with the South Slavs: A Collection of Letters from Milan Pribičević to T. G. Masaryk*, succinctly sketches out the results of the investigations they have been conducting over the past several years in Czech archives as well as others in southeast Europe. The aim of this work is to summarize the correspondence that has been preserved between the Czech philosopher and politician T. G. Masaryk and his South Slav contacts in a literary volume. As an illustration of the preserved correspondence, the article offers a reprint of nine interesting letters that T. G. Masaryk received in the years 1909–1934 from the Serbian, and later Yugoslav, officer and politician Milan Pribičević.

A Serbian historian from Belgrade, Slobodan Selinić, in the study *Jugoslávci a jugoslávství v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním cítěním* [Yugoslavs and Yugoslavism 1966–1971: Between Political Doctrines and National Feeling] grapples with an important phenomenon that began to appear in socialist Yugoslavia at the end of the 1960s and beginning of the 1970s: an ethnic perception of Yugoslavism. It was not only former Yugoslav partisans who declared themselves to be Yugoslavs (in the ethnic and rather than merely in the state-citizenship sense), but also members of certain ethnic minorities (ex: Yugoslav Jews) and also a fairly large percent of people who had mixed family backgrounds. However, the ruling Yugoslav communist elite mostly adopted a negative stance towards this ethnically-felt Yugoslavism, out of fears that the ideological conception of “unity and fraternity” of distinct and coequal Yugoslav nations they had promoted for decades might be dismantled.

The authors of the last two studies are young rookie historians from the Philosophy Faculty of Masaryk University in Brno. Doctoral student Jonáš Pospíchal in his study entitled *Odtažitosť a vyčkávání. Vzťahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943* [Distance and Waiting to See What Happens: Re-

lations Between the Exile Governments of Czechoslovakia and Yugoslavia 1941–1943] is devoted to what has until now been the little-studied issue of the rather indifferent style of cooperation that developed at the time of the beginning of the Second World War between Czechoslovakia and the Yugoslav (royal) exile governments in London. The author explains the causes for the mutual reserve maintained between their respective political representations. The study is based upon analysis of archival sources of Czechoslovak, and to a lesser extent, Yugoslav provenience, published diaries and memoirs of leading personalities involved, and period publications.

The extensive study by the historian Milan Balaban, who originally hails from Bosnia and Hercegovina and recently completed his doctoral studies in the Czech Republic, is written in English: *A General Overview of Yugoslav-Czechoslovak Economic and Trade Relations in the Period Between 1918 and 1938*. This work attempts a complex delineation of the issue of economic cooperation and trade between interwar Czechoslovakia and Yugoslavia. Although the study herein presented has certain intrinsic limitations (for example, in the somewhat imperfect characterization of the political context of the Czechoslovak-Yugoslav relations of that time, as well as in the author's knowledge of Czech historiographic production in the interwar period), it is valuable for its overall depiction of Czech-Yugoslav commercial contacts in 1918–1938 because it is still essentially the first work to fill in the relatively well-known data from Czechoslovak archives (specifically, on the volume and structure of the bilateral trade) with analogous information from Yugoslav sources.

Editors

MATERIÁLY A DOKUMENTY

Masaryk's Correspondence
with the South Slavs:
A Collection of Letters
from Milan Pribičević to T. G. Masaryk

LADISLAV HLADKÝ – JANA ŠKERLOVÁ – PAVEL CIBULKA

Institute of History, Czech academy of Sciences, v. v. i., Brno branch

Masaryk's Correspondence with the South Slavs: A Collection of Letters from Milan Pribičević to T. G. Masaryk

This paper aims to draw attention to interesting archival research conducted in 2012–2014 by employees of the Institute of History of the Czech Academy of Sciences. The outcome of their research was the publication of a large volume containing surviving correspondence between Czech philosopher and politician Tomáš Garrigue Masaryk and the South Slavs, collected from Czech and foreign archives. The volume contains Masaryk's letters exchanged with the South Slavs (i.e., members of the nations of the former Yugoslavia and the Bulgarians) from the 1880s to his death in 1937. A sample of the surviving correspondence presented in this paper is a collection of letters from the Serbian – and later, Yugoslav – officer and politician Milan Pribičević to T. G. Masaryk written between 1909 and 1934.

Key words: T. G. Masaryk, South Slavs, correspondence, Milan Pribičević, Czech-South Slavonic relations

It is a well-known fact that relations between T. G. Masaryk and the South Slavs were very well developed before World War I. At the turn of the twentieth century, Masaryk, as a philosopher and university professor, influenced a substantial segment of the young South Slavonic intelligentsia within Austria-Hungary, but also in Serbia, with his lectures at the university in Prague and his numerous books and articles. He won them over with his political realism and his support for the idea of South Slavonic national unity. Masaryk intervened in a number of major events that took place in the Slavonic South before World War I as a Czech, or rather Austrian, politician. His involvement in favour of the South Slavs in the Austrian Parliament and in the Austro-Hungarian Delegation (particularly Masaryk's criticism of the Austro-Hungarian occupation administration in Bosnia and Herzegovina in 1892–1893 and his involvement in a series of so-called high-treason trials: the Zagreb, Friedjung, and Vasić trials in 1909–1910) was met with great acclaim among the South Slavs. It should also be emphasized that it was precisely South Slavonic political affairs that made Masaryk known among European politicians, political journalists, and intellectuals already before 1914. The Czech professor won the considerable favour of liberal-minded South Slavs as well as numerous foreign intellectuals, a situation he later took advantage of during World War I, when he was in exile and often relied on their help in his efforts to create an independent Czechoslovak state and break apart the Austro-Hungarian Empire. T. G. Masaryk maintained relatively intensive contacts with the South Slavs also after 1918, when he became the first president of the Czechoslovak Republic.

The hinted-at “old story” of contacts and cooperation between T. G. Masaryk and the South Slavs is relatively well known. The Czech and international literature on this topic is also fairly extensive.¹ The most detailed Czech analysis of Masaryk's influence on the South Slavs was provided by historian Milada Paulová. She published her study *Masaryk a Jihoslované* (Masaryk and the South Slavs), describing relations between the Czech philosopher and the South Slavs from the beginning of the 1890s until the end of World War I, already in 1931,² and several years later, in 1937, when Masaryk died, she partially modified and supplemented

1 Ladislav HLADKÝ, “T. G. Masaryk a jižní Slované: konstanty a proměnné v rámci starého příběhu,” in *T. G. Masaryk a Slované*, eds. Vratislav DOUBEK, Ladislav HLADKÝ, Radomír VLČEK (Praha: Historický ústav, 2013), pp. 237–251.

2 Milada PAULOVÁ, “Masaryk a Jihoslované,” in *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi*, ed. Miloš WEINGART (Praha: Orbis 1931), pp. 177–200.

her study.³ However, she did not deal with mutual postwar contacts or the issue of Masaryk's links to the Bulgarians.

Milada Paulová was a very erudite historian, sincerely admiring all the great men who contributed to the establishment of the independent Czechoslovak Republic during World War I. She was also an enthusiastic promoter of friendship between the Czechs and South Slavs, a relationship that was formed based on feelings of Slavonic reciprocity already in the nineteenth century and reinforced during the war, when both communities closely cooperated in their efforts to achieve national and state autonomy. Her treatise on Masaryk's relations with the South Slavs is therefore characterized not only by a rich factual account of events and the vividness of her presentation, but it is also marked with considerable pathos – understandable given the time when the treatise was written – and the celebration of T. G. Masaryk and Czechoslovak-South Slavonic cooperation.

Today, when there is no longer a united Yugoslavia or Czechoslovakia, some sections in Paulová's text may seem greatly exaggerated to the current reader. Thus, it is even more surprising how tenaciously the narrative of Masaryk and the South Slavs created by Paulová (which includes a number of factual inaccuracies and ideological simplifications, regarding in particular the description of real relations between individual South Slavonic ethnic groups before, and during, World War I) persists in the Czech lands and beyond. The reason for this is primarily the fact that in the approximately eighty years that have elapsed since T. G. Masaryk's death, various political and ideological circumstances in the Czech lands have not allowed a more thorough re-examination of the issue, in particular using key archival sources.

A new qualitative shift in the study of the life and works of T. G. Masaryk in Czech historiography occurred only after 1989, when documents from the personal archive and library of T. G. Masaryk, which currently belong to the Masaryk Institute in Prague and which are technically cared for by the Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences (MIACAS), became again freely accessible for researchers. The very interesting documents stored at the Masaryk Institute in Prague, which have so far been underutilised by historians, include Masaryk's extensive correspondence.

In 2012–2014, a team of researchers from the Institute of History of the Czech Academy of Sciences (IHCAS), cooperated on a project titled "T. G. Masaryk and the Slavs" with experts from the MIACAS. The aim of the project was to

3 Milada PAULOVÁ, "Tomáš G. Masaryk a Jihoslované," *Československo-jihoslovanská revue* 7 (1937), pp. 241–287.

make Masaryk's correspondence with the Slavs available to the international scholarly public. The outcome of this collaborative effort is three volumes of Masaryk's "Slavonic" correspondence published in the *Correspondence of TGM* series, which has been published by the MIACAS for many years. The first volume includes, in addition to Masaryk's letters to and from the Poles, his correspondence with the Russians and Ukrainians from 1883–1917, and the second volume contains Masaryk's correspondence with the Russians and Ukrainians from the interwar period.⁴ The third volume collects correspondence exchanged by T. G. Masaryk with the South Slavs – that is, with Slovenians, Croats, Serbs, and members of the nations and ethnic groups in Bosnia and Herzegovina, Montenegro, and Macedonia, as well as with Bulgarians – from the 1880s to 1937.⁵

In searching for Masaryk's surviving correspondence with the South Slavs, in the Czech Republic archival research was conducted first and foremost at the Archives of the Masaryk Institute in Prague and the Archive of the President's Office in Prague. The core of the collected correspondence comes from these two institutions. Furthermore, heuristic research was conducted at the Military History Archive of the Central Military Archive in Prague (specifically, in the Czechoslovak National Council collection from the World War I era) and also in the Literary Archive of the Museum of Czech Literature in Prague.

In other countries, Masaryk's surviving correspondence was collected from the Croatian State Archives, the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, and the National and University Library in Zagreb. Research was also conducted in Serbia, specifically at the Archive of Serbia and at the Archives of Yugoslavia in Belgrade. Regional archives in the republics of the former Yugoslavia and Bulgarian archives could not be visited due to the short duration of the project and financial reasons.

It can be assumed that more correspondence is yet to be discovered, for example, in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade. However, we believe that only single specimens would be found there. A greater amount of correspondence cannot be expected from the Bulgarian archives either.

4 Vratislav DOUBEK – Petr KALETA – Jan KVĚTINA, eds.: *Korespondence T. G. Masaryk – Slované: Poláci, Rusové a Ukrajinci. 1. svazek* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015); Vratislav DOUBEK, ed., *Korespondence T. G. Masaryk – Slované: Rusové a Ukrajinci. 2. svazek* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016).

5 Ladislav HLADKÝ, Jana ŠKERLOVÁ, Pavel CIBULKA, eds., *Korespondence T. G. Masaryk – Slované: Jižní Slované* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Historický ústav AV ČR, 2015). As for the rules how to edit documents see pp. 43–49.

The existing literature on T. G. Masaryk and the Bulgarians does not mention any surviving letters.⁶

In total, 441 documents in the form of letters, telegrams, and cards are collected in the volume. Overall, 105 documents were written by Masaryk and sent to South Slavs, and conversely 336 were received by him. All the surviving letters are reprinted in the book in their original forms (115 documents in Czech, 96 in German, 84 in French, 33 in English, 95 in Serbian or Croatian, 10 in Slovenian, 6 in Bulgarian, and 2 in Russian). The documents have been annotated following standard editing rules – that is, they are accompanied by factual and linguistic commentary and notes.

Thematically, Masaryk's collected correspondence with the South Slavs is extraordinarily diverse. The Czech professor corresponded with a number of South Slavonic scholars. The greatest amount of correspondence in the book comes from exchanges between Masaryk and Croatian Slavonic scholar Vatroslav Jagić (20 letters). The volume also includes letters from Slovenian philologist and ethnologist Matija Murko, and Serbian scholars are represented, for example, by literary historians Aleksander Belić and Pavel Popović as well as by historian Stanoje Stanojević.

The publication also includes a significant amount of letters from South Slavonic students. Such correspondence is represented, for example, by letters from Stjepan Radić sent to Masaryk in 1900–1904, as well as by letters from other Croatian, Serbian, and Slovenian students.

The contents of correspondence with South Slavonic artists are also interesting. The book includes letters written to Masaryk by famous Croatian sculptor Ivan Meštrović, Slovenian architect Josip Plečnik, and a renowned South Slavonic *gusle* player from the interwar period, Tanasije Vučić, among others.

Correspondence exchanged by T. G. Masaryk with various politicians from the Slavonic South is also richly represented in the volume. Masaryk corresponded relatively intensively with the Pribičević brothers: Svetozar, Milan, and Adam. The oldest such correspondence comes from the period of the “high-treason trials” before World War I. However, the Pribičević brothers were still writing letters to Masaryk in the 1930s. Their letters to the supreme representative of the Czechoslovak Republic from that time bore sharp criticism of the royal dictatorship established in Yugoslavia in 1929. After the end of World War I, the Czechoslovak pre-

6 Jan RYCHLÍK, “T. G. Masaryk, Bulhaři a makedonská otázka,” in *T. G. Masaryk a Slované*, eds. Vratislav DOUBEK, Ladislav HLADKÝ, Radomír VLČEK (Praha: Historický ústav, 2013), pp. 351–363.

sident was also contacted by numerous Bulgarian politicians asking for support. They hoped that Masaryk, as an acclaimed European and Slavonic statesman, could make sure that Bulgaria was not disproportionately punished for its participation in the war alongside Germany and Austria-Hungary at the Paris Peace Conference.

In the interwar period, Masaryk, now president, corresponded with “crowned heads” from the Slavonic South. The book includes a number of letters and telegrams he exchanged with King Alexander I of Yugoslavia and Tsar Boris III of Bulgaria.

Letters Masaryk received from ordinary people from the Balkans make up a special category of correspondence in this volume. They are often written in rather plain, less refined language; however, this feature makes them more spontaneous and candid. The most peculiar documents from this group include several letters the Czechoslovak president received in the 1920s and 1930s from his Serbian *po-bratim*, a peasant from the Šumadija area, Jeremija Nedić.

What makes the published correspondence between T. G. Masaryk and the South Slavs beneficial for scholars? In particular, it is the fact that it very specifically and convincingly demonstrates and illustrates five decades of mutual contacts, covering all important moments and stages. An extensive introductory study accompanying the collection of correspondence provides the first comprehensive time-line of collaboration between the Czech philosopher and politician and the South Slavs, specifically from the mid-1880s until Masaryk's death. An analysis of the published collection of letters shows that relations between Masaryk and the South Slavs developed and transformed over the years. They certainly were not always only positive and trouble-free as depicted in the earlier literature. Before 1914, Masaryk's contacts with the South Slavs were very friendly indeed. However, disputes started appearing between the Czech professor and the South Slavs during World War I, due in particular to the great diversity of opinions and political interests among the South Slavs; strongly nationalist and power-motivated frictions had emerged, which Masaryk, willing as he may have been, was unable to defuse and reconcile. It was impossible to satisfy all the South Slavonic groups in the ever changing conditions of the world conflict. Still, even after 1918 Masaryk tried to maintain loyalty and impartiality when dealing with the newly established Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (Yugoslavia), a very important political ally for Czechoslovakia within the Little Entente. After 1929, when King Alexander's personal dictatorship was established in Yugoslavia, Masaryk was obviously very disappointed with the internal Yugoslav situation. Many of his earlier South Slavonic collaborators and friends, who

belonged to the elite of the new state into the 1920s, were gradually displaced from Yugoslav political life; some were even persecuted. Although the Czechoslovak president formally refrained from any open criticism, he expressed his opinion on the internal situation in Yugoslavia by, among other things, never revisiting the country after the end of World War I, although the Yugoslav establishment and surely the wider Yugoslav public would have much wished so.

For this paper we have chosen a collection of nine letters Masaryk received from a Serbian, and later Yugoslav, officer and politician, Milan Pribičević (1877–1937), between 1909 and 1934. He came from a Serb family from the Banija area of southern Croatia. Together with his three brothers – Svetozar (a politician), Adam (a political journalist), and Valerijan (an Orthodox priest) – he argued for the idea of South Slavonic national unity for virtually all his life. As a young man he graduated from an Austro-Hungarian officer school in Graz, but in 1905 he left for Serbia, where he joined the Serbian Royal Army. In 1907 in Serbia, he wrote *Revolucionarni statut* (the Revolutionary Charter) of the *Slovenski jug* (Slavonic South) association, which foresaw the unification of all South Slavs in a communal republic. The association's platform was based on a combination of various nationalist, propagandist, and armed activities. When Austria-Hungary annexed Bosnia and Herzegovina in 1908, the text of the charter was used in the high-treason trials to accuse Serb activists from the Habsburg Empire, including Adam and Valerijan Pribičević, of separatist activities in favour of Serbia. At the time, Milan Pribičević met with T. G. Masaryk, who apparently sympathized with the Serbian officer's enthusiasm for the idea of South Slavonic national unity and his youthful commitment to actively (by all means necessary) seeking its implementation. (Masaryk, in a speech in the Austrian Parliament in May 1909, defended the Serb political activists accused in the Zagreb high-treason trial and tried to diminish the significance of the *Revolutionary Charter* by claiming that it was just a provisional draft by a single individual, created "out of industriousness, resulting from a relatively uncertain mind, which wanted to create an organization" and without much political significance.) In the years before World War I, Milan Pribičević served as secretary of the Serbian organization *Narodna odbrana* (National defence) and during the Balkan Wars (1912–1913) he actively participated in battles against the Turks, and later the Bulgarians, in the southern Balkans as a Serbian army officer. At the beginning of World War I, he was involved in defending Serbia against the attacking Austro-Hungarian army. In 1916–1918, he was sent to the USA to recruit volunteers

among South Slavonic immigrants for the South Slavonic Division, which was to assist the Serbian army on the Macedonian (Salonica) Front. At the end of 1918, he was the military envoy of the Belgrade government to Zagreb, where he participated in establishing the institutions of the first communal South Slavonic state. Shortly thereafter, he left the army and began, alongside his brother Svetozar, political and publishing activities within the Democratic Party (later known as the Independent Democratic Party). The basic political platform of this party was the fulfilment of South Slavonic national unity. However, Milan Pribičević left active politics in 1923 and went to Kosovo, where he tried, together with his brother Adam, to improve this economically and culturally undeveloped region. After the royal coup in Yugoslavia (1929), he again stood up, ideologically and politically, for his brother Svetozar, whom he aided at the time of his internment (1930) as well as later when he immigrated to Czechoslovakia and then France (1931–1936). Milan Pribičević survived his brother by one year only. In 1937, he died in Switzerland, where treatment of the malaria he had contracted in Kosovo was unsuccessful.

We have chosen Milan Pribičević's letters to T. G. Masaryk (written mostly in German) mainly because they have not yet been published, they cover a relatively long period of time (1909–1934), and they may provide insight into the development of an interesting South Slavonic “revolutionary.” In his letters, Milan Pribičević “takes stock” of the stages in his life, describes his activities and those of his brothers, and openly expresses his opinions and disappointments about the reality of a communal South Slavonic state, especially after 1929 (after the establishment of the royal dictatorship). Masaryk learnt from the letters that the idea of South Slavonic national unity was becoming a merely fictional notion even for its formerly most ardent supporters.

1) Milan Pribičević to T. G. Masaryk^a

1909, 31 December, Belgrade (Serbian Kingdom)

Pošt[ovani] gospodine,
Srdačno i toplo čestitam Vam Novu godinu; svi Vaši prijatelji Vas najlepše pozdravljaju,¹ a najviše Vaš,
Milan Pribičević.
Beograd, 31. decembra 1909.

CORRESPONDENCE CARD

Archive of the T. G. Masaryk Institute in Prague (AÚTGM), f. T. G. Masaryk, sign. Kor-I-49, k. 694. Original, manuscript, Serbo-Croatian.

- a – Addressee: Toma G. Masaryk, Reichsratsabgeordneter. Prag, Valdštýnska 8.
Wien – Parlament^b. “Србија, Дописна карта” pre-printed on the card.
b – Stricken out.
1 – Milan Pribićević was a Serbian army officer at the time.

2) Milan Pribićević to T. G. Masaryk^a 1910, 12 June, Belgrade (Kingdom of Serbia)

Belgrad, 30/V. alt[en] St[ils] 1910.^b

Sehrgeehrter, lieber Herr Masaryk,
heute, Sonntags-nachmittag, meine Papiere ordnend, fand ich Ihr Schreiben aus Russland, in welchem Sie mich zum Avansement¹ beglückwünschen. Ihr Schreiben ruft in mir eine Schaar Erinnerungen auf, welche ich diesmal festhalten will. Ich will Ihnen von mir Nachricht geben, überzeugt, dass ich Ihnen damit eine angenehme Überraschung bereite. Zu allererst grüße ich Sie herzlichst und mit Hochachtung.

*

Es ist schön heute. Die Sonne scheint zu milde für den letzten Tag des Mai in Belgrad. Meine Wohnung liegt in der einsamen Gasse des oberen höheren Theiles der Stadt. Vor den Fenstern habe ich ein kleines Gärtchen. Ich höre Vogelgezwischer und Hahnengeschrei, wie auf dem Dorf. Ich sehe – in Gedanken durch das Fenster schauend – Ihre hohe ernste Gestalt durch das Leben schreiten im ewigen Suchen, und ich habe jetzt diese Worte schreibend, ein so eigenartiges Gefühl der Freude im Herzen.

Ein halbes Monat ist jetzt, wie ich von meinen Verwandten Vučetiće ausgezogen bin, um mich hier in meiner kleinen Wohnung, einsam und ungestört, meiner Arbeit zu widmen. Zum Neujahr bin ich befördert worden. Eine Auszeichnung ist darin nicht zu suchen, denn ich war schon lange her an der Reihe. Am besten werden Sie das sehen daraus, wenn ich Ihnen sage, dass mein Gesuch um die Anerkennung der Dienstjahre, welche ich in Österreich verbracht habe, noch immer unerledigt vor der Skupschtina³ liegt! Daraus sehen Sie, daß ich noch immer nicht der Liebling der Belgrader Machthaber geworden bin. Es ist wahr, ich bemühe mich auch nicht viel darum...

*

Ich arbeite viel. In der Arbeit finde ich mein Glück. Wie Sie wissen, bin ich zur Zeit des Aneksionsrummels vom Kriegsminister⁴ der „Narodna Odbrana“ zugeteilt worden. Ich bin noch immer bei dieser Organisation. Ich bemühe mich aus derselben eine Liga der nationalen Arbeit zu schaffen, mit dem Ziele der Neugeburt unseres nationalen und gesellschaftlichen Lebens in dem Sinne, in welchem ich auch bisher tätig war.

Mit meinem Freunde Dačić, jenem Herrn, welcher Sie begleitet hat auf der Reise in das Innere des Landes, habe ich bis heute im Innern über zwanzig Vorträge gehalten, auf welchen wir die unseren – für Serbien neue – Lehren erklärt haben. Wir wollen in der „Narodna Odbrana“ die Konzentration der Arbeit durchführen, welche von der privaten Initiative kommt, auf der Grundlage der neuen realistischen Auffassung. Wir verlangen den Idealismus in der Kleinarbeit, wir kämpfen gegen den wilden Parteihaß an, verlangen Begeisterung und Aufopferung in der Arbeit an der Erhebung des kleinen Mannes und Lebens. Mit Rücksicht auf unsere kritische nationale Lage agitieren wir stark für die Ausbreitung der Schützenvereine, Sokolen, etc. Mit einem Worte wir haben die alte „Narodna Odbrana“, welche zur Zeit der Aneksion eine Organisation für die Sammlung der Kriegsgelder und der Kriegsfreiwilligen war, vollkommen umgewandelt, in eine ernste Bewegung, mit dem Ziele der Reformation unseres nationalen und gesellschaftlichen Lebens in Serbien. Das ist, meine ich, auch der einzig richtige Weg, welcher der jetzigen Situation entspricht, in welcher wir uns befinden. Dem Großserbien muß ein „großes“ kleines Serbien vorausschreiten!

Daneben arbeite ich viel auch publicistisch. Da unsere Organisation, wie oben gesagt wurde, auch mit den Schützenvereinen zu tun hat, hat mich der Minister bei derselben belassen.

Das wäre alles von mir.

*

Meine Brüder⁶ sind in Freiheit; alle gesund. Jetzt sind sie in Karlowitz⁷ auf dem Kirchenkongreß.

Wir alle sind Ihnen sehr dankbar, denn wir wissen, daß Sie das meiste dazu beigetragen haben, dass man endlich einmal das Lügengewebe hat zerstören können, welches man um uns Pribićeviće gesponnen hat.⁸

Diese Tage erwarte ich den Besuch der Mutter⁹ und der Kinder Svetozař's; vielleicht kommt auch er herüber. Adam und Valerijan können noch nicht kommen, weil der Staatsanwalt die Auslage noch immer nicht zurückzieht.

Zwei Jahre sind jetzt schon, wie ich keinen von meinen Brüdern gesehen habe!

*

Einige Worte nur noch über Serbien.

Unser kleines Land schreitet trotz aller Hindernisse vorwärts. Die innere und die äußere Politik bleibt sich treu, und verläßt nicht den Weg, welchen sie nach der Aneksion eingeschlagen hat. Wir haben zwar, gerade heute, wieder eine Demission des Kabinetts,¹⁰ aber die beweist nichts gegen diese Behauptungen, sie ist die Folge ungünstiger Zusammenstellung der Skupschtina, welche aus der Zeit datiert, in welcher man ganz andere Wege gieng.

Trotz aller Hindernisse arbeiten wir energisch an der Ausgleichung der Feindseligkeiten, welche bis zur Aneksion zwischen unseren kleinen Balkanstaaten auf der Tagesordnung waren.

Vorgestern war die Militärparade vor dem türkischen Kronzprinzen.¹¹ Sechs Tausend Mann, alles Reservisten, in vollkommen neuer Kleidung, mit neuen Gewehren und Geschützen, haben vorzüglich gearbeitet. Unser Bauer ist eben ein wunderbarer Mensch, nur wir, seine Intelligenz, sind nicht so, wie wir sein sollten.

Sehr viel hat unser Bauer dieses Jahr Schaden von den Wolkenbrüchen und vom Hagelwetter. Wenn das nicht wäre, könnte er dieses Jahr zufrieden sein, denn alle Früchte haben gut getrieben.

Dieses Jahr wird fleißig fortgearbeitet an dem Ausbau der Eisenbahnen; auch sonst ist reges Treiben der Geschäfte bemerkbar.

*

Ich will schließen.

Ich habe die Emphindung, daß ich vielleicht zu ausführlich war, aber Sie werden mich entschuldigen, ich liebe mein Land und Volk.

Ich freie mich sehr auf Ihr Buch über Russland,¹² noch mehr aber darauf, daß Sie vielleicht wieder einmal auch zu uns kommen werden? Wenn Sie es nicht bald thun sollten, ich weiß, wie ich Sie herzaubern werde. Ich schreibe wieder ein „Statut“,¹³ und Sie werden sofort hier sein...

Viel und viel grüßt Sie und liebt, in Hochachtung,

Milan Pribičević

Meine Adresse:^b

M[ilan] P[ribičević] Königl[icher] serb[ischer] Hauptmann,
Belgrad, Zorina ulica 42.

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. Kor-I-51, k. 694. Original, manuscript, German.

- a – Envelope with address: Österreich, Wien^b, Reichsratsgebäude, Herr: Toma G. Masaryk, Prof. und Reichsratsabgeordneter.
- b – Underlined by the letter writer.
- 1 – Milan Pribićević was a captain in the Serbian Royal Army at the time.
- 2 – Pribićević originally served in the Austro-Hungarian Army and immigrated to Serbia in 1905.
- 3 – *Skupština* = Serbian Parliament.
- 4 – During the annexation crisis (October 1908–April 1909), the Ministry of War was headed first by Stepan Stepanović (until 3 January 1909) and then Mihailo Živković (until 14 October 1909).
- 5 – *Narodna Odbrana* – a non-governmental Serbian nationalist organization established during the annexation crisis that opposed the annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary (the annexation was declared on 5 October 1908). It focused on promotional activities and on organizing paramilitary structures (gymnastic and shooting clubs).
- 6 – Milan Pribićević (1877–1937) had three brothers: Valerijan, a bishop in the Serbian Orthodox Church (1870–1941); Svetozar, a politician (1875–1936); and Adam, a clerk and political journalist (1880–1957).
- 7 – Sremski Karlovci – a town in Vojvodina, since 1713 the seat of the Patriarchate of the Serbian Orthodox Church.
- 8 – Hints at the fact that Adam and Valerijan Pribićević were among the first accused in the Zagreb trial. The prosecution presented the charter of the Serbian revolutionary organization whose aim was to unite the South Slavs in the Habsburg Monarchy and Serbia. The author of the charter was allegedly Milan Pribićević. Svetozar Pribićević, at that time a leader of the Serbian part of the Croat-Serbian coalition, was also indirectly accused. Adam and Valerijan received the severest sentences (twelve years). Masaryk's intervention in the trial revealed many irregularities, particularly in the evidence. The first ruling was cancelled by a higher court, and the trial was discontinued. Eventually, the accused were granted amnesty by the emperor.
- 9 – Christina Pribićević.

- 10 – At the time the letter was written, the Kingdom of Serbia was administered by the government of Nikola Pašić (in office between 24 October 1909 and 1 July 1911), relying on Serbian radicals and independent radicals.
- 11 – Yusuf Izzeddin Effendi (1857–1916) – the eldest son of Sultan Abdulaziz (1861–1876), became the successor to the throne in 1909. He had been on an official visit to Serbia since 9 June. He was present at a military parade of the Belgrade Division on 10 June and left Belgrade for Sofia on 11 June 1910.
- 12 – In the years preceding World War I, Russia was Masaryk's main academic interest, which resulted in a publication titled *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland*, 2 Bände (Jena 1913).
- 13 – After immigrating to Serbia, Milan Pribičević wrote *Statut revolucionarne organizacije Južnih Slovena* (The revolutionary charter of the organization of the South Slavs). In his speech on the Zagreb high-treason trial (*Parlamentni projev 1907–1914*, Praha 2002, pp. 182–184), Masaryk tried to belittle the importance of the charter by claiming it was purely a private paper, which had never been the charter of a revolutionary society. In addition, he focused mainly on calling into question the credibility of Đorđe Nastić (1884–1910), who published the text of the charter in the *Finale* brochure (Budapest 1908).

3) Milan Pribičević to T. G. Masaryk 1913, 21 November, Belgrade (Serbian Kingdom)

Belgrad, 21. XI. 13.^a
Obilićev venac 3.

Sehrgeehrter und lieber Herr Professor,
ich fühle, es ist die höchste Zeit, dass ich Ihnen von mir Nachricht gebe. Der Grund, warum ich dies nicht früher getan habe, liegt in meiner Krankheit. Einige Tage nach meiner Rückkehr aus dem bulgarischen Kriege,¹ bin ich an Typhus erkrankt u[nd] lag krank beinahe drei Monate. Ich bin erst vor zehn Tagen vom Bette gestiegen, und darf bis Ende dieses Monats nicht das Zimmer verlassen. Anfangs Dezember muss ich an die französische Riviera zum Zweck der völligen Genesung. Ich werde mich dort bis auf zwei Monate aufhalten.

Während meiner Krankheit war die Mutter² bei mir, fast die ganzen drei Monate hindurch. Die Brüder Valerijan³ und Adam⁴ waren ebenfalls im Anfange

der Krankheit über zwanzig Tage hier. Meine Krankheit war sehr schwer und ich bin kaum durchgekommen.

So ist das Schicksal, immer so, daß wir es nicht verstehen können. Wie Sie wissen, bin ich nach der Schlacht bei Bitolje⁵ nach Belgrad gekommen. Als der Krieg fortgesetzt wurde, gieng ich nach Jedrene⁶ und übernahm dort das Kommando eines Bataillons, mit welchem ich den Sturm mitgemacht habe, und mich dabei wieder ausgezeichnet habe. Im bulgarischen Kriege war ich Kommandant eines Bataillons in der Timok Division II,⁷ welche sehr schwere Kämpfe hatte bei Krivolak⁸ im Vardarthale. Viele schwere Gefechte, Stürme, Schnee, Kälte, Regen, Kolera habe ich ausgehalten froh und gesund, um nach der Rückkehr beinahe am Typhus zu grunde zu gehen. Ist das nicht eine interessante Schicksalsfügung?

Für mein Verhalten im Kriege, oder besser gesagt, in den Kriegen (macedonischer, vor Jedrene, und bulgarischer) habe ich den höchsten Orden für die Tapferkeit bekommen, den „Karageorgs-Stern mit den Schwertern“⁹ und bin zum Major befördert worden.

Soviel für jetzt, für das allererste, damit Sie über mich alles wissen.

Indem ich hoffe von Ihnen Nachricht zu bekommen bin ich in Liebe und Anhänglichkeit Ihr ergebener:

Milan Pribićević

LETTER

AÚTGM f. T. G. Masaryk, sign. Kor-I-72, k. 697. Original, manuscript, German.

a – Underlined by the writer.

1 – The Second Balkan War was waged against Bulgaria from 16 June 1913 by Serbia, Greece, Montenegro, Romania, and the Ottoman Empire. It concluded with the Treaty of Bucharest, signed on 10 August 1913.

2 – Christina Pribićević.

3 – Valerijan Pribićević (1870–1941).

4 – Adam Pribićević (1880–1957).

5 – The Battle of Monastir was fought between Serbian and Ottoman units between 16 and 19 November 1912. It ended in defeat for the Turks, their removal from southwestern Macedonia, and the occupation of Bitola and the entire surroundings by the Serbians.

6 – Jedrene – Edirne in Turkish, also Drinopol.

- 7 – The Timok II Division was part of the first Serbian army during the First Balkan War, whose commander was Colonel Dragutin Milutinović.
- 8 – A Macedonian village in the Vardar River valley.
- 9 – Order of Karađorđe's Star (with swords) – the order was founded by Serbian King Petar I on 1 January 1904; the highest state decoration awarded in four classes.

4) Milan Pribićević to T. G. Masaryk
1913, 27 November, Belgrade (Serbian Kingdom)

Belgrad, 27. XI. 13.^a

Sehrgeehrter Herr Professor,

ich sage Ihnen den schönsten Dank für Ihre rasche Antwort, welche mich in die Möglichkeit versetzt, vor meiner Reise¹ noch einige Worte mit Ihnen zu wechseln.

Welchen Weg ich einschlagen werde, weiß ich noch nicht, da es davon abhängt, ob ich auf der Hinfahrt die meinen in Agram besuchen kann. Ich erwarte hierüber die Antwort. Die Rückfahrt werde ich jedenfalls über Wien nehmen und dann werde ich glücklich sein, wenn ich mich mit Ihnen sehen kann.

Ich freue mich, dass Sie wieder auf Balkan kommen.² Ich persönlich würde mich freuen, wenn wir mit den Bulgaren zum Einvernehmen kommen könnten.

Ich habe an meine litterarischen Arbeiten über den Krieg nicht vergessen. Der Herr Immanuel³ hat mich in Verbindung gebracht mit dem Mittler u[nd] Sohn in Berlin,⁴ welcher Verlag einverstanden ist damit meine Arbeit erscheinen zu lassen. Sobald ich mich ein wenig erhole, werde ich die Arbeit anfangen.⁵

Meine Krankheit war eine Infektion, und zwar sehr stark. Ich habe aber ziemlich starke Konst[it]ution und hatte vorzügliche Pflege und gute Ärzte und so habe ich mich durchgerungen.

Ich habe schon gelesen, dass Ihr Buch erschienen ist,⁶ und freue mich riesig darüber es zu lesen. Ich bitte deßhalb, senden Sie mir das Buch sofort nach dem Erhalt dieses Briefes, damit ich es auf die Reise mitnehmen kann.

Ich fahre weg so in zwei Wochen. Meine Adresse ist „Srpski Kralj“.⁷

Mit größter Verehrung und Liebe, Ihr ergebener

Milan Pribićević

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-20-41, k. 93. Original, manuscript, German.

a – Underlined by the writer.

- 1 – Pribićević was planning to go to the French Riviera for spa treatment in Menton.
- 2 – However, Masaryk probably did not travel to the Balkans until the outbreak of World War I.
- 3 – Friedrich Immanuel (born 1859) – a writer dealing with the history of wars; among other things the author of books on the Balkan Wars, e.g., *Der Balkankrieg 1912*, Berlin, Verlag Mittler u. Sohn 1913–1914.
- 4 – Verlag E. S. Mittler und Sohn – a Berlin publishing house founded in 1789.
- 5 – However, it seems that no such book was written.
- 6 – Masaryk's two-volume publication *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland* was published in autumn 1913 in Jena.
- 7 – A top Belgrade hotel.

5) Milan Pribićević to T. G. Masaryk^a 1914, 3 February, Menton (France)

Menton,^a Villa Iride, 3. II. 1914.

Bin hier schon drei Wochen. Befinde mich sehr wol. Das Wetter ist schön. Es ist auch nicht teuer hier. Nehme auch Stunden aus der französischen Konversation, und übe mich in derselben auch in meiner „Pension“, in welcher man nur französisch spricht. Lese sehr viel französisch, spaziere viel auf der Sonne und beginne jetzt schon auch Ausflüge zu machen, auch etwas zu arbeiten. Habe schon drei Recensionen dem „Književni Glasnik“¹ gesendet, über französ[ische] Bücher über unsere Kriege. War auch in Monte Carlo und habe gewonnen 245 Frs!² Bleibe hier noch 1½ Monat und kehre dann, über Paris, Münnchen und Wien, zurück nach Belgrad. In stetter Hochvehrerung und Liebe Ihr ergebener –

Milan Pribićević.

Habe Ihr Buch durchgelesen.³ Es hat mir sehr gefallen.^c

CORRESPONDENCE CARD

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. Kor-I-74, k. 697. Original, manuscript, German.

- a – Addressee: Herrn Toma G. Masaryk, Reichsratsabgeordneter, *Wien*,^b Reichsrath, (Autriche-Hongrie).^d Prag.
- b – Underlined by the writer.
- c – Added on the side.
- d – The Vienna address stricken out by pencil.
- 1 – *Srpski književni glasnik* – a journal founded in 1901 by Serbian literary critic Bogdan Popović (1863–1944).
- 2 – French franc.
- 3 – Probably T. G. Masaryk's *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland*, 2 Bände (Jena 1913).

6) Milan Pribićević to T. G. Masaryk 1919, 27 January, Zagreb (Kingdom of SHS)

Zagreb, 27. januara 1919

Poštovani g[ospodine] predsjedniče,

iz sveg srca čestitam Vama i celom čehoslovačkom narodu postignutu pobedu kojoj ste Vi postavili ciljeve, vodeći borbu umno i istrajno sve do uspeha.

Ja sam pošao iz Amerike baš kada dodjoste tamo. Bio sam tada u maloj nemilosti kod vlade i vojne uprave, jer sam zastupao odlučno energičnu jugoslovensku politiku. Moji predlozi za reforme u tome pravcu nisu primljeni bili na Krfu i Solunu.¹ Ušao sam strpljiv kao uvek u vojsku i sa njom došao na Savu. Tu se videlo kako sam imao pravo i poslan sam odmah u Zagreb, gde sam pomogao da se stvori ujedinjenje. Za svoj raniji rad na revoluciji i sadašnji unapredjen sam za pukovnika.

S obzirom na naše posebne prilike i važnu ulogu Srbije, mislim da možemo sa rezultatom biti zadovoljni. No, rad naš na Jugoslaviji nije još dovršen. Imamo još uvek separatista na obe strane, uskih horizonata i strasnih malih želja. Moramo ujedinjenje i jugoslovenstvo medju nama osigurati. Treba zato dobra vojska i administracija, ali i slobodni rad u narodu na obaveštavanju masa, na širenju modernih demokratskih socialnih i kulturnih ideja u našem društvu.

Znajući to, a videći da je prvi deo moga ideala, revolucionarno rušenje Austrije izvršeno, što je bilo poglavito delo vojničko, nalazim da treba da se odam radu na ostvarenju drugog dela ideala, radu na političkom i kulturnom polju. Zbog toga sam se rešio uskoro ići u penziju i posvetiti se kao slobodan građanin potpuno ovom drugom radu. Poći ću na zborove u seljaštvo, a pisanom reči takodjer širiti u društvu istinski demokratski jugoslovenski duh, uz moderni sistem života u svakom pogledu. Kada budu prvi izbori, kandidiraću i za parlament da tamo pomazem na stvaranju zakona. Da ostanem u vojsci ne bih to mogao raditi, moram zbog toga za to, kao važnije od vojničkog delovanja, da podnesem žrtvu ostavljajući vojsku u času kada sam u njoj došao do najlepše karijere. Moje mesto u vojsci danas može ispuniti lako drugi, a ovo u narodnom radu ne može.

Moja braća su živa,² samo slabog zdravlja svi i vrlo siromašni. Adam je najslabiji. On će ovih dana otpočeti uređivanje svoga seljačkog lista u svemu radeći sa mnom sporazumno.

Pišem ovoliko o sebi što znam da se interesujete za mene. Mislim da vam ne trebam govoriti, koliko se radujem videti vas na čelu čehoslovačke države, a ni uveravati o tome, koliko želim da dodje do što bližeg zajedničkog rada u budućnosti između naša dva bratska naroda.

Primitive uz moje osobito poštovanje i moju želju da računate uvek na moju odanost,
Voli vas –

Vaš iskreni,
Milan Pribićević

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. R–36, k. 511. Original, manuscript, Serbo-Croatian.

1 – In the winter of 1915–1916, the Serbian government and the army were evacuated to the island of Corfu after an exhausting march. After recovery, Serbian forces were deployed together with troops of the Entente allies on the Macedonian (Salonica) Front.

2 – Milan was the brother of Svetozar, Valerijan, and Adam Pribićević.

7) Milan Pribičević to T. G. Masaryk
1932, 23 February, Menton¹ (France)

Hotel de Paris, Menton, A. M. France.^a

23/2. '32

Hochgeehrter und sehr geliebter Herr President!

Ich wünschte das ganze vergangene Jahr hindurch mich von Kossovo zu melden, unterließ es aber, in Anbetracht der Cenzur, die bei uns auch in der Post waltet. Aus diesem Grunde benütze ich den Aufenthalt hier, um Ihnen den Brief von hier zu senden.

Um mich voll auszusprechen möchte ich ein langes, um Sie nicht zu ermüden, ein kurzes Schreiben senden. Ich werde mich so kurz halten, als es möglich ist. Zuerst über Kossovo!²

Wir machten das ganze Jahr den Dienst dort. Am Buche arbeitete ich nicht.³ Um mich dieses Jahr demselben widmen zu können, führte ich auch die dazu nötige Organization auf der Ekonomie durch. Das Ende Novembers traf uns noch immer unten, was mir eine Grippe zubrachte, an welcher ich 3 Wochen lag. So kamen wir nach Belgrad erst das Ende Decembers.

Natürlich ich hatte auch wegen Svetozar zu thun, insbesondere während seines Hungerstreikes.⁴ Als er nach Tchehoslovakei gieng,⁵ war ich auf Kossovo, weißhalb ich, da ich wieder nach Menton gehen mußte, um ihn zu sehen, die Reise über Prag vornahm. Meine Frau begleitete mich und kehrte von da nach Belgrad zurück, und ich setzte allein und traurig meine Reise nach Menton fort. Wir waren in Prag von 11.–14. Jänner.⁶ Ich sollte allein hier sein, um besser am Buche arbeiten zu können.

Außer dem Bruder sah ich in Prag niemanden. Da sich er nicht nur da aufhielt, sondern auch seine Propaganda gegen den Regime unten leitete, mußte das der tchehoslovakischen Regierung neue Beschwerden bereiten.⁷ Um dieselben nicht zu vergrößern, nahm ich es mir schon auf Kossovo vor, nur den Bruder zu sehen, und wenn er in Frankreich sein sollte, über Italien an Riviera zu gehen. Als wir uns trafen, sagte ich ihm, daß ich, wenn ich Emigrant wäre, gerade aus Rücksicht auf die Liebe und Achtung im Lande gegenüber unserem Namen, mich nicht in Tchehoslovakei aufhalten, und noch weniger eine Propaganda von da führen würde.⁸

Ich mache damit meinem Bruder keine Vorwürfe, er ist mehr Politiker als ich. Ich will nur zeigen, wieviel ich auf den Takt und Korektheit überhaupt gebe,

und in diesen Verhältnissen insbesondere. Welchen großen Anteil daran meine speziellen Gefühle der Hochachtung und der Liebe Ihnen gegenüber einnehmen, im Wunsche keine Unannehmlichkeiten, zu machen, brauch ich nicht zu erklären!

Ich schrieb von hier auch dem Herrn Minister Benes.⁹ Ich berührte im Briefe die Herren Šeba¹⁰ und Flieder,¹¹ wegen eines Telegrammes, durch welchen ich, nach ihrer Ansicht, eine Unkorektheit gemacht haben soll? Es besteht nur ein Telegramm von mir. Das war der Gruß von mir und meiner Frau zu Ihrem Geburtstage, unser Glückswunsche, welche nichts solches enthielt. Ich bat den Herrn Minister den Gerichten, welche aus Belgrad schon kommen kön[n]en, um auch mein Verhältnis zu Prag zu verunschönen, nicht Glauben zu schenken, ohne auch mich anzuhören. Ich bin tief überzeugt, daß Sie selbst, in Ihrer so hohen Gerechtigkeit und so großer Menschenkenntnis, mich immer ohne meiner Erklärungen, richtig beurteilt werdet.

Was unsere politischen Verhältnisse^b betrifft, die Macht, welche die Diktatur¹² gebracht hat, bemüht sich in Ruhe sich in das alte zurückzufinden! Die Diktatur hat das Vertrauen auch des Volkes in Serbien in diese Macht, stark geschwächt.^b Die Rücksichten der praktischen Politik, daß heißt der Schwäche der Oppositions-Parteien und Führern,¹³ wird das ruhige Zurückfinden, vielleicht, ermöglichen? Aber dadurch werden die^b Hauptprobleme unserer großen Krise nicht, nicht gelöst,^b und es bleiben alle Gründe für den weiteren Kampf, welchen sehr leicht andere Kräfte führen werden als die jetzigen?

Die Tschecoslovakei muß sich deßhalb, für die Zukunft, auf neue Sorgen vorbereiten, was uns unten anbetrifft! Aber, schließlich wird die Gerechtigkeit siegen und unser Land dadurch noch stärker sein, zum eigenen und zum Nutzen seiner Freunde! Am Ende siegt immer das Recht! Mein Glaube daran ist so stark wie meine Liebe für beide Länder. Gott möge sie beide hüten!

Ich soll aber zu Ende kommen.

Ich habe die Konstruktion meines Buches bald fertig und dann beginne ich den Tekst. Ich bleibe hier bis Ende März^b und fahre dann von hier direkt über Italien nach Hause, wo ich die Arbeit energisch fortsetzen werde. Die Teile, welche Sie und den Vidovdan 1914¹⁴ betreffen, werde ich sobald sie fertig sind in Abschrift Ihnen zusenden.

Hochgeehrter und sehr geliebter Herr President!

Ich will nicht Worte gebrauchen um meine Liebe und Hochverehrung für Sie zu beweisen. Sie wissen, daß sie noch von jener Zeit datieren, als Sie in den Reihen von uns den Schlichten, als Vorkämpfer und Beispiel für die Wahrheit, Güte

und Schönheit des Lebens geschritten sind. Meine Gefühle sind jetzt nur vertieft dadurch, dass ich Sie in Ihrer jetzigen hohen Stellung unverändert gefunden habe! Ich werde nicht mehr darüber sprechen, aber was mir nicht erlaubt ist, kann meiner Frau gestattet werden? Sie haben Sie kennengelernt, und gesehen, wie sie so gut und schlicht ist, ganz Herz! Das Bild, welches Sie mir gegeben haben, hängt im bescheidenen Rahmen in unserem Häuschen auf dem einsamen Kossovo. Meine Frau ist jetzt dort. Wir sind getrennt, aber im Geiste zusammen. Mit diesen Worten, welche sie gerade diese Tage geschrieben hat, in ihrem Schreiben vom 16. d. M., werde ich diesen Brief beenden:

„Wenn ich in das Zimmer eintrete, blicke ich zuerst auf das Bild des lieben und hochgeehrten Herren Presidenten Masaryk. Wenn ich seinen feinen Blick sehe, die weichen heilig scheinenden Linien dieses Koppfes eines großen Philosophen, wecken sich in mir neue Kräfte des Glaubens und der Ruhe. Wenn ich mich nur der Bescheidenheit seines und seiner Tochter¹⁵ Lebens erinnere, und wenn ich bedenke, welchen großen Verstand und Kenntnise dieser Geist in sich trägt, finde ich, daß das Leben trotz allem vielen Schlechten schön ist, weil in demselben auch solche Geister leben und wirken.“

Soviel meine Ruža.¹⁶

Nicht nur meinerseits, sondern auch von ihrer Seite, bitte ich Sie sehr geliebter und hochgeehrter Herr President, unserer Hochverehrung, Liebe und Dankbarkeit für immer versichert zu sein. In großer Liebe Ihr ergebener –

Milan Pribičević

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. R–38, k. 511. Original, manuscript, German.

a – Hand-written in pencil by Masaryk above the text: “Serbia (Yugoslavia).”

b – Underlined in pencil, probably by the recipient.

1 – Menton – a port resort on the French Riviera.

2 – Milan Pribičević gave up on a further military career after 1918 and left for Kosovo as an ordinary agricultural colonist. See Ladislav HLADKÝ – Tomáš CHROBÁK – Jan PELIKÁN, *Emigrace Svetozara Pribičeviće v Československu. Edice českých archivních dokumentů z let 1929–1932*, Slovanské historické studie 28, Praha 2002, p. 209.

3 – Milan Pribičević suffered from a chronic lung disease. It is not at all clear whether this book was ever completed.

- 4 – Svetozar Pribićević was interned without trial in the remote central Serbian village of Brus in June 1929. Due to the serious deterioration of his health, he was moved to the police department of one hospital in Belgrade at the end of 1929. In June 1931, he began a hunger strike to protest the decision of Petar Živković's government to imprison him again in Brus, which triggered a reaction by the Czechoslovak press and again aroused interest among Czechoslovak diplomats about his fate.
- 5 – Svetozar Pribićević arrived in Czechoslovakia as an expatriate on 24 June 1931. For details on the topic, see Ladislav HLADKÝ – Tomáš CHROBÁK – Jan PELIKÁN, *Svetozara Pribićević a Československo (1929–1936)*, Český časopis historický 93, 1995, pp. 244–262.
- 6 – Cf. Ladislav HLADKÝ – Tomáš CHROBÁK – Jan PELIKÁN, *Emigrace Svetozara Pribićeviće v Československu. Edice českých archivních dokumentů z let 1929–1932*, Slovanské historické studie 28, Praha 2002, pp. 209–210, 216–217, documents Nos. 75, 76 and 83.
- 7 – Milan Pribićević and his wife Ruža were received by President Masaryk on 11 February 1931, which triggered an immediate, almost hysterical, response from Yugoslavia's royal regime.
- 8 – Svetozar Pribićević was not satisfied with the reception and support he received from Czechoslovak officials and decided, at the end of 1931, to seek the possibility of relocating to France, where he hoped to find more support for the development of propaganda critical of the Yugoslav dictatorship. The Yugoslav Embassy in Prague protested about the dissemination of the brochure *Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost*, which also contained one of Pribićević's earlier speeches. Svetozar Pribićević left Prague for Paris on 4 April 1932. In French exile, he published a book, *La dictature du roi Alexandre* (Paris 1933, 324 p.).
- 9 – Edvard Beneš – Czechoslovak Minister of Foreign Affairs (1918–1935).
- 10 – Jan Šeba (1886–1953) – Czechoslovak politician and diplomat, Czechoslovak Envoy to the Kingdom of SHS (1923–1929), Member of the National Assembly and the Secretary General of the Czech National Social Party (1929–1932).
- 11 – Robert Flieder (1883–1957) – Czechoslovak Envoy to Yugoslavia (1930–1933).
- 12 – The dictatorship established by King Alexander I of Yugoslavia on 6 January 1929.

- 13 – The main opposition forces against the royal authoritarian regime included the Democratic Party (led by Ljubomir Davidović), the Worker-Peasants Democratic Coalition, the Croatian Nationalists, and the Independent Democratic Party (Svetozar Pribićević).
- 14 – Vidovdan 1914 – i.e., St. Vitus Day; on 28 June 1914, the Austro-Hungarian heir to the throne, Archduke Franz Ferdinand, was assassinated in Sarajevo.
- 15 – Alice Masaryková.
- 16 – Ruža Pribićević – daughter of Serbian General Pavle Bošković, wife of Milan Pribićević.

8) Milan Pribićević to T. G. Masaryk
1933, 19 February, Villefranche sur Mer¹ (France)

19/2. 33.^a
 Hotel Provencal
 Villefranche s[ur]/M[er]
 France

Sehr geehrter und geliebter Herr President!

Vom 1. Jänner d[ieses] J[ahres] befinde ich mich mit meiner Frau im kleinen ruhigen Villefranche in Erholung, welche mit Rücksicht darauf, was ich zu Hause an physischer Arbeit und politischen Kämpfen und Leiden aushalte, meine Krankheiten dazugenommen, nicht genügend ist und meine wahren Freunde werden mir böse sein, weil ich so rasch zurückkehre. Aber ich muß! Die Pflichten rufen. Morgen fahren wir nach Paris und bleiben dort bis zum 28. d[ieses] M[onates], damit ich Svetozar² und einige meine Freunde dort sprechen kann. Den 28. treten wir die Rückreise nach Jugoslawien an. Wir würden auch diesmal sehr gerne über Prag fahren, um Sie dort zu sehen und sprechen zu können, aber ich meine, dass Ihnen dies, mit Rücksicht auf die politische Lage bei uns, nicht angelegen sein möchte, was ich natürlich sehr bedauere.

Diese Tage sah ich in einer französischen Zeitung Ihr Bild in der Mitte der zwei Balkankönige,³ welche die Freiheit des Volkes zu Hause niedertreten, und das Herz schmerzte mich das zu sehen. Ich glaube, wir gehen den schweren Tagen entgegen. Mit den Königen auf dem Balkan werden die bedrückten Völker in nicht langer Zeit abrechnen, aber was wird dabei mit der Freundschaft unserer zwei Völ-

ker werden? Kann sie erhalten werden, wenn die tchechoslovakische Nation, und die Regierung, sich in so intimen Verhältnisse mit den Unterdrückern unserer Freiheit befinden? Viele bei uns fragen sich so?

Was mich persönlich anbetrifft, ich achte Sie und liebe. Ich kenne die schwere Lage, in welcher sich Ihre Nation befindet, aber die Situation bei uns ist viel ernster und gefährlicher, als es in Prag geglaubt wird, und der Staat, wie es heute unserer ist, kann nicht eine schwere Prüfung aushalten und nur für solche bereitet man die Freundschaften vor, oder nicht?

Ich will Sie nicht lange bemühen, und stören! Ich will nur noch meiner Freude Ausdruck geben, daß die Ideen, welche ich von meiner Jugend an verteidigt, und in meinem Revol[utionellen] Statut 1907⁴ zum Ausdrucke gebracht, jetzt bei uns mehr und mehr Anhänger gewinnen. Svetozar selbst, welcher so lange Gegner war, ist jetzt auch Verfechter geworden, der Ideen, für welche ich immer gelebt habe. Deßwegen habe ich alles vergessen, was er mir vielleicht leidliches angethan hat.

Ich fahre ruhig nach Hause bereit zu jedem Opfer, welches nöthig sein sollte, für die Vollführung unserer wahren Befreiung und Vereinigung, nationalen aber auch socialen! Im vergangenen Sommer, als meine jungen Freunde, Dr Dragoljub Jovanović⁵ u[nd] Genossen, vom Linken Flügel der Saveza Zemljoradnika,⁶ einen Process hatten, berufen sie sich auf mich als ihren Mitgenossen, und sogar Führer. Ich hatte nichts dagegen, denn ich wollte mit meinen Mitarbeitern auch in das Gefängnis gehen. Der Regime wollte das nicht, weil er fürchtete, daß der Process dadurch vertieft und verschärft würde. Ich glaube, dass es nicht lange mit mir so bleiben kann, weil die Dinge bei uns trotz allem Manövriren der Diktatur, zur tragischen, aber auch glücklichen Verschärfung des Jugoslawischen u[nd] Balkanischen Kampfes, um die wahre Freiheit und Einigkeit, gehen!

Entschuldigen Sie, sehr geliebter und sehr geehrter Herr President, diese Beunruhigung, aber ich konnte doch nicht nach Hause gehen, ohne mich Ihnen zu melden! Ich wünsche Ihrem Lande alles Gute und bleibe in derselben Liebe und Hochachtung Ihnen gegenüber, als ich immer bis jetzt war. Ich und meine Frau bedauern tief, Sie nicht sehen zu können, und senden Ihnen unsere wärmsten und besten Wünsche und Grüße.

In großer Liebe und Hochachtung Ihr ergebener –

Milan Pribičević

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. R–38, k. 511. Original, manuscript, German.

a – Underlined in pencil by the recipient.

- 1 – Villefranche-sur-Mer – a port resort on the French Riviera between Monaco and Nice.
- 2 – Svetozar Pribićević was in exile in France from 1932.
- 3 – Probably King Alexander I of Yugoslavia (1921–1934) and King Carol II of Romania (1930–1940). Together with Czechoslovak President Masaryk, the heads of states of the Little Entente.
- 4 – Milan Pribićević wrote *Statut revolucionarne organizacije Južnich Slovena* in 1907.
- 5 – Dragoljub Jovanović (1895–1977) – an opposition politician, president of the National Peasant Party.
- 6 – Savez Zemljoradnika – a political party in interwar Yugoslavia, founded in 1919, led by Jovan Jovanović-Pižon from 1923 to 1939.

9) Milan Pribićević to T. G. Masaryk 1934, 13 February, Menton¹ (France)

13/2. 34.
Hotel des Pins
Menton
(A.– M.)
France

Hochgeehrter und sehrgeliebter Herr President!

Ich kam auch diesen Winter mit meiner Frau nach Menton. Wir sind vom 31. Dec[ember] hier und fahren 1. März zurück.^a Wie immer, wenn ich mich im Auslande befinde, erfülle ich auch diesmal meine, mir große Freude bereitende Pflicht mich Ihnen brieflich zu melden, und zu allererst Ihnen meine immer dieselben Gefühle der Hochachtung und der Liebe auszusprechen, und dann über mein Leben und die Verhältnisse in unserem Lande einige Worte zu sagen.

Mein Leben?^a

Es geht seinen Weg immer derselben Ideen und Pflichten.

In Rücksicht auf die schweren Arbeiten, und den harten Klimat auf Kossovo, was beides meiner Gesundheit schädlich ist, und zugleich mich vollkommen von meinen so ersehnten Bücherarbeiten entfernt, versuchte ich das vergangene Jahr ernstlich den Bauernhof in die Pacht zu geben, aber hatte keinen Erfolg. Dieses Jahr versuche ich es wieder. Von der Lösung dieser Frage hängt mein ganzes weiteres Leben ab. Sie ist so schwer durchzuführen aus Gründen sozioökonomischer und daraus kommender moralischen und geistigen Lage auf dem Dorfe. Dazu kommen noch die besonderen politischen Verhältnisse in unserem Lande, welche die Schwierigkeiten meiner Lage noch vergrößern.

Es besteht unten, für uns aus Opposition, keine Freiheit^a des Reisens und der Korrespondenz, und wie kann ich ohne dem die Leute für die Pacht finden? Mancher, der kommen möchte, thut es nicht aus Furcht zu einem Geächteten auf das Gut zu gehen. Meine Arbeit an den Büchern verlangt meine freie Kommunikation mit dem Auslande, in Bezug auf die Korrespondenz, und den längeren Aufenthalt wegen der Ausgabe des ersten und Studienzwecken für das zweite Buch (Bauernproblem).^a

Bis zu diesem Winter bekam ich ohne Anstand den Reisepass für meine kurzen Krankheitsreisen. Diesen Winter gab man mir in Vučitrn (Bezirksort) den Pass 27. Nov[ember] abends, nahm aber 28. Nov[ember] morgens auf dem Bahnhofe in Vučitrn zurück: „Weil etwas darin ausgebessert werden mußte“!? Ohne Pässe kamen wir in Beograd an, und mußten ganzen Monat dort^a verbleiben, bis ich sie wiedererhielt,^a natürlich von der Abteilung des Ministeriums des Inneren „Državna Zaštita“ (Schutz des States), wo sie waren! Man warf mir nichts vor, umgieng meine Anerbietung mich vors Gericht zu stellen, sagte, von heute auf morgen, daß ich bekommen werde, und stahl mir auf diese balkanische Art und Weise einem ganzen Monat meiner Heilung hier.

Das geschah diesen Winter, und den nächsten? Wer weiß, ob man mich überhaupt über die Grenze läßt? Und was thue ich dem Regime gegenüber? Nichts. Meine Opposition ist offen, ehrlich, unveränderlich, aber mehr ideologisch als sonst welcher Art.

Die politische Lage bei uns wirkt hemmend auch auf mein Verhältniß zu Ihrem Lande und zu Ihnen persönlich!^a Aus Takt, Hochachtung und Liebe für Sie und Ihr Land, hindere ich mich selber auf meinen Rückreisen Ihr Land zu besuchen, und verliere dadurch die große Freude Sie öfters zu sehen, und Ihr schönes Land besser kennen zu lernen! Das ist ein großes Opfer für mich, aber sehr notwendig, in Rücksicht auf die Unannehmlichkeiten, welche der Regime in Beograd, we-

gen meinen, wenn auch unpolitischen, Besuchen in Prag machen würde. Um nichts in der Welt möchte ich es zugeben, daß Sie und Ihr Land meinerseits die geringsten Unannehmlichkeiten erleben!

Was die Politik des 6. Jänner 1929.^{a3} bei uns betrifft, ich kann nur wiederholen, dass sie ohne Erfolg ist und schlecht enden wird! Nie und nimmer kann sie die Kroaten gewinnen,^a was auch der volle Mißerfolg der mit solchem Prunk in Zagreb veranstalteten Paraden dieses Winters wieder einmal beweist.⁴ Was die Serben^a anbetrifft, maßgebend sind jene aus Serbien, und da hat schon begonnen, und setzt sich, langsam aber sicher, fort, die geistige Vorbereitung des Volkes für die neue republikanisch-federalistische jugoslawische^a Politik. Die Bewegung ist selbständig in Serbien entstanden, ohne irgend einen Einfluß von außerhalb Serbiens, und wird auch so geleitet. Sie hat im vergangenen Jahre^a schon zu policeilichen und gerichtlichen Verfol[g]ung gebracht^a – seiner rein serbischen Elemente aus Serbien!⁵ Zu allem diesen kommt der moralische^a Verfall, welchen die vergangenen fünf Jahre der Regierung gebracht haben, was eine tägliche Schwächung des Regims bedeutet. Schließlich ist die sozialekonomische Lage auf dem Dorfe täglich schwieriger.^a Die Landesabgaben sind noch höher geworden, und die Preise der Dorfarbeit im vollen Verfall!

Die teatralischen Besuche der Balkankönige,^a und die Unterschriften des Balkanpaktes^{a6} – der Sieger aus dem serbobulgarischem Kriege 1913⁷ – können diese unsere innere Lage nur verschlimmern.

Manches hätte ich noch zu sagen, aber aus Furcht dieser Brief ist schon zu lang, will ich noch nur kurz Ihnen einiges über meine Bücherarbeiten erklären. Zuallererst, da der Tekst meines Buches noch nicht ausgearbeitet ist, auch der Teil, welcher Sie^a betrifft, ist nicht fertig. Ich konnte deßwegen ihn nicht Ihnen zusenden und werde es sicher thun, sobald ich den Text fertig mache. Meine Freunde in New York und London (M[ada]me Hoffman⁸ u[nd] Temperley⁹) sind sehr unglücklich, weil ich noch immer nicht ganz auf der Bücherarbeit bin. Mme Hoffman hat vollen Erfolg mit Ihren großen Arbeiten: „The Races of Man“. Gerade gestern erhielt ich von ihr eine Depesche aus New York. Mir ist leid, daß sie Ihr Portret bis jetzt noch nicht machen konnte?

Indem ich um die Entschuldigung bitte, daß ich Sie so lang mit diesem Schreiben aufhalte und bemühe, komme ich jetzt zum Schluß:

In immer derselben starken, tiefen Erinnerung und Dankbarkeit, wegen dem allen Guten und Schönen, was ich von Ihrer großen Persönlichkeit als Richtschnur, Schutz und Hilfe in meinem Leben hatte, bitte ich Sie, hochgeehrter und

sehr geliebter Herr President, auch diesmal meine herzlichsten, innigsten und tiefsten Gefühle für Ihr Wolergehen entgegennehmen zu wollen, welchen sich meine Frau aus ihrer vollsten Liebe für Sie anschließt.

Wir beide bitten Sie noch schönstens, der sehrgeehrten D^e Alice unsere besten Grüße bekanntgeben zu wollen.

In unveränderter Liebe und Hochachtung, immer derselbe, Ihnen treu ergebene

Milan Pribićević.

LETTER

AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. R–38, k. 511. Original, manuscript, German.

a – Underlined in pencil by the recipient.

1 – Menton – a port town and resort in the Alpes-Maritimes Department in the south of France.

2 – Vučitrn – a town in northeastern Kosovo, on the railway line between Kosovska Mitrovica and Pristina.

3 – King Alexander I carried out a coup d'état on 6 January 1929, de facto replacing the constitutional monarchy with a personal authoritarian regime.

4 – A solemn mass was held in Zagreb Cathedral on 17 December 1933 in honour of the forty-fifth birthday of King Alexander I in the presence of the king, the queen, Ban Perović, numerous senators, and members of the parliament. Croatian Ustashes wanted to take advantage of the king's visit to Zagreb and assassinate him. Their attempt, however, was foiled by the police.

5 – A new wave of arrests took place at the beginning of 1933, which involved Croatian, Slovenian, and Bosnian politicians who had demanded a revision of the unitarist and centralized system. In Serbia, the leaders of the Democratic Party aimed for a constitutional transformation of Yugoslavia on the basis of respect for the historical peculiarities of the Serbs, Croats, and Slovenes. Party and political life in Yugoslavia slowly revived in 1933.

6 – The Balkan Pact – a treaty signed on 9 February 1934 by Yugoslavia, Romania, Greece, and Turkey to maintain the geopolitical status quo in this territory. Signatories to the treaty were virtually identical to the anti-Bulgarian coalition in the Second Balkan War.

7 – The Serbian-Bulgarian War = the Second Balkan War.

- 8 – Malvina Hoffman (1885–1966) – an American sculptress. She worked for the Red Cross and lived in Yugoslavia, where she met Croatian sculptor and architect Ivan Meštrović.
- 9 – Harold William Temperley (1879–1939) – an English historian, in 1918 the British military attaché to the Serbian army, author of *The History of Serbia* (1917).

SUMMARY

The paper briefly characterizes the outcome of archival research conducted by a team of scholars from the Institute of History of the Czech Academy of Sciences in 2012–2014. In 2015, the team published a comprehensive volume of surviving correspondence between T. G. Masaryk and the South Slavs exchanged between the 1880s and 1937. The correspondence collected from Czech and foreign archives (a total of 441 documents) demonstrates great thematic variation. Masaryk corresponded with South Slavonic scholars, students, artists, politicians, and monarchs, in addition to simple peasants. In this article, to provide a sample of the surviving correspondence, we have reprinted nine letters Masaryk received from Serbian, and later Yugoslav, army officer and politician Milan Pribičević from 1909 to 1934. In reading Pribičević's letters, Masaryk learned that the idea of South Slavonic national unity, which before and during World War I was vehemently supported by both Masaryk and Pribičević, had become in post-1929 Yugoslavia (after the establishment of King Alexander's dictatorship) a merely fictional notion even for its formerly most ardent supporters.

RESUMÉ

Článek stručně charakterizuje výsledky archivního výzkumu realizovaného kolektivem pracovníků Historického ústavu Akademie věd České republiky v letech 2012–2014. V roce 2015 tento kolektiv vydal rozsáhlou edici dochované korespondence T. G. Masaryka s jižními Slovany z období od 80. let 19. století do roku 1937. Shromážděná korespondence z českých i zahraničních archivů (celkem 441 dokumentů) je tematicky velice pestrá. Masaryk si dopisoval s jihoslovanskými vědci, studenty, umělci, politiky, panovníky, ale např. také s prostými rolníky. Jako ukázka z dochované korespondence je v článku přetištěno devět dopisů, které T. G. Masaryk obdržel v letech 1909–1934 od srbského, resp. později jugoslávského důstojníka a politika Milana Pribičeviče. Masaryk se z nich dovídal, že idea jihoslovanské národní jednoty, za kterou se před rokem 1914 a také v době první světové války vehementně stavěl jak on, tak Pribičević, se stávala v Jugoslávii po roce 1929 (po nastolení diktatury krále Alexandra) i pro své někdejší nejhoriivější stoupence pouhou fikcí.

STUDIE

Jugoslávci a jugoslávství v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním cítěním¹

SLOBODAN SELINIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Srbsko

Yugoslavs and Yugoslavism 1966–1971: Between Political Doctrines and National Feeling

Between the end of the 1960s and beginning of the 1970s the nationality question was opened up again in socialist Yugoslavia. One of the issues discussed among the political elite of that period was how to approach to ethnic Yugoslavism. For the most part, the Yugoslav communist elite approached ethnic Yugoslavism, an identity that some of the country's social groups spontaneously professed, for the most part negatively. They evaluated it as an attempt at revivifying the interwar Yugoslav unitarism or as a ruse behind which was hidden Great Serbian chauvinism. The communist leadership was at most willing to tolerate Yugoslavism as an ideological construct that expressed citizens' positive attitude towards the functioning of their shared Yugoslav state.

Key words: Yugoslavs, Yugoslavism, nationalism, ethnic identity, census, unitarism

1 Studie vznikla v rámci řešení projektu „Srbi i Srbija u jugoslovenskom i međunarodnom kontekstu: unutrašnji razvitak i položaj u evropskoj/svetskoj zajednici“, který financuje Ministerstvo vědy Republiky Srbsko.

Vývoj v socialistické Jugoslávii v období druhé poloviny 60. let 20. století a počátku následující dekády charakterizovaly ústavní změny, tenze mezi republikovými vedeními, slábnutí federálního mocenského centra a jeho spory s jednotlivými republikami, četné hospodářské problémy (platební neschopnost, nezaměstnanost, hledání práce v zahraničí) a nikoliv na posledním místě také narůstání nacionálního napětí a etnické konflikty (spor týkající se srbského a chorvatského jazyka, demonstrace Albánců, otázka uznání muslimského národa). Kvůli změnám ústavy, probíhajícím od roku 1967, federální mocenské centrum sláblo a vzrůstal vliv jednotlivých dílčích částí federace. Orgány federace, jejichž kompetence se značně redukovaly, se staly rukojmími republikových administrativ, které se mezi sebou nezávisle na centru dohadovaly. V komunistickém stranickém vedení sílil vliv funkcionářů, kteří zastávali názor, že jugoslávský stát je spjat jen s určitou historickou etapou. Úměrně tomu narůstala averze vůči všemu „jugoslávskému“.

Cílem této studie je prozkoumat, jaké byly za těchto okolností osudy „jugoslávství“ a „Jugoslávci“. Chronologicky je výzkum ohraničen polovinou 60. let a rokem 1971. V roce 1966 byly po mocenském pádu Aleksandara Rankoviće zahájeny zásadní politické a ústavní změny. V roce 1971 bylo pak provedeno sčítání obyvatel, v jehož rámci se stalo vymezení kategorie „Jugoslávec“ jedním z hlavních problémů.²

Počátkem 60. let zesílily diskuse o jugoslávství, charakteru jugoslávského státu, národnostní otázce v době Království Jugoslávie či o odpovědnosti za porážku ve válce v roce 1941. Tyto debaty vedené v historiografii, publicistice, v tisku, v komunistické straně i v rámci dalších politických struktur fakticky neustaly až do kolapsu jugoslávského státu. Historici diskutovali o tom, zda je jugoslávská historie svébytným fenoménem či představuje pouhý soubor historií jednotlivých národů. Spory se především vedly o vyváženosti dějin jednotlivých jihoslovanských národů, zejména o počtu obětí války a podílu jednotlivých národů na národně osvobozené boji. Předmětem polemik byl i poměr k jugoslávské státnosti před rokem 1945, ale i k jugoslávské myšlence před rokem 1918. Na 3. sjezdu Svazu historiků, který se uskutečnil v prosinci 1961, byl kritizován Jovan Marjanović za tvrzení, podle kterého Komunistická strana Jugoslávie získala větší sympatie pracujících až v roce 1935, kdy opustila politiku orientovanou na rozbití Jugoslávie. Nesouhlas

2 Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 160 – Savezna skupština, karton 618; *Šta sadrže ustavni amandmani*, Politika, 8. 4. 1967, s. 5; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, II, III, Beograd 1988; Dušan BILANDŽIĆ, *Historija socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi*, Zagreb 1979, s. 330–331.

vyvolala i jeho teze, že zájmům jednotlivých národů prospěl společný jugoslávský rámec. Marjanoviće zejména kritizovali Franjo Tudjman, působící v Záhřebu, a lublaňský historik France Klopčič. Tudjman následně na sympoziu organizovaném Ústavem dějin dělnického hnutí Chorvatska vyslovil tezi, že historie dělnického hnutí může být zkoumána pouze v konkrétním nacionálním rámci.

Vášně vyvolávaly i další polemiky. Sergije Dimitrijević kritizoval Fedoru Bikar za to, že přirovnávala národnostní spory v Jugoslávii k národnostní situaci v Rakousku-Uhersku. S nesouhlasem se v roce 1963 setkala i kniha generála Velimira Terziće o dubnové válce v roce 1941, v níž autor z rozpadu Jugoslávie obvinil chorvatské nacionalisty. Tudjman naproti tomu přišel s tvrzením, že porážku Jugoslávie tehdy zavinila hegemonistická politika velkosrbského nacionalismu. Počátkem 70. let se o knize *Historie Jugoslávie*,³ jejímiž autory byli čtyři významní srbsí a jugoslávští badatelé, negativně vyslovili historici působící v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině. Chorvatská historička Mirjana Gross v této souvislosti přišla s tezí, že se kniha měla zabývat historií národů Jugoslávie, a nikoliv historií Jugoslávie. V rámci výzkumu jugoslávství, jugoslávské myšlenky a jejího vývoje v širším evropském kontextu se profiloval zvláště historik z Bosny Milorad Ekmečić, který zastával názor, že Jugoslávie nebyla umělým výtvozem a ani se nezrodila nahodile.⁴

V Jugoslávii se v roce 1945 dostala k moci Komunistická strana Jugoslávie (KSJ), která dlouho usilovala o její rozbití. KSJ základní teze o národnostní otázce definovala v letech 1923–1924. Vycházela z názoru, že „jugoslávský stát vznikl na základě diktátu imperialistické politiky států Dohody a srbské vládnoucí třídy, která utiskovala ostatní národy; utiskované národy mají právo na odtržení.“ Hlavními úkoly KSJ byl boj „proti nadvládě srbské buržoazie“ a rozbití Jugoslávie. Pod vlivem Kominterny se připravoval vznik národních komunistických stran. Edvard Kardelj se ve 30. letech vyslovoval pro to, aby Slovinci zůstali v Jugoslávii jen do té doby, než uskuteční své nacionální cíle, především národní sjednocení. Tvrdil, že slovinský národ si rozdělily čtyři „nepřátelské imperialistické státy“ (Rakousko, Itálie, Maďarsko a Jugoslávie). Pouze srbský národ neměl právo na sebeurčení, protože ostatní národy „utiskoval“. V roce 1935 KSJ od tohoto programu částečně ustoupila. Namísto rozbití Jugoslávie začala prosazovat její obranu před fašismem. V platnos-

3 Ivan BOŽIĆ – Sima ČIRKOVIĆ – Milorad EKMEČIĆ – Vladimir DEDIJER, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1973.

4 Predrag J. MARKOVIĆ, *Istoričari i jugoslovenstvo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Jugoslovenski istorijski časopis 34, 2001, č. 1–2, s. 151–164; Milorad EKMEČIĆ, *Sudbina jugoslovenske ideje do 1914*, in: Politički život Jugoslavije 1914–1945, Beograd 1973, s. 11–47; Idem, *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, Beograd 1989.

ti však zůstala teze o velkosrbském hegemonismu. Zvláště od srbských komunistů bylo požadováno, aby vždy čelili všem pokusům o jeho oživení.⁵ Postoj komunistické strany k jugoslávství a k jugoslávskému sjednocení ilustruje např. skutečnost, že se v meziválečném období vyhýbala připomínkám vzniku Jugoslávie 1. prosince 1918. Po válce bylo toto datum odsouváno do pozadí a záměrně opomíjeno. Dokonce ještě v roce 1968, když záhřebská Jihoslovanská akademie věd a umění organizovala vědeckou konferenci o roce 1918, byl jako hlavní téma konference zvolen rozpad Rakouska-Uherska; vznik Jugoslávie se ocitl až na druhém místě. Teprve v roce 1988 se v srbském tisku objevil větší počet článků věnovaných výročí 1. prosince 1918. V ostatních republikách bylo toto datum nadále opomíjeno, anebo připomínáno v negativní konotaci.⁶

Jugoslávství nemělo hlubší historické kořeny, ani početnější společenskou a politickou základnu, opíralo se především o podporu úzké vrstvy intelektuální elity nově vzniklého státu. Budování jugoslávského království se opíralo o vědomí kulturní a historické blízkosti a o představy o etnické jednotě. Nacionální individualizaci postupně nahradila představa o nadnárodní kategorii jugoslávství, nejdříve v podobě „trojjimenného národa“, se zachováním „původních kmenových jmen“. Po nastolení diktatury v Jugoslávii v roce 1929 se přešlo přímo k vytváření jugoslávského národa. Pokus krále Alexandra vytvořit nacionální základ jugoslávského státu však brzy ztroskotal. V éře Milana Stojadinoviće ho nahradilo „reálné“ jugoslávství.⁷ V průběhu druhé světové války vznikl kult „partyzánského jugoslávství“. Po válce byla komunistická jugoslávská federace vytvořena na základě nové jugoslávské ideologie „bratrství a jednoty“. Její podstatou bylo zachovávání rovnováhy, která vyžadovala mlčení o válečných zločinech a akceptování fikce, podle které všechny jugoslávské národy ve válce stejně trpěly a stejnou měrou se podílely na osvobození.⁸ V důsledku následného opětovného narůstání nacionálních sporů a slábnutí svazového státu se jugoslávství „bratrství a jednoty“ redukovalo na pouhou, přede-

5 Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, s. 40, 42; Kosta NIKOLIĆ, *Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919–1945*, Istorija 20. veka, č. 2, 1998, s. 65–86.

6 Milan VESOVIĆ, *Jugoslovenski komunisti i prvi decembar 1918. Obeležavanje godišnjica 1919–1988*, in: *Jugoslovenska država 1918–1988*, Beograd 1999, s. 547–554.

7 Stojadinović sice ideu vytvoření jugoslávského národa nezavrhl, ale v rámci koncepce „reálného“ jugoslávství upustil od jeho direktivního prosazování a umožnil identifikaci se srbským, chorvatským a slovinským etnikem. Počítal s tím, že jugoslávský národ postupně vznikne v delší časové perspektivě.

8 B. PETRANOVIĆ, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, s. 25, 29, 38, 88.

vším Titem užívanou ideologickou floskuli. V reálném politickém životě se změnilo na „dočasné“ jugoslávství. V rámci tohoto pojetí byla akcentována historická podmíněnost jugoslávské státnosti. To vycházelo vstříc nacionalistickým zájmům jednotlivých republik a přispívalo k slábnutí federace.⁹

Přístup komunistické strany k jugoslávství se několikrát změnil. Do roku 1923 ho chápala jako výraz národní jednoty Srbů, Chorvatů a Slovinců. Od přelomu let 1923/1924 ho začala označovat za „masku, za níž se skrývá srbský imperialismus“. V socialistické Jugoslávii bylo jugoslávství sice akceptováno, ale bez etnického základu, nesmělo být vnímáno jako nacionální nebo supranacionální kategorie. Na 8. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie v roce 1964 byly představy o novém jugoslávském národu, jehož vytvořením by došlo k překonání národnostních rozdílů, odsouzeny jako unitaristické, byrokraticko-etatistické a hegemonistické deviace.¹⁰

Oficiální stanovisko ve vztahu k pojmům Jugoslávec a jugoslávství vycházelo v druhé polovině 60. let z názoru, že se národy Jugoslávie sjednotily nikoliv kvůli tomu, aby ve společném státě ztratily svou etnicitu, ale naopak proto, aby ji získaly. Ve vztahu k jugoslávství byla odmítána jeho „reakční interpretace velkosrbskou buržoazií nebo byrokratickými silami“. Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ) sice oficiálně neodmítal historicky vzniklé ideje o etnické příbuznosti jugoslávských národů a o jejich úsilí o jednotu, zdůrazňoval však, že národy Jugoslávie především spojuje socialismus, nikoliv jejich etnická blízkost. V tomto ohledu byla připomínána skutečnost, že 11 % občanů Jugoslávie nebylo slovanského původu. Svaz komunistů se tedy snažil jugoslávství vtisknout ideologický a politický, nikoliv etnický charakter. Neakceptoval proto častý názor, že jugoslávství může pomoci k překonání nacionálních rozdílů, neboť v takovém případě by samo jugoslávství mělo nacionální charakter, stalo by se novým národem či supranacionálním společenstvím. Vládnoucí elita jugoslávství vnímala jako dialektickou kategorii, jejíž podstata se historickým vývojem obohacovala, a to zvláště v podmínkách rozvoje společenských vztahů za socialismu. Jugoslávství tedy nebylo něčím, co by se vznášelo nad jednotlivými národy a jejich zvláštními zájmy. Zdůvodňovala se tím floskule „národy a národnosti“ a teze o jejich rovnoprávnosti, neboť za „národy“ byly považovány jugoslávské národy a termín „národnosti“ byl nově vymyšlen pro označení národnostních menšin. Nepravdivé bylo ovšem tvrzení, že Jugoslávii nevytvořily pouze

9 Idem, *Bez bojazni od tabu tema*, Beograd 2010, s. 151.

10 Desanka PEŠIĆ, „Jugoslovenstvo“ u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1987, č. 3, s. 99–111.

etnicky příbuzné jihoslovanské národy, ale všechna etnika, která na jejím území žila, a to díky socialistické perspektivě. Komunistická moc se jím snažila ukázat, že Jugoslávie je společnou vlastí jak slovanských, tak neslovanských národů. Jugoslávství mělo být vnímáno jako „garance samosprávných práv, potvrzení svobodné možnosti tato práva bez ohledu na etnicitu rozvíjet tak, jak to vyhovuje daným podmínkám, harmonicky obohacovat a rozvíjet jazyk a kulturu ve své komunitě, okrese, oblasti, republice či federaci.“¹¹

Vedoucí funkcionáři Chorvatska a Slovinska nacionální charakter jugoslávství kategoricky odmítali. V tomto ohledu zvláště vynikali předsedkyně ÚV Svazu komunistů Chorvatska Savka Dabčević-Kučar, tajemník výkonného výboru ÚV Svazu komunistů Chorvatska Miko Tripalo, slovinský politik Edvard Kardelj či slovinská předsedkyně komise pro národnostní vztahy Předsednictva SKJ Vida Tomšič. Jugoslávství ze společenského diskursu co nejvíce vytěšňovali, tolerovali ho pouze jako jeden ze znaků příslušnosti k „jugoslávskému socialistickému společenství“, či jako výraz jugoslávského patriotismu. I v těchto případech bylo však jugoslávství spíše tolerováno než explicitně zmiňováno. Jugoslávství ve smyslu národa, či supranacionálního společenství bylo tabuizováno. Jakákoliv zmínka o jugoslávství v etnickém smyslu byla odsuzována jako výraz unitarismu či hegemonismu. Byl tím automaticky míněn srbský unitarismus či hegemonismus, i když explicitní určení někdy scházelo.

V roce 1971 Edvard Kardelj kritizoval tezi, podle které není etnogeneze jugoslávských národů ještě zcela završena a identita těchto etnik prochází procesem transformace z provinční (regionální) v nacionální. Takové tvrzení označil za zdroj velmi nebezpečného „unitaristického jugoslávství“.¹² Na zasedání výkonného byra předsednictva SKJ 1. dubna 1970 Kardelj ostře odsoudil „unitarismus“ jako ideologii jugoslávského etatismu, jako výraz hegemonismu, snahy získat politickou nadvládu a privilegované postavení. Obvinil občany Jugoslávie, kteří se chtěli deklarovat jako nacionální Jugoslávci, že jsou přívrženci hegemonismu. Jejich identifikaci s novým jugoslávským národem považoval za „reakční“ a je samotné ztotožnil se zpátečnickými silami. Kardelj odmítal, že by v podmínkách socialistické Jugoslávie mohlo vznikat nacionální jugoslávství, socialistické jugoslávství vnímal víceméně

11 Arhiv Srbije (AS), fond CK SKS, karton 39, komise ÚV SKS pro činnost svazu komunistů při rozvíjení vztahů mezi republikami, národy a národnosti, materiály pro schůzi komise k 15. 3. 1966.

12 Dušan BILANDŽIĆ, *Međunacionalni odnosi u Jugoslaviji 1918–1971*, in: Drago Roksandić (ur.), *Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja*, Beograd 1977, s. 201–202.

jen jako výraz přináležitosti k jugoslávské socialistické revoluci, respektive k v revoluci vzniklému federativnímu samosprávnému socialistickému společenství.¹³

Obzvláště chorvatské stranické vedení odmítalo jakoukoliv etnickou konotaci jugoslávství. Zdůrazňovalo, že má pouze třídní, v žádném případě nacionální charakter. Savka Dabčević Kučar připouštěla existence pouze takového jugoslávství, které má samosprávnou, socialistickou a třídní podstatu. Akceptovala ho jen jako výraz rovnoprávnosti posilující soudržnost Jugoslávie. Jakákoliv zmínka o jugoslávství v etnickém smyslu byla odmítána jako pokus o oživení „integrálního jugoslávství“. Oproti tomu byla vyzdvižována koncepce „rovnoprávnosti národů a národností“, které je možno dosáhnout naplněním „samosprávných potřeb pracujícího lidu“. Jugoslávství bylo tolerováno jen v podobě „společné samosprávné perspektivy, jako spojnice ekonomických, společenských a politických zájmů našeho lidu“. Etnické jugoslávství bylo odmítáno pro jeho „mystickou podstatu“. Miko Tripalo považoval integrální jugoslávství za pouhý paraván, za kterým se skrývá unitarismus těsně spjatý s „velkosrbským hegemonismem“. Zdůrazňoval ovšem, že za jeho nositele nepovažuje ani srbské komunisty, ani srbský národ.¹⁴ Stranické vedení Chorvatska dalo svůj negativní postoj k jugoslávství najevo již při Titově návštěvě Záhřebu v září 1969. Savka Dabčević Kučar při této příležitosti doporučovala, aby se jugoslávství odsoudilo jako jedna z podob unitarismu.¹⁵

Srbští straniční funkcionáři v souladu s oficiální doktrínou označovali za největší nebezpečí pro Jugoslávii „srbský šovinismus“ a „velkosrbskou hegemonii“. Toto stanovisko neměnili ani v době, kdy se v Chorvatsku stupňoval nacionalismus. Na schůzi výkonného výboru ústředního výboru Svazu komunistů Srbska 21. března 1967 Stevan Doronjski vyzýval k boji proti „hegemonistickému jugoslávství“, které označil za jednu z podob „velkosrbského šovinismu a hegemonismu“. ¹⁶ Latin-ka Perović odmítala, že by jugoslávství mohlo mít něco společného s národním cítením. Prosazovala názor, že jsou to dva jevy, které jsou vzájemně v příkrém rozporu. Sama považovala jugoslávství za nepravdivou iluzi, která má vyjádřit jednotu a rovnoprávnost jugoslávských národů. Ve skutečnosti však podle ní šlo o zástěrku

13 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/101, IV/103, 41. schůze výkonného byra předsednictva SKJ 1. 4. 1970.

14 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/101, 39. schůze výkonného byra předsednictva SKJ z 16. – 8. 3. 1970.

15 AJ, fond 837 – Kabinet predsednika Jugoslavije (KPR), II-2/422, přijetí představitelů Socialistické republiky Chorvatsko 12. 9. 1969.

16 AS, fond CK SKS, karton 16, 13. rozšířená schůze výkonného výboru ÚV SKS 21. 3. 1967.

skrývající etnickou nerovnoprávnost.¹⁷ Podobně se vyjadřovali i představitelé SKJ z jiných částí Jugoslávie. Bosenský funkcionář Boško Šiljegović tvrdil, že neví, co si má pod slovem Jugoslavec představit. Jugoslávství odmítal jako „zamaskovanou velkosrbskou ideologii“, která se jím snaží skrýt svou šovinistickou podstatu.¹⁸

I politický pád místopředsedy svazového parlamentu Miloše Žanka byl využit k vyřizování účtů s jugoslávstvím, které bylo ztotožňováno s „unitarismem“. Žanko v průběhu roku 1969 varoval v projevech přednesených na stranických schůzích a v článcích publikovaných v ústředním stranickém deníku *Borba* před narůstáním chorvatského nacionalismu, který získal v Chorvatsku široké pole působnosti. Žanko se v této souvislosti přihlásil k jugoslávskému socialistickému vlastenectví, přičemž vyzdvihoval jeho ekonomickou, politickou a společenskou podstatu. Na 10. zasedání ÚV Svazu komunistů Chorvatska však byl Žanko odvolán ze všech funkcí a v této souvislosti byl unitarismus kritizován jako největší politická hrozba.¹⁹ Vladimir Bakarić využil Žankova případu ke kritice chorvatských zastánců unitaristických koncepcí. Prohlásil, že chorvaští unitaristé byli oporou „velkosrbského hegemonismu“ a „velkosrbských živlů v Srbsku“.²⁰

Josip Broz Tito v pozici hlavní jugoslávské autority respektoval stanovisko, že jugoslávství nelze považovat za etnickou či supranacionální kategorii a že vznikem jugoslávství dosavadní národy nezanikají. Současně však nepřipouštěl úplnou negaci jugoslávství. Podstatu jednoty jugoslávských národů Tito ovšem nespatořoval v asimilaci ani v upozadění stávajících etnik. Naopak zdůrazňoval právo každého národa chránit a rozvíjet vlastní tradice. Tyto tradice ovšem musely být pozitivní a sloužit „upevňování naší soudržnosti, naší jednoty“.²¹

Oficiální, respektive většinový postoj SKJ k jugoslávství nebyl jednomyslně přijímán ani komunisty, ani ostatními obyvateli Jugoslávie. Ve straně i společnosti se objevovaly názory nesouhlasící s popíráním jakékoliv etnické či vlastenecké pod-

17 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni komitet CK SKJ, IV/57, 57. schůze výkonného výboru ÚV SKJ 10. 1. 1967.

18 AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIA, komise pro otázky meziethnických vztahů a vztahů mezi republikami, k. 1/1-4, dokument č. 1 z 20. 4. 1967.

19 Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, Beograd 1988, s. 399–401; AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIC, komise předsednictva SKJ pro rozvoj společensko-politických společenství a meziethnické vztahy, karton 4/1-22, dokument č. 1, přepis stenografického záznamu ze schůze komise 17. 9. 1969; Dušan BILANDŽIĆ, *Historija socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi*, Zagreb 1979, s. 361–368.

20 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/101, 39. schůze výkonného byra předsednictva SKJ, 16.–18. 3. 1970.

21 AJ, fond 837 – KPR, II-1/115, 7, odpověď prezidenta Tita na poselství.

staty jugoslávství. Zásadní stanovisko vedení SKJ, které popíralo etnický charakter jugoslávství, nezabránilo tomu, aby se část obyvatel Jugoslávie při sčítání obyvatelstva, v dotaznících či v dopisech redakcím novin nedeklarovala jako Jugoslávci. Tito lidé se odmítali identifikovat s některým z jugoslávských národů a prohlašovali se za Jugoslávce. V podmínkách narůstajícího mezietnického napětí tato část obyvatel viděla záchranu v jugoslávství. Stranické a státní orgány sice popíraly nacionální podstatu jugoslávství, ale existenci těchto postojů musely respektovat. Fenomén „Jugoslávců“ vzbudil pozornost v souvislosti s výsledky sondážního sčítání obyvatelstva v květnu 1969, které bylo součástí příprav celostátního cenzu plánovaného na rok 1971. Z 37 864 osob zahrnutých do sčítání se 1 164 (3,1 %) deklarovalo jako Jugoslávci a dalších 173 (0,5 %) jako „Jugoslávci nacionálně nerozhodnutí“. Znamenalo to, že 3,6 % dotazovaných se nějakým způsobem deklarovalo jako Jugoslávci. Pro špičky SKJ to bylo varovné zjištění, jehož dopad navíc umocňovala skutečnost, že v některých částech federace, především v etnicky smíšených regionech, byl podíl těchto osob mnohem větší. V Bosně a Hercegovině se za Jugoslávce označilo 8,4 % dotazovaných, ve Vojvodině 4,8 % a v Chorvatsku 4,5 % osob. V Bosně se další 2,7 % dotazovaných deklarovalo jako „Jugoslávci nacionálně nerozhodnutí“; k nějaké podobě jugoslávské identity se v této republice přihlásilo celkem 11,1 % osob. Dokonce se na otázku o používaném jazyku objevily odpovědi „jugoslávský jazyk“. Takto odpovídali většinou vysokoškolsky vzdělaní lidé, o kterých nešlo říci, že by nevěděli, že takový jazyk neexistuje.²²

Na 14. zasedání ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v květnu 1968 kritizoval národnostní politiku svazu komunistů srbský historik a profesor Jovan Marjanović. Žádal odpověď na otázku, zda je SKJ jednotnou organizací či zda jsou její členové rozděleni na základě nacionální příslušnosti. Prohlásil: „Jsme ve svazu komunistů jako Srbové, Albánci, Maďaři atd., nebo jsme komunisté, kteří působí v srbském, albánském či maďarském prostředí?“ Nepopíral existenci národů, ale žádal, aby byla uznána komunistická identita, která sjednocuje více než nacionální příslušnost. Vyjádřil v této souvislosti obavu, aby se svaz komunistů netransformoval v šest republikových či dokonce národních organizací. Upozornil na slábnutí jednoty svazu komunistů a kritizoval republiková vedení za to, že kvůli zachování „klidu ve vlastním národě“ přistupují na kompromisy s nacionalisty. Prohlásil, že i v době odmítání jugoslávství a negace existence Jugoslávců, mnozí z jeho studentů o sobě prohlašují, že se cítí být Jugoslávci, občany socialistické Jugoslávie

22 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/100, Federální statistický úřad, 5. 1. 1970.

a nepřejí si, aby byli vnímáni pouze jako Srbové, Chorvaté či Muslimové. Marjanović trval na tom, že se jugoslávství zrodilo dávno před rokem 1918 a odmítal, aby bylo spojováno výhradně s politikou srbské buržoazie v královské Jugoslávii. Jugoslávství vnímal jako výsledek přirozeného historického vývoje. Kritizoval byrokratické a nacionalistické síly v jednotlivých republikách za to, že jugoslávským národům záměrně bránily ve sbližování a sjednocování a že se za jejich bojem proti unitarismu skrývala snaha realizovat dílčí nacionální cíle. V podmínkách proklamané svobody etnické identifikace označil za komický a absurdní stav, kdy se „občan Jugoslávie nemůže deklarovat jako Jugoslávec“ a kdy „jsou upřímní a čestní budovatelé socialismu ponižováni tím, že jsou vnímáni jako ‚lidé bez etnické příslušnosti‘, a kdy jen málo chybí k tomu, aby začali být vnímáni jako ‚běženci bez vlasti‘“. Za velké nebezpečí označil odpor, který byrokratický nacionalismus klade „rozvoji jugoslávského socialistického vědomí“.²³

V roce 1967, kdy propukly spory o jazyk mezi Srby a Chorvaty, vyjádřil spisovatel Ivan Ivanji svůj názor na nacionální problémy větou: „Můj otec si mohl před válkou nechat zapsat do osobních dokladů, že je Jugoslávec a mně to je dnes znemožňováno.“ Jiný spisovatel Braslav Borozan zdůrazňoval, že jugoslávství je příliš vážná věc na to, aby se o něm mohlo vtipkovat a že jeho „podcenění může mít dalekosáhlé, těžko předvídatelné důsledky“.²⁴

Řadoví členové SKJ i obyčejní obyvatelé Jugoslávie měli mnohdy pro jugoslávství více porozumění než státní a stranická vedení. V polovině 60. let se na schůzích bělehradských stranických organizací objevila řada otázek souvisejících s termínem jugoslávství. Řadoví členové svazu komunistů žádali vedení městské organizace, aby nebránila identifikaci občanů s etnickým jugoslávstvím a aby ideu jugoslávství podpořila. V rámci těchto debat zazněly například dotazy: „Proč se nemožní vytváření jugoslávského národa?“ či „Proč se nepřijme usnesení o tom, že existuje jeden jugoslávský národ nebo, že každý má respektovat svůj národ?“²⁵

V tisku se objevovala řada příspěvků, které se odchylovaly od oficiální národnostní politiky, včetně problému přístupu k jugoslávství. Redakcím byly adresová-

23 AS, fond CK SKS, karton 4, 14. schůze ÚV SKS 29. 5. 1968; Iva LUČIĆ, *Stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu bosanskih Muslimana/Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije*, in: Husnija Kamberović (ur.), *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Sarajevo 2009, s. 97–115; Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, s. 115.

24 Arhiv Beograda (AB), fond Gradski komitet SKS, karton 568, informace městského výboru; aktuální informace č. 12 z 21. 4. 1967.

25 Ibidem.

ny početné dopisy, jejichž pisatelé podporovali žádosti příslušníků mladé generace, aby měli možnost deklarovat se jako Jugoslávci. Zdůvodňovali to tím, že „toto etnické vědomí vyplývá z jejich příslušnosti k jednotnému socialistickému společenství a zároveň nijak nemůže vadit těm, kteří se hlásí k jiným národům.“ Některé dopisy šly i dále: Jejich autoři jugoslávství vnímali jako nacionální kategorii, tedy ne jako pouhou příslušnost k jugoslávskému socialistickému společenství.²⁶

Stranické orgány kritizovaly časopis *Književne novine*. Vyčítaly mu, že na národnostní vztahy nahlíží z pozic „byrokratického centralismu“ a „jugoslávského unitarismu“ a že opomíjí fakt, že Jugoslávie je „společenstvím dobrovolně sjednocených národů“ a ne teritoriem, které bylo na základě administrativního rozhodnutí rozděleno na republiky a autonomní oblasti. Redakce byla dále kritizována za to, že propagovala „duchovní sjednocení Jugoslávců“. Stranickému vedení Srbska obzvláště vadilo, že se na stránkách listu řešil problém, zda kulturní bohatství etnických menšin náleží jejich mateřskému národu mimo Jugoslávii či „jugoslávské kultuře“ a zda jsou literatury jednotlivých národů Jugoslávie integrální součástí jugoslávské literatury.²⁷

Mocenské špičky byly v létě roku 1969 obzvláště znepokojeny anketou týdeníku *NIN* na téma „Jugoslávec – kdo to je?“. Odpovědi na anketu, které začaly být zveřejňovány od června 1969, podle stranických orgánů vyvolávaly neklid a znepokojení veřejnosti a jejich další otiskování bylo na pokyn z vyšších míst v září zastaveno. Týdeník publikoval názory politiků, odborníků, hospodářských činitelů i řadových občanů ze všech částí státu. Kvůli obavám z paušálního odmítání jugoslávství redakce v úvodním článku k anketě konstatovala, že mezi těmi, kteří se deklarují jako Jugoslávci, jsou i ti, kteří tak činí upřímně a spontánně. Tyto osoby nelze paušálně odsuzovat jako „unitaristy“.²⁸

Odpovědi na anketní otázku, z nichž značná část vyvolala nelibost vládnoucí elity, lze rozdělit do čtyř skupin. V první byly ty, které korespondovaly s linií svazu komunistů. Kritizovaly tedy pojetí jugoslávství jako supranacionální kategorii s tím, že se za touto interpretací skrývá hegemonistický a paternalistický přístup²⁹ a že je jugoslávství nezbytné budovat jako pocit zodpovědnosti za osud samosprávného socialismu.³⁰ Předseda Svazu spisovatelů Makedonie Gane Todorovski v od-

26 Mladost, 19. 4. 1967, s. 4.

27 AS, fond CK SKS, karton 49, Informativna služba CK SKS, 1966–1968, informační biltén č. 1/1968, č. 3/1968.

28 *Jugosloven – ko je to?*, NIN, 8. 6. 1969, s. 1.

29 *Šta u Sarajevu misle o jugoslovenstvu*, NIN, 29. 6. 1969, s. 32.

30 *U odgovornosti za zajedničku sudbinu...*, NIN, 13. 7. 1969, s. 6–7.

povědi na anketní otázku zdůraznil, že jugoslávství je neakceptovatelné, pokud se objevuje v podobě diktátu centrální moci, „náboženského symbolu“ či „demagogického hesla“. Nelze ho přijmout ani v případě, že má „netolerantní charakter“ a slouží k prověření prorežimní disciplíny a pošlapává tak práva národních organismů. Jugoslávství nesmí být stranickou legitimací jakékoliv barvy, ale ani pouhou slavnostní zástavou. Jugoslávství musí stále pulsovat a ne se zakonzervovat v dogmatické formě, v podobě vyznamenání, funkcí a privilegií.³¹ V odpovědi šéfa činohry Makedonského národního divadla Simona Drakula zaznělo: „Já jsem Makedonec, jediné tak mohu být Jugoslávцем a co víc: Čím více jsem Makedoncem, tím více jsem Jugoslávцем.“³²

Další část odpovědi se již dostávala do kolize s ideologickou doktrínou svazu komunistů. Respondenti jugoslávství vnímali jako nacionální příslušnost, předpokládali, že dojde k zformování jugoslávského národa, který bude rovnoprávný s ostatními jugoslávskými národy (srbským, chorvatským, slovinským atd.). Z toho vyvozovali například nezbytnost brát Jugoslávce v úvahu v kontextu nacionálních kvót, na jejichž základě se rozdělovaly funkce v orgánech federace. Ještě závažnější byl návrh, aby se tyto nacionální kvóty přestaly rozdělovat podle teritoriálního principu, tedy podle místa narození, a aby základním kritériem byla nacionální identita.

Pro vládnoucí elitu však byla nejnebezpečnější třetí skupina odpovědí, jejichž autoři prosazovali absolutizaci jugoslávství a negaci stávajících národních identit. Týdeník *NIN* referoval 20. července o diskusi zástupců čtrnácti etnických skupin, která se uskutečnila ve vojvodinském městě Vrbasu. Jeden z účastníků diskuse se podivil nad tím, jak je možné, že v socialistické zemi, jakou je Jugoslávie, mají národnostní menšiny vlastní školství, vlastní rozhlasové vysílání, knihy a časopisy. „Řekněte mi, je to Jugoslávie, anebo nějaká směs Maďarska, Rumunska, Itálie a dalších zemí. Proč Jugoslávci žijící v Maďarsku, Albánii či v jakékoliv jiné zemi nemají vlastní střední školství či televizní vysílání v srbochorvatštině?“³³ V diskusi bylo také požadováno, aby všichni obyvatelé země psali a hovořili „jedním jugoslávským jazykem“, aby existovala jen jedna jugoslávská akademie věd, aby byla společná jugoslávská literatura a pouze jugoslávští spisovatelé, aby byly pro celou zemi

31 *Protiv centralističkih težnji*, NIN, 24. 8. 1969, s. 7.

32 V této skupině odpovědi byla například i tato stanoviska: „Jmenuji se Chorvat a příjmení mám Jugoslavec.“; „Dobrý Jugoslavec v sobě má také dobrého Srba, dobrého Chorvata a dobrého Makedonce.“; „V okamžiku, až bude uznána naše zvláštní identita a jméno, půjdeme s ostatními bratry vstříc jugoslávství.“ *Kome to smeta*, NIN, 27. 7. 1969, s. 7; *U čemu su uzroci nacionalizma*, NIN, 3. 8. 1969, s. 6–7; *Puno nacionalno postojanje*, NIN, 14. 8. 1969, s. 7.

33 *Okrugli sto 14 nacija*, NIN, 20. 7. 1969, s. 7.

společné vyučovací programy a učebnice. Zdůrazňovalo se, že národ je archaická kategorie a v této souvislosti je třeba akceptovat jugoslávskou identitu. Ozývaly se i hlasy poukazující na škodlivé důsledky existence rozdělené ekonomiky či školství, které řídí jednotlivé republiky. K negativnímu hodnocení odlišné legislativy v jednotlivých republikách respondent dodal, že „již nám jen schází, aby se začali kontrolovat republikové hranice.“³⁴ Další požadavky se týkaly nutnosti zvýšit pravomoci federálního centra, v jehož výhradní kompetenci by se nacházely těžký průmysl, elektrárny, pošta, železnice, banky, sdělovací prostředky či školství. Jeden z dotazovaných své návrhy uzavřel větou: „Jsem Jugoslávec, a proto jsem pro jednu vládu a jeden parlament.“

I čtvrtá skupina odpovědí nebyla v souladu se stranickou linií. Tito dotazovaní absolutizovali nacionální identitu a jugoslávství odmítali v jakékoliv podobě, včetně té, kterou prosazoval svaz komunistů. Respondenti měli za to, že je jugoslávství nepřírozené, že je to „turisticko-politická kategorie“, „elitářská archaická formule“.

Kvůli názorům otištěným v rámci ankety pozval ústřední výbor Svazu komunistů Srbska vedení týdeníku k politické zodpovědnosti. Bora Pavlović, člen jeho sekretariátu, publikoval 6. září v *Politice* a o den později i v týdeníku *NIN* článek, ve kterém kritizoval redakci *NIN*-u za to, že „bez potřebné kritiky a politické zodpovědnosti“³⁵ poskytla stránky týdeníku i názorům popírajícím základní principy, na kterých stojí socialistická Jugoslávie. Na Pavlovićův text redakce musela reagovat omluvou, že „ve snaze poskytnout prostor širokému spektru postojů a stanovisek“ otiskla nevhodné názory.³⁶ Stranická organizace tiskového podniku *Politika*, v jehož rámci *NIN* vycházel, kritizovala anketu jako „závažnou politickou chybu, která může mít i širší politické důsledky“. Odsoudila přitom skutečnost, že anketa umožnila zveřejnění názorů, které mají „etatistický, unitaristický a separatistický charakter“. Názory otištěné v anketě označila za „pravý opak jugoslávského socialistického vlastenectví“. Zvláště ostře byly odsouzeny názory požadující, aby v Jugoslávii existovala jen jedna vláda, jeden jazyk a jedny školní osnovy.³⁷

34 *Jugoslovenstvo – očima inženjera*, NIN, 10. 8. 1969, s. 7.

35 *Jugoslovenstvo ili antijugoslovenstvo*, NIN, 7. 9. 1969, s. 3.

36 *Povodom naše ankete*, NIN, 14. 9. 1969, s. 7.

37 AJ, fond 837 – KPR, II-4-b/39, přehled nejdůležitějších zveřejněných stanovisek funkcionářů Socialistické republiky Srbsko k národnostní otázce a mezietnickým vztahům a informace o charakteru ankety týdeníku NIN „Jugoslávec – kdo to je?“, AJ, fond 142 – Socijalistički savez radnog naroda, karton 368, sekce pro mezietnické vztahy, odborné analýzy vybraných textů o mezietnických vztazích; „Zaključci komunista NIP, Politike“, NIN, 21. 9. 1969, s. 7.

Jugoslávství mělo mnoho sympatizantů mezi veterány partyzánského odboje a také mezi důstojníky a praporčíky Jugoslávské lidové armády (JLA). Ze sociologického průzkumu o národnostních vztazích provedeného mezi zaměstnanci JLA na podnět komise pro mezinárodní vztahy předsednictva SKJ vyplývalo, že až 80 % příslušníků armády souhlasilo s názorem, že je možné, aby někdo měl pouze jugoslávskou nacionální identitu. Pouze 8 % dotázaných tento názor odmítlo; nejčastěji nesouhlasili slovinští důstojníci.³⁸ Na schůzích nejvyšších grémií SKJ generál Branko Borojević často varoval, že kritika jugoslávství je velmi nebezpečná pro jugoslávské vlastenectví. Souhlasil přitom s tím, že nacionální jugoslávství je něco jiného než jugoslávské vlastenectví, ale odmítal, aby toto vlastenectví bylo cíleně oslabováno. Na schůzi výkonného výboru ústředního výboru Svazu komunistů Srbska, která se uskutečnila 10. ledna 1969, poukázal na to, že se vytvořila taková atmosféra, že v armádě je socialistické vlastenectví označováno za unitarismus, a člověk pocházející ze Srbska, který by socialistické vlastenectví hájil, bude obviněn, že prosazuje názory v duchu zpátečnického hegemonismu. Borojević se také zabýval chováním vojáků albánské národnosti v době albánských demonstrací v Kosovu na podzim 1968. Vyslovil přitom nesouhlas s rozhodnutím, že za dané situace není třeba kosovský stranický aktiv posílit funkcionáři z jiných částí Jugoslávie. Podle Borojeviće by naopak příchod těchto osob, zejména bývalých partyzánů, kteří bojovali v Kosovu v době národně osvobozenického hnutí, mohl pomoci ke zlepšení etnické situace v této autonomní oblasti. S tímto názorem nesouhlasila Latinka Perović. Prohlásila, že k stabilizaci poměrů v Kosovu stačí zdejší albánští, srbsští a černohorští funkcionáři a do Kosova není nutné vysílat zvláštní posily.³⁹ O národnostní otázce Borojević hovořil i o rok později na schůzi předsednictva SKJ. Připomněl, že se komunistická strana v roce 1935 vyslovila pro nedělitelnost Jugoslávie. Dále vyslovil nespokojenost, že se vyhýbáme zmínkám o jugoslávském vlastenectví, které není vázáno pouze k nacionální příslušnosti, ani výhradně k společné státnosti, ale je komplexní společensko-politickou kategorií těsně spjatou s rodinným prostředím, místem původu, nacionální identitou i jugoslávským společenstvím.⁴⁰

38 AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIIC, Komise předsednictva SKJ pro rozvoj společenskopolitických společenství a mezinárodní vztahy, k. 2/1–3, dokument č. 2, podkladový materiál pro čtvrtý bod jednání 19. – 20. 5. 1971.

39 AJ, fond 507 – SKJ Izvršni komitet CK SKJ, IV/57, 57. schůze výkonného výboru ÚV SKJ 10. 1. 1967.

40 AJ, fond SKJ – 507, Predsedništvo SKJ, III/144, autorizovaný přepis stenografického záznamu schůze z 22. 4. 1970.

Mnohaleté diskuse o termínech „Jugoslávec“ a „jugoslávství“ kulminovaly v průběhu roku 1970. Vládnoucí elita tehdy připravovala pravidelné sčítání obyvatelstva, které se mělo uskutečnit následující rok. Sčítání bylo třeba připravit nejen po organizační, ale i po politické stránce. Jeden z největších problémů přitom vyvolávaly etnické vztahy. Mocenské špičky váhaly, zda umožnit, aby se respondenti mohli deklarovat jako „Jugoslávci“. Tento problém byl spolu s dilematy týkajícími se nacionální identity Muslimů a s otázkou, zda bude respondentům umožněno uvádět regionální identitu místo etnické, klíčovými body, kolem nichž se při přípravě sčítání obyvatelstva odvíjely diskuse probíhající v rámci jugoslávské mocenské elity.

Žádný census provedený po druhé světové válce nedával respondentům možnost, aby se deklarovali jako etničtí Jugoslávci. Kategorie „Jugoslávec“ byla vnímána pouze jako příslušnost k „širokému jugoslávskému společenství“, ale nikoliv jako svébytná nacionální identita. Jako „Jugoslávci“ se respondenti mohli poprvé deklarovat při sčítání provedeném v roce 1953. V instrukcích ke sčítacímu archu bylo uvedeno, že se osoba jihoslovanského původu, která se neidentifikuje s některým z národů, zapisuje jako Jugoslávec – nerozhodnutý. Takto se v roce 1953 převážně deklarovali muslimové jihoslovanského původu, kteří se neidentifikovali s žádným národem. V roce 1953 se k této kategorii přihlásilo 950 000 osob, z nichž 891 800 bylo z Bosny a Hercegoviny.⁴¹ Při sčítání provedeném v roce 1961 byly osoby, které se označovaly jako Jugoslávci, zahrnuty společně s respondenty, kteří upřednostnili zemskou či regionální příslušnost, do kategorie Jugoslávec – nacionálně nerozhodnutý. Takto se v roce 1961 zapsalo 316 225 osob (275 973 z nichž žilo v Bosně a Hercegovině).⁴²

S politickou přípravou sčítání obyvatelstva plánovaného na rok 1971 se začalo již v roce 1967. V lednu tohoto roku se poprvé sešla zvláštní pracovní skupina vytvořená Komisí pro rozvoj společensko-politických společenství a národnostní vztahy předsednictva SKJ. Na této schůzi ředitel Federálního statistického úřadu Ibrahim Latifić upozornil na možnost, že se velký počet respondentů označí za Jugoslávce. Latifićovi bylo jasné, že problém se zařazením těchto osob není odborný, ale ryze politický. Žádal proto členy skupiny, aby o této otázce rozhodli. Většinový názor přítomných nebyl jugoslávské identitě nikterak nakloněn. V tomto ohledu

41 *Popis stanovništva 1953*, knjiga VIII, Narodnost i maternji jezik, Beograd, 1959. Savezni zavod za statistiku, VII, s. 2–3.

42 *Popis stanovništva 1961, Knjiga I, Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd, 1970, Savezni zavod za statistiku, XVIII, XIX, s. 73, 74; AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/100, Federální statistický úřad 5. 1. 1970.

dominovalo stanovisko Kira Hadži Vasiljeva, který byl zásadně proti uznání existence jugoslávské nacionální identity. Prohlásil, že nelze ponechat volnost při volbě odpovědi na otázky obsažené ve sčítacím archu. Vyslovil obavu, že by jugoslávství, které má unitaristický a nacionalistický základ, mohlo tímto nekalým způsobem dosáhnout oficiálního uznání. Požadoval, aby obyvatelé Jugoslávie sice dostali možnost, aby se při sčítání deklarovali jako Jugoslávci, ale ve výsledcích sčítání mělo být uvedeno, že se označili jako „Jugoslávci bez etnické příslušnosti“.⁴³

Následně o těchto otázkách jednala vedení jednotlivých republik. V Srbsku, největší republice federace, zaujaly stranické špičky k problému jugoslávství dosti flexibilní postoj. Komise ústředního výboru Svazu komunistů Srbska pro národnostní vztahy se 13. února 1970 usnesla, že je nutné respektovat právo každého občana zcela svobodně se vyjádřit o své etnické příslušnosti. Doporučila, aby se při sčítání respektoval princip demokratického subjektivního vyjádření. Odmítla zásadu tzv. objektivního kritéria, přičemž konstatovala, že nikdo nemůže občanům z mocenských pozic či s odvoláváním na ideologická kritéria vnucovat, jak se mají během cenzu deklarovat. Znamenalo to, že se respondenti mohou o své národnosti vyjádřit, jak chtějí, a to i v tom případě, kdyby to bylo v rozporu s politickými usneseními či vědeckými poznatky. Ve vedení srbských komunistů tedy převládl názor, že při sčítání není třeba nic zastírat a nezatajovat respondenty, kteří jako svou národnost uvedou jugoslávskou. Srbské vedení přitom zastávalo stanovisko, že jugoslávský národ z vědeckého hlediska neexistuje a obávalo se nepříznivých politických implikací, pokud by oproti minulému sčítání stoupl počet osob, které by se deklarovaly jako Jugoslávci.⁴⁴

Pro formulování stanoviska stranických orgánů federace k politickým problémům týkajícím se sčítání obyvatelstva byla důležitá schůze několika členů Předsednictva SKJ se zástupci republikových a oblastních stranických vedení. Zúčastnili se jí i předseda statistického úřadu Ibrahim Latifić a ředitel lublaňského Ústavu pro výzkum národnostních otázek Drago Drušković.⁴⁵ Závěry schůze, kterou řídila Vida Tomšič, potvrdily stanovisko, že svaz komunistů neuznává jugoslávství za na-

43 AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIC, Komise předsednictva SKJ pro rozvoj společenskopolitických společenství a mezietnické vztahy, karton 4/1–22, dokument č. 12, přepis stenografického záznamu ze schůze pracovní skupiny 16. 1. 1970.

44 AS, fond CK SKS, karton 132, komise ÚV SKS pro rozvoj vztahů mezi republikami, národy a národnostmi, 4040, 13. 2. 1970.

45 AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIC, Komise předsednictva SKJ pro rozvoj společensko politických společenství a mezietnické vztahy, karton 1/1–5, dokument č. 4, informace o některých ideově politických otázkách souvisejících se sčítáním obyvatelstva SFRJ v roce 1971.

cionální či supranacionální kategorii a že těm, kteří se chtějí při sčítání obyvatelstva deklarovat jako Jugoslávci, je třeba vysvětlit, že budou zařazeni do kategorie „Jugoslávci – nacionálně nerozhodnutí“. Bylo zopakováno, že jugoslávství je možné akceptovat jen v podobě „socialistického vlastenectví“. ⁴⁶ Diskusi udal tón bosenský funkcionář Ahmed Čatić, který odmítl možnost, aby jugoslávství mělo nacionální obsah. Odkazoval přitom na to, že svaz komunistů nikdy pod heslem jugoslávství nebojoval. Konstatoval, že jugoslávství – bez ohledu na to zda národní, supranacionální či nenárodní – vždy vycházelo „z neprincipiálního řešení národnostní otázky“. Část účastníků schůze navrhovala, aby se při sčítání podrobně analyzovaly etnické vazby respondentů, kteří se budou deklarovat jako Jugoslávci. V dalších podotázkách měli uvádět, zda pocházejí ze smíšených manželství a jaká byla etnická příslušnost jejich rodičů. Tento návrh byl však na schůzi odmítnut. Představitel ústředního výboru Svazu komunistů Srbska Velja Matić prosazoval, aby respondenti dostali možnost označit se za Jugoslávce. Svůj postoj zdůvodňoval obavou, že v opačném případě „by to způsobilo značné politické problémy, neboť ti, kteří by se takto deklarovali, by se ptali, proč se jejich rozhodnutí zatazuje.“ Představitelé Černé Hory odmítali jakýkoliv etnický základ jugoslávství, které definovali jako „nezbytný internacionalistický doplněk demokratického nacionálního cítění v podmínkách socialistického společenství“. Podle nich se nikdo nemůže cítit více Jugoslávce než příslušníci jakéhokoliv národa Jugoslávie. Stejné stanovisko vyjádřil i bosenský funkcionář Branko Mikulić. Všechny obyvatele Jugoslávie označil za Jugoslávce, a to proto, že jsou „součástí samosprávného společenství rovnoprávných národů a národností“. V přístupu k těm, kteří se deklarují jako Jugoslávci, byl velmi restriktivní. Žádal, aby se tito respondenti museli deklarovat jako „neidentifikovaní“, „nacionálně nerozhodnutí“, či aby byli přiřazeni k dotazovaným, kteří se o své etnicitě nevyjádřili. Podobné stanovisko zaujal i Svetan Avramovski, zastupující na poradě Makedonii. Ten souhlasil s tím, aby v rubrice Jugoslávce bylo povinně uvedeno, že ji vyplňují nacionálně nerozhodnutí respondenti. Argumentoval tím, že bez této poznámky by Jugoslávci byli postaveni na stejnou úroveň, na jaké se nacházejí Srbové, Chorvaté a další jugoslávské národy. ⁴⁷

Závěry sarajevské rady o přípravách celostátního cenzu projednávalo 10. března 1970 výkonné byro předsednictva SKJ. S úvodním projevem na schůzi

46 AJ, fond 837 – KPR, II-4-b/45, předsednictvo SKJ, komise pro rozvoj společensko-politických společenství a mezietnické vztahy.

47 AJ, fond 507 – SKJ, XXIIIC, Komise předsednictva SKJ pro rozvoj společenskopolitických společenství a mezietnické vztahy, karton 1/1–5, dokument č. 4, přepis zvukového záznamu z porady předsedů komisí pro mezietnické vztahy všech republik a autonomních oblastí z 18. 2. 1970.

tohoto nejvyššího jugoslávského stranického grémia vystoupila Vida Tomšič, která byla zásadní odpůrkyní nacionálního jugoslávství. Zastávala názor, že nacionální příslušnost je objektivně daná a nelze se tedy etnicky deklarovat podle vlastního uvážení. Domáhala se, aby SKJ jasně prohlásil, že jugoslávství může být jedine výrazem socialistického vlastenectví, v žádném případě ne nacionální kategorií. Navrhovala dokonce, že ve sčítacím formuláři je lépe termín Jugoslávec zcela vynechat a ponechat pouze kolonku „nacionálně nerozhodnutý“. I další diskutující odmítali nacionální charakter jugoslávství. V tomto smyslu např. Miko Tripalo konstatoval, že nelze dopustit, aby identifikace s jugoslávstvím znamenala vyjádření jakékoliv etnicity. Také on pouze připouštěl, že jugoslávství může nanejvýš odrážet příslušnost k „socialistickému samosprávnému společenství“. Obdobná stanoviska jako Tripalo v diskusi vyjádřili i další členové výkonného byra Mijalko Todorović, Budimir Šoškić a Cvijetin Milatović. Todorović odmítal existenci jugoslávského národa akceptovat. Jugoslávství připouštěl jen jako výraz jugoslávského vlastenectví či jako identitu podobnou té, kterou by někdy v budoucnu mohli být ke sjednocené Evropě poutáni „Evropané“. Todorović ovšem připouštěl, že bez ohledu na všechna opatření se část dotazovaných bude deklarovat jako Jugoslávci. Doporučoval, aby tito respondenti byli zařazeni do kategorie „nerozhodnutí“ spolu s těmi, kteří se přihlásí k regionální identitě. Jugoslávce tedy řadil do stejné kategorie jako Šumadince.⁴⁸ Černohorští funkcionáři B. Šoškić a C. Mijatović plédovali pro to, aby se termín Jugoslávec ve sčítacím formuláři v nabídce možných etnických kategorií vůbec neobjevil. Šoškić žádal, aby se v tomto ohledu nedělal žádné kompromisy a nevytvářely se tak nežádoucí iluze. C. Mijatović doporučoval, aby se s termínem „Jugoslávec“ jednou pro vždy skoncovalo, neboť jeho používání vytváří škodlivé iluze. Po skončení diskuse k tomuto bodu bylo přijato usnesení, aby text nabízející ve sčítacím formuláři možnost „Jugoslávec – v etnickém smyslu nerozhodnut“ byl pozměněn na „nerozhodnut – v etnickém smyslu“.⁴⁹

Úplné vyřazení termínu Jugoslávec ze sčítacího archu mělo ovšem i protivníky; mezi nimi především Josipa Broze Tita. Na informaci o Titově nespokojenosti s přijatým usnesením reagovalo výkonné byro předsednictva SKJ na své schůzi 16. dubna 1970. O Titových názorech informovali členy výkonného byra Stane Dolanc a Fadilj Hoxha. Josip Broz Tito vyjádřil názor, že v žádném případě není správné občanům bránit deklarovat se jako Jugoslávci. Nesouhlasil tedy s tím, aby se

48 Šumadija je region v centrální části Srbska.

49 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/100, podkladové materiály pro schůzi 10. 3. 1970.

zrušila nabízená odpověď „Jugoslávec – v etnickém smyslu nerozhodnut“, kterou by nahradila formulace „nerozhodnut – v etnickém smyslu“, čímž by termín „Jugoslávec“ ze sčítacího formuláře zcela zmizel. Členové výkonného byra však přes Títův nesouhlas nechtěli své rozhodnutí měnit. K tomu přispěl i postoj Edvarda Kardelje, který se předchozí schůze tohoto grémia nezúčastnil. Kardelj rezolutně prohlásil, že je vyloučeno, aby se při sčítání obyvatelstva respondentům umožnilo deklarovat se jako etničtí Jugoslávci. Prohlásil, že v opačném případě bychom souhlasili s jednoznačně reakčním termínem, který narušuje rovnoprávnost národů Jugoslávie. Také Kardelj byl nanejvýš ochoten smířit se s termínem „Jugoslávec – etnicky nerozhodnutý“. Jako alternativní řešení navrhl makedonský politik Krste Crvenkovski, aby se sice ve sčítacím archu mezi nabízenými národy objevil i jugoslávský, ale při zpracování dat, by odpovědi respondentů, kteří se takto vyjádřili, byly přiřazeny do kategorie „nerozhodnutí“. Členové výkonného byra nakonec žádné usnesení nepřijali. Pověřili Vidu Tomšič a Krsta Crvenkovského, aby názorové rozdíly projednali přímo s Titem.⁵⁰

Vida Tomšič a Krste Crvenkovski seznámili Tita, který je přijal 21. dubna 1971, se stanoviskem výkonného byra ÚV SKJ, že v kolonce nabízející jako jednu z variant odpovědi na etnickou příslušnost „Jugoslávec“ bude v závorce uvedeno „národnostně nerozhodnutý“. J. Broz Tito vyjádřil s tímto rozhodnutím nesouhlas. Podotkl, že dodatek v závorce staví termín „Jugoslávec“ do negativního světla. Podle následné Crvenkovského interpretace byl Tito zejména na začátku rozhovoru viditelně rozladěn. I on sice uznával, že jugoslávství nelze považovat za nacionální kategorii, ale žádal, aby každý měl při stanovení vlastní národnosti zcela svobodnou volbu. Uvedl, že se nemalý počet občanů považuje za Jugoslávce. Zároveň zdůraznil, že zvláště mnoho příslušníků mladé generace se chce „ze zcela čestných pohnutek“ deklarovat jako Jugoslávci. Vida Tomšič souhlasila s tím, že je nutné nechat jugoslávským občanům zcela svobodnou volbu při výběru národnosti. Namítla však, že bude problém s tím, jak evidovat a zařadit odpovědi na otázku o etnické příslušnosti, ve kterých respondenti uvedou, že jsou Jugoslávci, Dalmatinci nebo Štýrci. Z toho důvodu trvala na tom, aby u slova Jugoslávec zůstal dodatek „národnostně nerozhodnutý“. V průběhu rozhovoru Tito zjemňoval své rezolutní stanovisko a zdůrazňoval, že „on sám nechce při řešení tohoto problému vystupovat v roli arbitra a ani si nepřaje, aby se v diskusích o této otázce argumentovalo odkazem na jeho stanovisko.“ Podle Crvenkovského se Tito během diskuse snažil vymyslet

50 AJ, fond SKJ – 507, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/105, prepis zvukového záznamu ze 43. schůze výkonného byra předsednictva SKJ z 16. 4. 1970.

nějakou kompromisní formulaci, jako například „Jugoslávec, rozený Chorvat“, ale Tomšić a Crvenkovski mu to rozmluvili. Nakonec se s ním shodli, že Jugoslávci by mohli být zařazeni do rubriky „ostatní“.⁵¹

Crvenkovski informoval členy výkonného byra předsednictva SKJ o výsledcích diskuse s Titem 28. dubna 1970. Oznámil jim, že se s Titem, který se nechce v této věci příliš angažovat, dohodli, že každému, kdo bude chtít, bude umožněno, aby se svobodně deklaroval jako Jugoslávec. Se zdůvodněním, že by se jednalo o ústavou zakázaný nátlak, se upustilo i od dříve přijatého rozhodnutí, podle kterého byl sčítací komisař povinen občana, který by se deklaroval jako Jugoslávec, upozornit, že se nejedná o nacionální identitu. Výkonné byro nakonec stanovilo, že dotazovaní „kteří neuvedou národní identitu (Jugoslávci)“ či se budou deklarovat na základě regionální identity („Ličanin“⁵², Dalmatinec“), budou při zpracování výsledků sčítání zařazeni do rubriky „různé“. Jugoslávci tedy neměli být ve výsledcích sčítání uvedeni mezi národy a národnostmi. Objasnění znělo: Jugoslávci jsou všichni občané Jugoslávie; jugoslávství není národní ani nadnárodní kategorie, ale nikomu nesmí být upíráno právo, aby se o své etnicitě vyjádřil, jak uzná za vhodné. Sčítací komisař takové vyjádření, které bude nakonec zařazeno do kategorie „různí“, zaznamená. I toto kompromisní rozhodnutí se však setkal s kritikou.⁵³

Po stranických grémiih diskutovalo o přípravě sčítání obyvatelstva, zejména o nacionálních aspektech všeobecného cenzu, vedení Socialistického svazu pracujících lidu Jugoslávie na společné schůzi předsednictva a výkonného výboru této organizace, která se uskutečnila 12. května 1970. Více než pětihodinová diskuse na této schůzi, během níž se jasně projevil diametrálně odlišný přístup k jugoslávství, proběhla v bouřlivé atmosféře. Potvrdilo se, že jugoslávství zdaleka není akademickým pojmem ani politickou floskulí, vyvolává řadu emocí a významná část veřejnosti ho vnímá jako výraz etnické blízkosti jugoslávských národů.⁵⁴ Puniša Perović v diskusi problematizoval rozhodnutí, podle kterého bude sice při sčítání obyvatelstva umožněno deklarovat se jako Jugoslávec, ale v konečném výsledku budou tyto

51 AJ, fond 837 – KPR, II-4-b/45, záznam o rozhovoru prezidenta Tita se soudružkou Vidou Tomšić a soudruhem Krstem Crvenkovskim o některých otázkách týkajících se nadcházejícího sčítání obyvatelstva z 21. 4. 1970.

52 Lika je jeden z chorvatských regionů.

53 AJ, fond 142 – Socijalistički savez radnog naroda (SSRN), karton 324, č. 01–12/4, dokument z 12. 5. 1970; AJ fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/106, příloha č. 1, přepis zvukového záznamu ze 44. schůze výkonného byra předsednictva SKJ z 28. 4. 1970; příloha č. 5, přehled stanovisek výkonného byra předsednictva SKJ.

54 AJ, fond 837 – KPR, II-4-b/45, přísně tajné č. 385/1.

odpovědi zařazeny do kategorie „různí“. Tento přístup označil za málo rozhodný a nedůsledný. Uvedl, že lepší bylo zůstat u preciznější formulace „Jugoslávec – v etnickém smyslu nerozhodnutý“ použité při posledním sčítání obyvatelstva v roce 1961. Perović hájil právo občanů přihlásit se k jakékoliv etnické příslušnosti. Respektoval sice stanovisko, že jugoslávství nemá nacionální charakter, ale na druhou stranu připouštěl, že může existovat „nacionálně zabarvené“ jugoslávství, které není „supranacionální“, ani „anacionální“, ale je ve své podstatě „všenacionální“. Odráží dosažený vysoký stupeň blízkosti, bratrství a rovnoprávnosti všech národů Jugoslávie.⁵⁵

Ještě polemičtější charakter mělo vystoupení Envera Redžiće ze sarajevského Ústavu dělnického hnutí. Redžić vyjádřil zásadní nesouhlas s mnoha rysy v přístupu vedení SKJ k národnostním vztahům. Odmítal především, že se jugoslávství vnímá jako přechodný jev, který pouze odráží příslušnost k socialistickému společenství. Naopak zdůraznil, že „jugoslávská myšlenka“ existuje již několik století a má historicko-politický charakter, je „historicko-politickou ideou všech jugoslávských národů“, je výrazem jejich směřování k „bratrství, rovnoprávnosti, solidaritě a jednotě“. Redžić odkazoval na výsledky početných anket a výzkumů provedených mnoha jugoslávskými redakcemi i výzkumnými ústavy, které dokumentovaly, že k jugoslávské myšlence se hlásí statisíce obyvatel Jugoslávie, mezi nimi mnoho příslušníků mladé generace. Vyřazení kategorie Jugoslávec ze sčítání obyvatelstva označil za „ahistorický přístup k historicky danému vývoji, který lze politicky vysvětlit, ale není ho možné vědecky zdůvodnit“. To ve svých důsledcích znemožňuje komplexní vědeckou analýzu národnostní situace. Redžić dále naléhal, aby se při každém sčítání obyvatelstva přestal měnit přístup ke kategorii Jugoslávec. Mnoho nesouhlasných hlasů vyvolalo jeho tvrzení, podle kterého, jsou sice Jugoslávci všichni obyvatelé Jugoslávie, ale že také Jugoslávii vytvořily jugoslávské národy, tak jako Turecko, Německo či Itálii vytvořily jejich vlastní národy. Na vzniku těchto států se ovšem jugoslávské národy nepodílely. Z tohoto důvodu je nutné uznat, že Italové, Turci či Němci nejsou jugoslávskými národy v tom smyslu, jako jimi jsou Srbové, Chorvaté, Slovinci a Makedonci, kteří jsou Jugoslávci „ve smyslu etnické blízkosti a příbuznosti, ve smyslu dějinného směřování ke sjednocení a k vytvoření vlastního jugoslávského státu.“ Redžić dále konstatoval, že je nezbytné striktně oddělovat mezi Jugoslávci v etnicko-historickém smyslu a Jugoslávci, kteří jsou „jako občané SFRJ, příslušníky socialistického společenství rovnoprávných národů a národností“. Z uvedených důvodů Redžić odmítal jak návrh jugoslávského statistické-

55 *Za kakvo jugoslovenstvo?*, Borba, 15. 8. 1970, s. 10; 16. 8. 1970, s. 8.

ho úřadu, aby respondenti, kteří se budou deklarovat jako Jugoslávci, byli zařazeni do kategorie „ostatní“, tak návrh výkonného byra předsednictva SKJ, aby tyto odpovědi spadaly do kategorie „různí“.

Řada dalších řečníků Redžićova stanoviska kritizovala. László Rehák a Ljupčo Arsov poukázali na to, že Redžić tím, že dělá rozdíl mezi jugoslávskými a dalšími národy, porušuje ústavu, která definuje Jugoslávii jako státní a společenské společenství národů a národností. Vida Tomšić zdůraznila, že za Jugoslávce považuje každého, kdo má pozitivní vztah k politice socialistické Jugoslávie. Jugoslávství chápe jako příslušnost k „aktivnímu socialistickému programu Jugoslávie“; jugoslávství je výrazem kladného poměru k samosprávě a reformám zahájeným v roce 1966. Pokusy o vytváření jugoslávství v etnickém smyslu označila za závažný omyl. Připomněla, že takovou politiku vedla královská Jugoslávie a že její rozpad zavinila především skutečnost, že Slovincům, Makedoncům a příslušníkům menšin bylo upíráno právo na vlastní etnicitu. Připomněla marxistickou tezi o postupném mizení rozdílů mezi národy, ale konstatovala, že tento proces nepovede k vytvoření nového národa. Odmítla také, že by etnický smíšený manželství napomáhala formování jugoslávského národa. Konstatovala, že smíšená manželství existují i jinde ve světě, ale kvůli tomu nové národy nevznikají. Vida Tomšić dále odmítla možnost, aby se ve výsledcích sčítání objevila kategorie jugoslávský národ. Zdůvodnila to tím, že jedna věc je právo respondentů na svobodné vyjádření vlastní identity a něco jiného jsou výsledky následně publikované statistickým úřadem. Odpovědi těch, kteří se budou deklarovat jako Jugoslávci, musí být zařazeny do kategorie „nerozhodnutí“.

Slovinec Vladimir Krivic Redžiće upozornil, že Slovinci mají v „etnicko-historickém smyslu“ nejbližší k Čechům a Slovákům, se kterými dlouho společně žili v rakousko-uherské monarchii. Krivic dále odmítl jako mylnou Redžićovu tezi, že hnutí, které usilovalo o vytvoření Jugoslávie, našlo svoje naplnění v socialistické Jugoslávii. Dušan Ičević vyšel z teze, že k jugoslávství lze přistupovat třídně nebo etnický. Třídní přístup chápe jugoslávství jako příslušnost k socialistickému jugoslávskému společenství rovnoprávných národů a národností. V tomto ohledu jsou všichni obyvatelé SFRJ Jugoslávci a jugoslávství má „pokrokový charakter“. Jugoslávství v etnickém smyslu podle něj vytváří nový národ nebo supranacionální příslušnost, a to je v daném okamžiku historického vývoje neakceptovatelné chápání jugoslávství. Další diskutující Beno Župančič obvinil Redžiće, že zaměňuje slovanskou blízkost národů Jugoslávie a jugoslávství. Tím směřuje k jeho interpretaci v etnickém smyslu a nepřipouští, aby za Jugoslávce byli považováni také Maďaři, Albánci a Turci.

Redžić však svým kritikům dále oponoval. Prohlásil, že netvrdil, že Jugoslávci jsou národem a že jugoslávství má nacionální či supranacionální charakter, trval však na tom, že jugoslávské národy jsou si etnicky blízké a příbuzné. Na tvrzení V. Krivce namítl, že uznává etnickou příbuznost Slovinců s Čechy, ale že ve výsledku Slovinci vytvořili stát se Srby a s Chorvaty, neboť jsou jim etnicky ještě blíží. Odmítl, že by svým přístupem porušoval ústavní principy. Zopakoval, že jugoslávství bylo „dějinnou politickou ideou, kterou jugoslávské národy realizovaly vznikem jugoslávského státu“. Popíral, že by někoho mohlo urazit jeho tvrzení, že Turci nevytvořili jugoslávský stát, ale vytvořili svůj turecký stát. V následující, i nadále velmi bouřlivé diskusi, vyniklo vystoupení Glige Mandiće, který velmi emotivně hájil právo deklarovat se jako Jugoslávec. Opakovaně se dotazoval, proč je jeho právo být Jugoslávцем současně prohlašováno za unitarismus. Prohlásil, že z vystoupení Ljupče Arsova vyplývá, že se každý Maďar může deklarovat jako Maďar a že dokonce ten, který by se chtěl prohlásit „Tunguzem“, se může za „Tunguza“ označit, ale on sám se za Jugoslávce označit nemůže, a „dokonce je kvůli tomu označován jako unitarista“.⁵⁶

Přístup stranického vedení k jugoslávství kritizoval také Svaz sdružení bojovníků národněosvobozencké války Jugoslávie (SUBNOR). Federální vedení této vlivné organizace partyzánských veteránů z druhé světové války se na své schůzi 26. června 1970 vyslovalo proti tomu, aby se odpovědi, v nichž se respondenti budou deklarovat jako Jugoslávci, zařadily při zpracování výsledků cenzu do stejné kategorie jako odpovědi, v nichž se respondenti vysloví pro regionální identitu (Krajišnici, Ličani, Sremci). SUBNOR upozornil, že tento postup by ti, kteří se budou deklarovat jako Jugoslávci, vnímali jako urážlivý a mohl by mít „negativní politické důsledky zvláště mezi bývalými partyzány a mládeží“.⁵⁷

Výkonné byro předsednictva SKJ následně přijalo dokument nazvaný *Přehled postojů výkonného byra předsednictva SKJ k některým ideově politickým otázkám vztahujícím se k národnostní otázce při sčítání obyvatelstva SFRJ v roce 1971*. Vyplývalo z něj, že sčítací komisaři jsou povinni zapsat vyjádření těch respondentů, kteří se označí za Jugoslávce. Tyto odpovědi však budou při vyhodnocování výsledků cenzu zařazeny do kategorie „různé“.⁵⁸

56 AJ, fond 142 – SSRN, k. 324, 01-12/4, dokument z 12. 5. 1970.

57 AJ, fond 837 – KPR, II-4-b/45, dokument č. 0107-1156/2-Svaz sdružení bojovníků národněosvobozencké války.

58 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/122, přehled postojů výkonného byra předsednictva SKJ k některým ideově politickým otázkám vztahujícím se k národnostní otázce při sčítání obyvatelstva SFRJ v roce 1971 z 13. 10. 1970.

Dokument byl rozeslán republikovým a oblastním ústředním výborům SKJ a také výboru svazu komunistů v Jugoslávské lidové armádě, které se jím zabývaly v průběhu letních měsíců. Výsledky diskusí stranických vedení v jednotlivých částech SFRJ ukázaly, že na otázku, jak zacházet s pojmem jugoslávství v rámci blízkého se cenzu, zůstávaly nadále odlišné názory. Se stanoviskem výkonného byra, aby ve výsledcích sčítání byli ti, co se vysloví jako Jugoslávci, zařazeni do kategorie „různí“, souhlasilo stranické vedení Bosny a Hercegoviny. Podobně zněla i odpověď ústředního výboru Svazu komunistů Chorvatska. V ní bylo zopakováno, že jugoslávství nelze považovat za nacionální ani supranacionální kategorii, a připomenuto, že všichni v Jugoslávii „se považují za Jugoslávce“. Záhřebští funkcionáři doporučovali, aby se ve výsledcích sčítání Jugoslávci objevili v kategorii „národnostně nerozhodnutý“ společně s těmi, kteří na otázku týkající se jejich národnosti neodpověděli. Odlišné postoje však zaujala stranická vedení Srbska a Černé Hory. Požadovala, aby – bez ohledu na to, že jugoslávství není chápáno jako specifická etnicita – ve výsledcích sčítání „Jugoslávci“ figurovali ve zvláštní rubrice.⁵⁹

Na základě těchto reakcí komise výkonného byra předsednictva SKJ nakonec ustoupila a změnila stanovisko. Rozhodla o tom, že odpovědi respondentů, kteří se deklarovali jako Jugoslávci, nebudou ve výsledcích sčítání zařazeny do kategorie „různí“, ale objeví se ve zvláštní kategorii jako „Jugoslávci“. Tato kategorie bude ve výsledcích cenzu zařazena po výčtu jugoslávských národů a menšin žijících v Jugoslávii.⁶⁰

Averze převažující většiny mocenských elit vůči jugoslávské identitě se nakonec ve výsledcích sčítání projevila. Během cenzu, který se uskutečnil v březnu 1971, se jako „Jugoslávci“ deklarovalo 273 077 osob, což bylo pouze 1,3 % obyvatel SFRJ. Procentuálně nejvíce respondentů zvolilo jugoslávskou identitu ve Vojvodině, kde tak učinilo 46 928 dotazovaných, tedy 2,4 % respondentů. Oproti sčítání obyvatelstva provedenému v roce 1961 vzrostl v této autonomní oblasti jejich počet desetinásobně.⁶¹

59 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ, IV/122, informace o aktivitách a postojích společensko-politických organizací ve vztahu k některým ideově politickým otázkám souvisejícím se sčítáním obyvatelstva SFRJ v roce 1971 z 13. 10. 1970; Hrvatski državni arhiv, fond Socijalistički savez radnog naroda, karton 526, přehled postojů a názorů v diskusi o přípravě sčítání obyvatelstva v roce 1971 z 25. 6. 1970.

60 AJ, fond 507 – SKJ, Izvršni biro Predsedništva SKJ IV/122, návrh na doplnění stanoviska výkonného byra předsednictva SKJ ve vztahu ke sčítání obyvatelstva SFRJ v roce 1971.

61 *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd, 1974, Savezni zavod za statistiku, XIV, XV, XVI, s. 12, 16, 24, 28, 36, 44; AJ, fond 507 – SKJ,

Jistá, ale nikterak velká část obyvatel SFRJ se tedy při sčítání obyvatelstva v roce 1971 deklarovala jako Jugoslávci. Učinila tak v době, kdy SKJ nadále důsledně odmítal nový jugoslávský národ uznat. Nemohl sice znemožnit těm, kteří se chtěli přihlásit k jugoslávské identitě, aby uplatnili své právo, ale SKJ jugoslávství dával jiný smysl tím, že ho spojoval s příslušností k socialistickému společenství. Nacionalismus a mocenské skupiny v jednotlivých republikách byly natolik silné, že znemožňovaly, aby se jugoslávský národ začal formovat. Stranické vedení však zároveň z pragmatických důvodů tolerovalo stoupence většího sblížení jugoslávských národů. Jugoslávství se čím dál tím více stávalo odrazem obav upřímných stoupenců Jugoslávie o další budoucnost jejich státu, odrazem jejich odmítání mezinárodních konfliktů, které Jugoslávii nahloďovaly zevnitř, a odrazem jejich sentimentálních vzpomínek na osvobozenickou válečnou epopej.

(přeložil Jan Pelikán)

XXIIIC, Komise předsednictva SKJ pro rozvoj společensko politických společenství a mezinárodních vztahy, karta 4/1–22, dokument č. 7, přepis zvukového záznamu schůze z 30. 6. 1971.

SUMMARY

Between the end of the 1960s and beginning of the 1970s the issue of ethnicity returned to the public and political scenes of what was called Tito's Yugoslavia after about twenty years. There were several factors connected with this: for instance, the certain considerable liberalization of the country's social life and criticism of Serbian nationalism and Yugoslav unitarism that in 1966 intentionally and wrongfully accompanied the political liquidation of the Serbian politician Alexander Ranković. Later, also the high tide of national emancipation of the Muslim and Macedonians populations, and the sharpening of ethnic tensions in Kosovo as well as with the deepening of national feeling in the Slovenian and Croatian parts of the society. However, in parallel with these developments – and essentially cross-sectionally – the identification with Yugoslavism was growing stronger across the entire Yugoslav population. This was perceived very equivocally by authorities; usually as a state-level or transnational identity that supplemented individual national identities. However, within certain social groups, Yugoslavism was also accepted as a new, fully-developed nationality. This is how a great number of the former Yugoslav partisans defined themselves, and members of certain ethnic minorities, specifically Yugoslav citizens of Jewish background, also perceived themselves this way. Additionally, many Yugoslav citizens from ethnically mixed families also claimed Yugoslavism as a national identity. The ever-growing affinity for Yugoslav identity was registered in, for instance, a survey organized by the Belgrade weekly NIN in the middle of the year 1969.

The approach of the Yugoslav power elites towards Yugoslavism ranged, however, from reserved to quite negative. On the one hand, this was related to criticism of interwar unitarian Yugoslavism, and on the other with fears that Yugoslavism could seriously damage the intricately constructed system of the Yugoslav Federation's operations that was set up in the country after the Second World War. Some of the party elites in the individual Yugoslav republics refused Yugoslavism also out of fears that it could contribute to strengthening the positions of central party and state authorities. This approach to Yugoslavism manifested itself, for example, in the preparations for the population census in Yugoslavia in the spring of 1971. Most of the party elites were then entrenched themselves against the possibility that the citizens of Yugoslavia would declare themselves as Yugoslavs out of their inner convictions of ethnicity. Some of the communist functionaries could not even allow that answers formulated in such a way would be at all recorded in the census results. Others proposed that such answers would be classed into a category of "various", along with the answers of respondents who declared their identity on the basis of their local identities. However, on the basis of intervention from the highest communist executive, Josip Broz

Tito, who perceived Yugoslavism as a factor that knitted Yugoslav society together, respondents to the census survey were allowed to claim Yugoslav identity. However, clearly under the influence of the previous negative attitudes of the power structures, only slightly fewer than three hundred thousand citizens of Yugoslavia declared themselves as Yugoslavs in the census.

STUDIE

Odtážitost a vyčkávání. Vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943

JONÁŠ POSPÍCHAL

Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Distance and Waiting to See What Happens: Relations Between the Exile Governments of Czechoslovakia and Yugoslavia 1941–1943

The relations between Czechoslovakia and Yugoslavia are an important part of the history of both countries as well as a not-insignificant segment of the broader history of Central and Southeastern Europe in the 20th century. Previous research into Czechoslovak-Yugoslav relations has focused on the interwar period, or sometimes on the period after the Second World War. The text herein submitted attempts to capture the transformations in the positions of the Czechoslovak exile authorities and the Yugoslav exile government in the years 1941–1943, thereby filling in the findings available to contemporary historiography. The text particularly focuses on portraying the bilateral relations between the exile governments, but it also includes a chapter that describes the character and internal problems within the Yugoslav exile government. In this study the author not only describes the official actions taken by the Czechoslovak and Yugoslav diplomacy, but also provides analysis of the personal positions of important actors in the events described. The study has been conducted on the basis of analysis of official sources of the Czechoslovak and to a lesser extent,

Yugoslav provenience, as well as of literature of the diary and memoir type and period publications.

Key words: Czechoslovakia, Yugoslavia, Czechoslovak-Yugoslav relations, Second World War, Czechoslovak exile government, Yugoslav exile government

Československo-jugoslávské vztahy v době druhé světové války představují pozoruhodnou epizodu v dějinách vzájemných styků Čechů a Slováků s jihoslovanskými národy. Československo a Jugoslávie byly v době mezi světovými válkami svázány spojeneckými svazky v paktu zvaném Malá dohoda, jenž byl pokračováním spolupráce českých, slovenských, jihoslovanských, ale též rumunských politiků z prvního celosvětového konfliktu a v době bezprostředně po něm. Toto spojení se snažilo po celá 20. a 30. léta bránit politické uspořádání střední Evropy v té podobě, v jaké ho definovala Trianonská, Saint-Germainská a Neuillyská mírová smlouva. Německá rozpínavost vrcholící v září 1938 mnichovskou dohodou významně devalvovala politickou hodnotu Československa, destabilizovala mezinárodněpolitické uspořádání střední i západní Evropy a zapříčinila faktický zánik československo-jugoslávsko-rumunského spojení. Vzájemné styky, kontakty a různé formy československo-jugoslávské spolupráce, z nichž mnohé se rozvíjely právě v rámci malodohodového paktu, nebyly přesto s jeho zánikem zcela přerušeny. Okleštěné Česko-Slovensko nadále disponovalo diplomatickou reprezentací, nadto fungovaly i některé nestátní orgány zprostředkující vzájemný styk s Jugoslávií.¹ Po rozpadu zbytků republiky v březnu 1939 oficiální zastoupení v Království Jugoslávii de iure zaniklo, faktickou činnost v Jugoslávii však českoslovenští diplomaté vyvíjet nepřestali. Vyslanectví v čele s bývalým vyslancem Jaroslavem Lípou, vojenskými atašé a zpravodajskými důstojníky fungovalo dále jako součást československých exilových orgánů v Paříži a posléze v Londýně.²

Jugoslávie se z pozornosti československé zahraniční politiky nevytratila ani s počátkem druhé světové války. Kromě důležitosti této země jako nezanedbatelného geopolitického činitele existovaly i zcela bezprostřední praktické důvody pro

1 Ve své aktivitě, a to i v době po 15. březnu 1939, vytrvala například Československo-jihoslovanská liga. Definitivně byla její činnost ukončena rozhodnutím protektorátního ministerstva vnitra až po březnovém převratu v Jugoslávii, těsně před německým útokem dne 5. dubna 1941. Kateřina KOLÁŘOVÁ, *Kapitoly z dějin Československo-jihoslovanské ligy*, Diplomová práce 2014, vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D., Ústav slavistiky FF MU Brno, s. 31–32.

2 K tomu srov. zejména dále uvedenou práci Milana Sovilje a Miroslava Tejchmana.

sledování balkánského prostoru. Jugoslávie, která až do závěru března 1941 úspěšně udržovala svou neutralitu, představovala důležité průjezdní místo pro československé emigranty z protektorátu Čechy a Morava i ze Slovenska, ale též působiště československých zpravodajců a agentů. Hodnota Jugoslávie se pro československé exilové státní orgány dále zvýšila s porážkou Francie, kdy se tato balkánská země stala jedním z posledních míst, kde mohla československá akce alespoň v nějaké formě nadále působit. Po pádu Balkánu do područí států Paktu tří velmocí přesídlila vláda Království Jugoslávie do britského exilu, kde se pokusila o ustavení odbojového centra a řádnou reprezentaci státní kontinuity v době války. V závěru jara 1941 tak exiloví Jugoslávci proťali dráhu svých československých kolegů, kteří v čele s Edvardem Benešem již třetím rokem usilovali o tytéž cíle.

Zatímco se historiografie o československo-jugoslávských vztazích v době meziválečné může vykásat celou řadou monografií a také mnoha kratšími studiemi, literatura, která se zabývá vztahy Československa a Jugoslávie (resp. odpovídajících exilových reprezentací) v době druhé světové války, je o poznání skromnější. Na výzkumu tohoto tématu se podepsala obtížná dostupnost některých pramenů a také dřívější odstup od dějin exilových vládních orgánů za druhé světové války.³ Autor

-
- 3 K tomu srov. Miroslav TEJCHMAN, *Československo-jugoslávské vztahy v letech druhé světové války*, Slovánské historické studie 14, 1984, s. 84–120; Idem, *Československo-jugoslávské vztahy v závěru druhé světové války*, in: Dialektika vnitřního a vnějšího faktoru závěrečné etapy národněosvobozeneckého boje národů Československa a Jugoslávie (1944–1945). Praha 1988, s. 257–264; Idem, *Initiativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939–1941*, in: Zlatica Zudová-Lešková – Petr Hofman (eds.), *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945*. Praha 2008, s. 167–173; Branko PETRANOVIĆ, *Odnosi jugoslovenske i čehoslovačke vlade u emigraciji 1941–1945*, Vojnoistorijski glasnik 41, 1990, č. 3, s. 49–71. Jiří PLACHÝ, *Československý podíl na spojenecké pomoci při výstavbě jugoslávských jednotek v letech 1944–1945. Příspěvek k československo-jugoslávským vztahům*, Slovánský přehled 96, 2010, č. 1–2, s. 161–167; Mira RADOJEVIĆ, *Česko-srpska saradnja tokom drugog svetskog rata*, in: Václav Štěpánek (ed.), *Od Moravy k Moravě II. Z historie česko-srbských vztahů*, Novi Sad 2011, s. 141–159; Jan NĚMEČEK, *Soumrak a úsvit československé diplomacie: 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008; Nejnověji pak v řadě prací Milan SOVILJ, *Československá emigrace v Jugoslávii na začátku druhé světové války*, in: Norbert Kmet (ed.), *Odvaňujem balvan: pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Banská Bystrica 2013, s. 28–48; Idem, *Otázka identity Čechů a Slováků v Jugoslávii v letech 1939–1941*, Slovánský přehled 100, č. 2, 2014, s. 297–322; Idem, *Jugoslávie jako tranzitní země československé emigrace v letech 1938–1940*, in: Sylva Sklenářová (ed.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století 6, Ústí nad Orlicí 2012*, s. 21–32; Idem, *Reflexe událostí v protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1941 v jugoslávském tisku a prostřednictvím politické elity*, Slovánský přehled 98, 2012, č. 3–4, s. 321–341. Svůj dosavadní výzkum shrnuje tento srbský historik v disertaci: *Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939–1941: Od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie*, Disertační práce 2015 (rukopis), Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc., Ústav světových dějin FF UK Praha. Význam-

studie se pokouší doplnit dosavadní znalosti popisem postoje československé exilové vlády k exilové vládě Jugoslávie v letech 1941–1943. Časový rámec této stati je vymezen odchodem jugoslávské vlády do exilu, respektive ustanovením konkurenční jugoslávské národněosvobozenké (tzv. Titovy) vlády dne 29. listopadu 1943, které znamenalo závěrečnou etapu mocenského působení jugoslávské exilové vlády.

1. Postoj československé exilové vlády k Jugoslávii v období do konce dubnové války

V průběhu prvních dvou let druhé světové války zůstala většina Balkánského poloostrova uchráněna válečných operací, od roku 1940 se však tento prostor stal dějištěm intenzivního diplomatického zápasu Německa a jeho spojenců,⁴ Velké Británie a jejích zbývajících spojenců a též Sovětského svazu. Tyto střety vedly k sérii válečných tažení na podzim 1940 a na jaře 1941, které křehkou neutralitu regionu zlikvidovaly.⁵

Zatímco Rumunsko se při hledání opory proti územním aspiracím Maďarska a SSSR rychle měnilo v německý satelit, Jugoslávie, Řecko a Turecko (do určité míry spolu s Bulharskem) měly jistou šanci k odporu vůči německému vlivu, a to díky své kratší geografické vzdálenosti od britských vojenských sil na Blízkém východě a v severní Africe. Německo se britským snahám o ochranu bezpečnosti a neutrality balkánských zemí pochopitelně bránilo. Sérií politických a hospodářských kroků rozvinulo kampaň za přistoupení jednotlivých balkánských zemí k Paktu tří velmocí, který by tyto státy nadobro odcizil Velké Británii.

Do německého spojeneckého systému nakonec vstoupily téměř všechny balkánské země.⁶ Dne 23. listopadu 1940 přistoupilo k Paktu Rumunsko, následová-

né údaje poskytují i obecnější práce, srov. např. Detlef BRANDES, *Exil v Londýně: 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, Praha 2003. Dušan PLENČA, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1962. Milan TERZIĆ, *Moć i uticaj vojne diplomatije: misije Vladimira Velebita 1943–1945*, Beograd 2012.

- 4 Formální svazky Německa a jeho spojenců byly dále utuženy uzavřením Paktu tří velmocí. Došlo k němu dne 27. září 1940. Signatářem bylo Německo s Japonskem a Itálií, státy, jejichž spojenectví bylo již dříve označováno jako Osa Berlín – Tokio – Řím, případně pouze Osa.
- 5 Pro detailní přehled tohoto procesu srov. Miroslav TEJCHMAN, *Balkán ve válce a v revoluci 1939–1945*, Praha 2008, s. 29–273.
- 6 Výjimkou bylo Turecko, kterému se až do konce války podařilo svou neutralitu uhájit, a též Řecko, v jehož případě přikročili Němci přímo k vojenskému ovládnutí země.

no dne 1. března 1941 Bulharskem a nakonec 25. března Jugoslávií. Právě k této zemi se upíraly největší naděje Britů na odpor, a to s ohledem k jejímu tradičně dobře hodnocenému vojsku, meziválečné tradici přátelských politických styků a také k pevné pozici britských zpravodajských a vojenských činitelů operujících v rámci Oddělení pro zvláštní operace (Special operations executive, SOE).⁷ Za přispění Britů došlo dne 27. března 1941 ke vzbouření části jugoslávské armády proti vládě, které následně podpořila většina, zejména srbského, obyvatelstva země. Následný útok Německa a Itálie a jejich spojenců v dubnu 1941 však Jugoslávii smetl a způsobil její rozpad na satelitní, Ose zcela podřízené loutkové státní útvary.

Československá exilová vláda se intenzivně zajímala o Jugoslávii a o její vyhlídky na odpor proti Němcům. Zprávy o nátlaku, který byl na bývalého spojence vyvíjen, získával londýnský exil z různých pramenů, často přímo od jugoslávských diplomatů v doposud neobsazených zemích, případně od jejich britských či francouzských kolegů. Kromě výše zmíněné důležitosti této země pro válečné plány všech britských spojenců měla Jugoslávie pro Čechoslováky význam jako tranzitní země pro uprchlíky z okupované vlasti i coby zdroj zpráv z celé Evropy. Ze všech těchto důvodů věnovala londýnská exilová vláda v čele s prezidentem Edvardem Benešem pozornost Jugoslávii přede všemi ostatními zeměmi Balkánu.

1.1. Jugoslávské přistoupení k Paktu tří mocností

Informace, které československý londýnský odboj v průběhu března 1941 o jugoslávské krizi obdržel, nevěstily mnoho dobrého. Zintenzivnění schůzek a jednání jugoslávských politiků s nejvyššími německými představiteli – Adolfu Hitlera nevyjímaje – ukazovaly na nutnost brzkého rozhodnutí Jugoslávie o jejím postoji k Paktu tří.⁸ O těchto jednáních referovala například zpráva, kterou československý diplomat Josef Korbel⁹ pořídil o rozhovoru s legačním radou jugoslávského velvy-

7 K tomu více Miroslav TEJCHMAN, *Výbor pro zvláštní operace (Organizace zvláštních služeb-SOE) a jeho činnost v jihovýchodní Evropě v letech 1940–1944*, Slovánský přehled 76, 1990, č. 3, s. 209–223.

8 Národní archiv (NA), fond Předsednictvo ministerské rady – Londýn (PMR-L), karton 69, signatura (sign.) Zprávy Jugoslávie (ZJ), složka (sl.) 1941, důvěrný záznam č. 32, rozmluva Chargé d'affaires ČSR u norské vlády Ladislava Szathmáryho s vyslancem Jugoslávie ve Velké Británii Ivanem Subotičem ze 4. března 1941.

9 Josef Korbel (1909–1977; do roku 1945 Josef Körbel, v této práci je použita pozdější varianta jeho příjmení) – československý (český) diplomat, od ledna 1937 legační rada na vyslanectví v Bělehradě, v prosinci 1938 pro svůj židovský původ odvolán do Prahy, poté odešel s rodinou do

slanectví v Londýně Ivanem Frangešem. Bývalý tiskový atašé na meziválečném československém vyslanectví v Bělehradě popsal Frangešovu předpověď brzkého přistoupení Jugoslávie k Paktu tří. Jako bezprostřední důvod uvedl nesoulad ve vládě, množství německých armád v Rumunsku a Bulharsku a dokonce i možnou změnu jugoslávské vlády z vůle Němců, kteří údajně zvažovali podporu návratu dřívějšího ministerského předsedy Milana Stojadinoviće. I. Frangeš dále vyjádřil v souvislosti s případným vstupem německé armády na území Jugoslávie obavy, které správně odhadovaly budoucí vývoj v Jugoslávii: „Němci se u nás usadí a pak teprve dojde k úplnému vnitřnímu zlomu. Po srbských vesnicích se tvoří kroužky patriotů, které budou pokládat za svou povinnost bít se s Němci. Ožijí staré spory, Srbové přijdou s argumentem, že se neměli spojovat s Chorvaty a Chorvati budou štvát na Srby. Němci budou tento spor podporovat a dokonale ho využijí.“¹⁰

O několik dnů později, 21. března, se dostala balkánská země znovu na pořad jednání československé vlády. Do zprávy státního tajemníka Huberta Ripky se promítla skepse z nových informací. Odpor obklíčené Jugoslávie vůči německým požadavkům považoval ministr za nepravděpodobný kvůli neshodám v jugoslávské vládě a armádě ve věci postoje k Němcům. Předpokládaný nesouhlas velké části jugoslávské společnosti, zejména jejího srbského komponentu s aliancí, s Německem na straně jedné, a vojenská hrozba Německa na straně druhé, vytvářely překerní situaci, v níž regent Pavle Karađorđević,¹¹ ani ministerský předseda Dragiša Cvetković¹² neměli mnoho manévrovacího prostoru. Ačkoliv byla hrozba svržení vlády

exilu. V Londýně pracoval jako redaktor českého vysílání BBC, následně jako vedoucí rozhlasového oddělení informační služby a byl též zaměstnancem exilového Ministerstva zahraničních věcí. Od září 1945 působil jako vyslanec a od května 1946 jako československý velvyslanec v Bělehradě, po komunistickém převratu v ČSR v roce 1948 emigroval do USA, kde přednášel dějiny mezinárodních vztahů a napsal různé práce k soudobým dějinám střední a východní Evropy. V emigraci zemřel. Jeho dcerou je Madeleine Albrightová, americká ministryně zahraničních věcí v letech 1997–2001.

- 10 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Londýnský archiv – důvěrný (LA-D), karton 78, číslo jednací (č. j.) 659/dův/41, Rozmluva s dr. Frangešem, legačním radou jugoslávského vyslanectví z 6. března 1941.
- 11 Pavle Karađorđević (1893–1976) – bratranec krále Aleksandra Karađorđeviće, po jeho zavraždění byl královským regentem za nezletilého Aleksandrova syna Petra. Snažil se o udržení Jugoslávie stranou událostí ve zbytku Evropy ve druhé polovině 30. let a za druhé světové války. Pracoval na uspokojení chorvatských nároků na autonomii, za jeho regentství byla podepsána dohoda Cvetković-Maček. Svržen byl převratem dne 27. března 1941, posléze internován Brity. Po válce byl v Jugoslávii prohlášen za nepřítele státu, sám ale zůstal do konce života v emigraci.
- 12 Dragiša Cvetković (1893–1969). Jugoslávský (srbský) politik, člen Radikální strany, ministr osvěty v několika vládách, 1939–1941 předseda vlády. V této funkci podepsal s Vladkem Mačkem dohodu o ustanovení Chorvatské bánoviny, která měla vytvořením autonomního chorvatské-

v případě podpisu Paktu zcela reálná, odpor Němcům znamenal jistotu války. Obou těchto aspektů si byli českoslovenští státníci vědomi. V jednom z jinak optimistických a povzbuzujících vzkazů do vlasti uznal prezident Edvard Beneš, že „v německé akci balkánské očekáváme úspěchy pro nacisty. Ale i když Bulharsko bude obsazeno, i když Jugoslávie bude obklopena a přinucena v nějaké formě sloužit Berlínu a Římu [...] nic vyřešeno nebude, válka se jen rozšíří a bojovat se bude dál“.¹³ Prvek určité „predestinace“ přistoupení Jugoslávie k Ose, ale také nikoliv neočekávaného zadostiučinění z následného převratu, vyznívá zřetelně jak ze zachovaných pramenů, tak z později vydaných memoárů. Přesto československá diplomacie nezůstávala hluchá ke zprávám o jednáních Jugoslávčů se západními spojeníci. Ve dnech těsně předcházejících podepsání Paktu byli českoslovenští diplomaté svědky hektických politických bojů a to téměř do posledních hodin.¹⁴

Dne 25. března 1941 podlehla jugoslávská vláda německému tlaku a ve vídeňském Belvederu podepsala přistoupení k Paktu tří velmocí. Informace o podepsání smlouvy dorazily k československým činitelům přes již zmíněného I. Frangeše a to ještě před samotným aktem podpisu.¹⁵ Českoslovenští představitelé tuto událost přirozeně v soukromí negativně kvitovali.¹⁶ Formálně nezávislý exilový časopis *Čechoslovák*, jehož vazby na exilovou vládu však byly zcela zřejmé, při nejbližší pří-

ho územně správního celku zmírnit srbo-chorvatské napětí. Za války zůstal v zemi do roku 1944, posléze emigroval a v emigraci také zemřel.

- 13 Jednalo se o poselství z 6. března 1941 k výročí narození Tomáše Garrigua Masaryka. Edvard BENEŠ, *Tři roky druhé světové války: projevy a dokumenty z r. 1938–42*, Londýn 1942, s. 57.
- 14 NA, fond PMR-L, karton 69, sign. ZJ, sl. 1941, dokument č. 320/41 z 22. března 1941, popisující jednání Cvetkoviće s britským velvyslancem o územích ziscích Jugoslávie v případě přistoupení k západním spojencům, dále též sovětské garance Jugoslávii a jejich případné pomoci. Dále: Ibidem, č. j. 883/dův/41 z 24. března, zmiňující jednání Jugoslávčů („zejména Chorvatů“) s Brity o územních ziscích Jugoslávie v případě odmítnutí Osy.
- 15 Ibidem, důvěrný záznam č. 41 o rozhovoru Ladislava Szathmáryho s legačním radou Frangešem dne 25. března. L. Szathmáry uvedl, že se s I. Frangešem vydali na jugoslávské velvyslanectví, kde naslouchali s podpisovým aktem spojeným projevům přenášeným přímo z Vídně.
- 16 O neformálním setkání československých politiků toho dne hovoří ve svém deníku Jan Opočenský (1885–1961) – československý/český historik a archivář, 1920–1935 stál v čele AMZV; v exilu působil v zahraniční službě, po válce působil jako československý delegát při UNESCO. Po roce 1948 emigroval, zemřel v Paříži. Hubert Ripka tehdy uvedl, že odepsání Paktu předcházely žádosti „Srbů“ o jistou formu podpory Británie proti Paktu nabídnutím dobrého důvodu, proč se jej zřeknout – konkrétně odřeknutím britského uznání závěrů Rapalské dohody z roku 1920, která některé Jihoslovany osídlené oblasti přenechávala Itálii. Jana ČECHUROVÁ – Jan KUKLÍK – Jaroslav ČECHURA – Jan NĚMEČEK (eds.) – Jan OPOČENSKÝ, *Válečné deníky Jana Opočenského*, Praha 2001, s. 104. O tomto dni stručně referuje i Milan HAUNER (ed.) – Edvard BENEŠ, *Paměti*, svazek II, Praha 2007, s. 160 a Ladislav Karel FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, svazek II, Brno 1994, s. 131.

ležitosti zavrhl jugoslávské rozhodnutí těmito ostrými slovy: „Dnešní jugoslávská vláda a všechna ta klika, která v Jugoslávii po léta pěstovala politiku služebníků italského fašismu a německého nacismu, jen když za to směla zůstat u vesla a držet v hanbném područí jugoslávský lid, bude revolucí a vítězstvím spojenců bez milosti smetena z jugoslávského veřejného života. Když si představíme, že by reakční element, který se nedovedl rozhodnout pro demokracii a Velkou Britanii, byl s námi u zeleného stolu na mírové konferenci a uplatňoval své požadavky v budování nové Evropy, uvědomíme si lépe, proč jest spíše v našem zájmu, abychom šli raději s nespokojeným jugoslávským lidem, který se stejně vzbouří proti Němcům a jejich spojencům v Bělehradě, než abychom se musili dohadovat s těmi, kdož jsou téhož politického a sociálního ražení, jako berlínský Herrenvolk. [...] Krok jugoslávské vlády má ještě jeden, snad podružnější význam, který však v srdcích mnohých Jugoslávců zanechá nesmazatelné stopy. Jednala-li bělehradská vláda za plného vědomí a souhlasu prince-regenta Pavla a zůstane-li princ Pavel nadále v dobrých stycích s Němci, jest to počátek konce nynější dynastie a pravděpodobně konec jugoslávského království.“¹⁷

Rychlý průběh událostí však způsobil, že určité pasáže tohoto článku znamenaly nepříjemné faux pas. Text byl totiž dán do tisku právě v den, kdy v Jugoslávii došlo k vojenskému převratu. Příslušný článek vyšel v době nadšených oslav bělehradského puče. Slova o nespolehlivosti rodu Karađorđevićů a jugoslávského establishmentu vůbec náhle zněla příliš drsně. Část ministrů jugoslávské vlády kromě toho rezignovala bezprostředně poté, co padlo rozhodnutí Pakt podepsat. Smlouva samotná nebyla nakonec přijata s nadšením ani svými jugoslávskými signatáři. Tyto důvody přiměly československého exilového ministra Ladislava Feierabenda k zaslání dopisu redakci listu, v němž odmítl v článku obsažené paušalizace.¹⁸ Bylo

17 *Jugoslávie v revoluci*, Čechoslovák, 28. 3. 1941, s. 1.

18 V dopisu L. Feierabend odsuzuje článek, neboť „paušálně obviňuje jugoslávskou vládu, ačkoliv mnozí její členové – jak mnozí z nás věděli a jak události ukazují – si toho nezasluhují. Politika prince Pavla a dynastie nebyly tak spojitě nádoby, aby bylo možno usuzovati na počátek konce Karađorđevićů. Bylo by moudřejší, kdyby Čechoslovák vyvaroval se podruhé uveřejnění článku lidí, kteří o Jugoslávii málo vědí, ale chtějí o ní hodně napsati.“ Ministr závěrem požádal uveřejnění tohoto dopisu v příštím čísle. Zápis 22. schůze 4. dubna 1941, příloha A, *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně I (1940–1941)* (ZŠCV I), Praha 2008, s. 405. Na tento dopis zareagovala vláda kriticky, neboť narušoval jednotnou linii vlády tím, že se takto vyjádřil jediný L. Feierabend. Problematický článek, podle Huberta Ripky, nebyl ani za zmíněné situace v Jugoslávii tolik škodlivý, protože mluvil o jugoslávské vládě jako celku. Bylo ovšem rozhodnuto Feierabendův dopis stáhnout a redakci napomenout neveřejně. List ministra financí se tak již v dalším čísle neobjevil.

ostatně očividné, že například do té doby činná československá akce v Bělehradě by bez souhlasu klíčových jugoslávských politiků nemohla pokračovat.¹⁹

Jistá tendenčnost československých zpráv (ve válečném zpravodajství i propagandě ovšem pochopitelná) byla zřejmá, pohlédneme-li s odstupem na Pavleho několikaleté lavírování a vyvažování mezi západními spojenci a jednotlivými zeměmi Osy.²⁰ Soudobou politiku i její výsledek v podobě obklíčení a podrobení Jugoslávie dávali Čechoslováci (nikoliv neoprávněně) do příčinné souvislosti s chováním Jugoslávie na konci 30. let a za mnichovské krize. Tehdejší jugoslávská nechuť k politice příznivé pro Československo, která by znamenala vystoupení proti Německu, byla jednou z tendencí, které umožnily nejen Jugoslávii, ale i většině balkánských států udržet se mimo válku až do jara 1941. Pro E. Beneše se však jednalo pouze o odklad nevyhnutelné konfrontace a o zradu Československa. Trápení Jugoslávie v době únorových a březnových jednání s Němci pak hlava československého exilu využila k potvrzení svých vlastních předpovědí: „Jugoslávie je ponenáhlu se všech stran obkloповána a ať se nakonec bude bránit, nebo nebude, ponese bohužel zlé následky všeho toho, co její vláda podnikala od roku 1937 a 1938. Následky neutralitní a mnichovské politiky z této doby platí dnes velmi drahο všichni ti, kteří se jakýmkoliv způsobem o ni přičinili.“²¹

Dřívější jugoslávská zahraniční politika, vrcholící pro Československo mnichovskou dohodou, do značné míry poznamenala, jak dále uvidíme, postoj československé exilové vlády k Jugoslávii po celou dobu jejího pobytu v Londýně.

1.2. Převrat z 27. března 1941, dubnová válka a československá exilová vláda

Zdánlivě definitivní začlenění Jugoslávie do německé sféry vlivu bylo zvráceno známým převratem z 27. března 1941. Při něm se skupina důstojníků jugoslávské armády zmocnila klíčových státních institucí a jejich představitelů, jakož i dědice trůnu, sedmnáctiletého Petra Karađorđeviče.²² Vzbouřenci, vedení vyššími důstoj-

19 Počítaje mezi ně, podle slov jednoho z členů této mise Antonína Tichého i samotného D. Cvetkoviće. Ten se ostatně osobně setkal i s prchajícím L. Feierabendem. Antonín TICHÝ, *Směr Bělehrad*, in: *Z počátků odboje 1938–1941*, Praha 1969, s. 377–448 a L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 7–15.

20 Srov. M. TEJCHMAN, *Balkán*, s. 29–248.

21 E. BENEŠ, *Tři roky*, s. 57.

22 Petar II. Karađorđević (1923–1970) – jugoslávský princ a následník trůnu po smrti svého otce v roce 1934, do roku 1941 však za něj vládla tříčlenná regentská rada, během převratu 27. března

níky v čele s majorem Živanem Kneževićem,²³ generálem Dušanem Simovićem²⁴ a profesorem Radojem Kneževićem,²⁵ jej prohlásili za plnoletého. Panovník se tímto aktem ujal vlády a pověřil generála Simoviće sestavením nové vlády. Princ Pavle, tou dobou na cestě na dovolenou do slovinského Bledu, se o svém násilném sesazení dozvěděl v Záhřebu. Po krátkém váhání jej, patrně s jistým ulehčením, přijal a slíbil se vrátit do Bělehradu, posvětit převrat a stáhnout se z politiky. V samotném ohnisku dění, v Bělehradě, byl průběh převratu nadšeně oslavován obyvateli města. Kladnou reakci na zprávu projevila také ostatní srbská města, zatímco Chorvatská rolnická strana, jež byla dominantním chorvatským uskupením v čele s dlouholetým politikem Vlatkem Mačkem,²⁶ znejistěla. Dohoda z 26. srpna 1939 mezi V. Mačkem a ministerským předsedou D. Cvetkovićem (známá i v československém prostředí podle srbochorvatského názvu pro dohodu jako „sporazum“) ga-

1941 se formálně chopil moci, po jeho neúspěchu odešel do exilu. Za války studoval v Oxfordu, vstoupil do britských vzdušných sil, nebyl politicky příliš aktivní. V exilu se oženil s Alexandrou, řeckou princeznou. V závěru války mu bylo zabráněno v návratu do země do doby poválečného rozhodnutí národa v této věci, v listopadu 1945 byl definitivně detronizován. Zůstal v emigraci, zemřel v Denveru v USA. V roce 2013 byly jeho ostatky uloženy do královské hrobky v Oplenci v srbské Šumadiji.

- 23 Živan Knežević (1906–1984) – jugoslávský (srbský) voják, bratr ministra dvora Radoje Kneževiče, jeden z organizátorů puče z 27. března 1941, byl zodpovědný za zajištění klíčových politiků v čele s D. Cvetkovićem. V exilu působil jako zpravodajský důstojník a posléze jako člen užšího vládního tělesa, válečného kabinetu, jemuž předsedal; po nástupu Purićovy vlády v létě 1943 byla tato tzv. Liga majorů mocensky odstavena. Ž. Knežević poté zastával post vojenského atašé v USA. Tam také po válce až do konce života zůstal a působil jako civilista ve službách amerického ministerstva obrany.
- 24 Dušan Simović (1882–1962) – jugoslávský (srbský) voják, 1938 náčelník generálního štábu, 1941 jeden z organizátorů březnového puče, po Petrově nastolení se ujal postu ministerského předsedy, z něhož odstoupil v lednu 1942 po sporech s králem i ostatními ministry. S exilovými politiky se rozešel a později vystoupil veřejně na podporu partyzánů. Po válce se vrátil do země, kde v ústraní dožil.
- 25 Radoje Knežević (1901–1981) – jugoslávský (srbský) profesor, učitel francouzštiny krále Petra, jeden z organizátorů březnového převratu. V exilu působil jako ministr dvora a pracoval ve prospěch Ligy majorů. V roce 1943 byl odstaven od moci přesunem na jugoslávskou legaci v Lisabonu. Po válce zůstal do konce života v emigraci, kde se účastnil krajanského života kanadských Srbů.
- 26 Vladimir (Vladko, případně Vlatko) Maček (1879–1964) – jugoslávský (chorvatský) advokát a politik, vedoucí představitel Chorvatské rolnické strany, od roku 1928 její předseda, místopředseda vlády D. Cvetković. Na základě jednání mezi těmito dvěma muži byla zřízena Chorvatská bánovina. Maček reprezentoval a symbolizoval zájmy Chorvatů na politické emancipaci v předválečné Jugoslávii. Vstoupil do vlády D. Simoviće, při jejím útěku v dubnu 1941 však rezignoval a zůstal v zemi, kde byl vězněn a internován. Na konci války emigroval do Francie a posléze do USA, kde také zemřel.

rantovala autonomní postavení Chorvatské bánovině, útvaru vzniklému spojením administrativních celků, kde převažovalo chorvatské obyvatelstvo. Převrat, který provedli příslušníci jugoslávské armády a který odstranil regenta Pavleho a D. Cvetkoviće, vnímali Chorvaté jako ohrožení nedávno nabytých autonomních zisků. V následných jednáních přislíbil proto D. Simović autonomii Chorvatské bánoviny nejen potvrdit, ale i rozšířit.²⁷

Pro Českoslováky představoval jugoslávský převrat nanejvýš příznivou zprávu. Československý diplomat a archivář Jan Opočenský si ve svém deníku ke zprávě o jugoslávském puči poznamenal: „27. března 1941. Čtvrtek. Zpráva o převratu v Jugoslávii. Prezident měl z něho ohromnou radost, až nepříčetnou, řekl Popčeček Drtina.“²⁸ Nadšení projevil i deník *Čechoslovák* a již za dva dny došlo k setkání československého diplomata Ladislava Szathmáryho s Ivanem Subotičem, na kterém Szathmáry gratuloval poněkud nepřesně jugoslávskému vyslanci „k národnímu obrození Jihoslávie dne 27. března a k nastolení krále Petara II. dne 28. března.“²⁹ Na to mu I. Subotić „pohnutě děkoval a řekl, že tyto události jsou mu osobním zadosťučiněním hlavně kvůli československému národu, neboť dokazují, že se oficiální politika jihoslovanská v posledních letech hodně vzdálila od vitálních zájmů československého národa...“. Ladislav Feierabend ve svých pamětech chybně identifikoval puč přímo s odvoláním členství Jugoslávie v Paktu tří.³⁰ Samotná nová jugoslávská vláda, sestavená a formálně potvrzená ještě téhož dne, se naopak snažila uklidnit Německo o povaze převratu jako o vnitřní změně Jugoslávie, která nemění její závazky k Říši.³¹ Přestože bylo vymezení se vůči dosavadní proněmecké politice jednou z hlavních příčin 27. března, Jugoslávie v zájmu holého přežití vyvinula značné úsilí, aby A. Hitlera, ale také domácí chorvatské politiky, přesvědčila o opaku. Veřejně byla zdůrazňována kontinuita s mezinárodními i domácími závazky předchozí vlády.

Na již zmíněném 22. zasedání československé exilové vlády ze 4. dubna byly samozřejmě jugoslávské události významně oceněny. Ministr zahraničí Jan Masaryk zdůraznil jejich vojenský dopad na frontu v Africe, ale i pozitivní efekt na doposud neutrální země, například v Jižní Americe. Otázka československé reakce a dalšího vývoje československo-jugoslávských vztahů vůbec, však zůstávala chou-

27 Ivo PERIĆ, *Vladko Maček: Politický portret*, Zagreb 2003, s. 240–242.

28 J. ČECHUROVÁ – J. KUKLÍK – J. ČECHURA – J. NĚMEČEK (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 104.

29 AMZV, fond LA-D, karton 78, důvěrný záznam č. 44, bez č. j.

30 L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 131.

31 *Vlade Kraljevine Jugoslavie u Drugom svetskom ratu* (VKJDSR), Beograd 2008, s. 9.

lostivá. Z výše popsaných ohledů k Německu nebylo samozřejmě reálné, aby Simovićova vláda uznala exilovou vládu československou. Oficiální a veřejný manifest podpory nové jugoslávské vládě proto nezvolilo ani Československo. Své sympatie dávali českoslovenští exiloví politici najevo neoficiálně. A navzdory všem kladným reakcím zůstávali klíčoví českoslovenští činitelé v čele s Edvardem Benešem a Hubertem Ripkou poněkud odtaziť. Jakkoliv byly zvažovány alternativy budoucí vojenské a politické spolupráce s novou vládou, zvolili Čechoslováci vyčkávací taktiku a opatrnost. Skutečnost, že byla tato zdrženlivost projevoována od počátku, je patrná již ze zmíněné zprávy o gratulaci L. Szathmáryho I. Subotičovi dva dny po převratu. V důvěrné zprávě o tomto setkání československý diplomat zdůraznil, že „blahopřál [...] Subotičovi, – jako svému dlouhodobému známému [...]“. Nelibosti svých nadřízených ovšem Szathmáry ani tak neušel, jak dává tušit značně podrážděný, do zprávy ručně vepsaný komentář Huberta Ripky: „Nosek [podtrženo v originále – pozn. J. P.]. Řekněte Szathm[árymu], že nechápu, jak mohl blahopřát, aniž se zeptal zahr[aničního] min[istra] nebo mne – to ostře vytýkám. R.“³²

Na poradě u prezidenta E. Beneše dne 1. dubna se většina exilových ministrů vyslovila pro zaslání pozdravného telegramu novému králi. Prezident však trval na „zachování rezervy vůči Jugoslávii, která nám v r[oce] 1938 ublížila“.³³ Podle záznamu Jaroslava Smutného, prezidentova tajemníka, se E. Beneš k celé věci vyjádřil takto: „Ministři (Ripka) mě žádali, abych poslal telegram králi Petrovi. Řekl jsem, ne. Ptal se mě, jestli to není osobní. Tak jsem jim řekl, že ještě nejsem senilní. [...] Králi nebudu telegrafovat proto, že nás nejdříve musí Jihoslavie uznat – ale ona nás uzná, až budou tam, kde my, někde na Krétě. Zadruhé nevím, jestli mi vůbec odpoví a jestli mu tam nezpůsobím obtíže. Pochopitelně, že cítím na sobě, jak se Jihoslavie zachovala, ale ne kvůli sobě, nýbrž jak ublížila našemu národu. Kvůli nám se nevzbouřila a nesvrhla vládu, to udělala až teď, když jde o ni. [...] Já nechci nikterak podceňovat význam toho, co udělala, je to vzácné, zkazilo to Němcům výpočty, bude to mít možná důsledky, které se dnes nedají odhadnout, a Jihoslavie vyjde z toho se ctí. Ale to nemění nic na tom, jak se zachovala k nám. My nemáme žádného důvodu za nimi běhat, přijít musí oni.“³⁴

32 AMZV, fond LA-D, karton 78, důvěrný záznam č. 44, bez č. j. Ripkův nadřízený, ministr Jan Masaryk, ovšem tuto opatrnost nesdílel a, jak přiznal ve vládě, otevřeně gratuloval jak I. Frangešovi, tak I. Subotičovi na bohoslužbě u příležitosti Petrovy intronizace, kterou „neoficiálně“ navštívil. Zápis 22. schůze 4. dubna 1941, ZSČV I, s. 398.

33 J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 105.

34 Záznam Jaroslava Smutného o Benešových názorech na převrat v Jugoslávii, *Acta occupationis Bohemiae et Moraviae I. Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Svazek I.*

Tato zdrženlivost nicméně nebránila přípravám dalších operací. V britském exilu, kde se doposud podařilo vládě dosáhnout pouze omezeného uznání jako vlády prozatímní,³⁵ bylo pro Čechoslováky nadále aktuální upevňování vlastní pozice. Pochopitelně, v době válečných operací byly nejvíce ceněny československé příspěvky ke spojeneckému válečnému úsilí. A tak jako znamenal pád Francie předšlého roku faktické upevnění exilových orgánů díky přílivu nových československých vojáků do Británie, skýtaly i balkánské události příležitost ke zvýšení důležitosti v očích spojenců, v první řadě Velké Británie. Navzdory jistému odstupu vůči jugoslávským pučistům i snaze o neprovokování Němců, rozhodlo exilové Ministerstvo národní obrany o vyslání několika vojáků zpět do Jugoslávie, o čemž již stihlo jednat přímo s novou vládou.³⁶ Československá akce, která se díky únorové a březnové evakuaci smrškla na několik zpravodajců, měla být dále posílena plukovníkem Františkem Hiekem.³⁷ Státní tajemník generál Rudolf Viest v této souvislosti navrhoval ve vládě začít s organizováním dříve z Jugoslávie odsunutých československých příslušníků odvodového věku soustředěných na Blízkém východě. Od výsledné jednotky, jejíž sílu odhadoval až na dva tisíce mužů, si generál sliboval propagandistický efekt mezi spojenci, ale také popularitu mezi Čechoslováky samotnými.³⁸ Vláda nakonec přijala usnesení, které zmocňovalo ministra národní obrany k jednání s jugoslávskou vládou o mobilizaci československých příslušníků v Jugoslávii do 45 let věku.³⁹ Tyto návrhy se však nepodařilo realizovat. Válka se přes Jugoslávii převalila rychleji.

Čechoslováci samozřejmě nebyli jediní, kteří předpokládali otevření nové fronty na Balkáně. Intenzivní, tajná a nepřilíš nadějná jednání Jugoslávie s Velkou Británií, jejíž podíl na převratu byl již tehdejšími aktéry očividný, byla doplněna o volání o pomoc směrem k bývalým spojencům z Balkánského paktu – Tu-

(AOBM I). Praha 1966, s. 196. Ladislav Feierabend na tuto poradu vzpomíná takto: „Beneš se domníval, že máme zachovat rezervovanost, protože Jugoslávie nás v roce 1938 opustila, a řekl, že gratulovat nebude. Žádost členů vlády, nevinnost krále a Simovićovy vlády na mnichovských událostech Benešovo stanovisko nezvratily. [...] Viděl jsem, že Beneš v politice nedovede odpouštět“. L. K. FEIREBAND, *Politické vzpomínky*, s. 116.

35 Stalo se tak 21. července 1940. Srov. Jan KUKLÍK, *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, Praha 1996, s. 112–113.

36 Zápis 22. schůze vlády 4. dubna 1941, ZSČV I, s. 401.

37 M. SOVILJ, *Českoslovenští důstojníci*, s. 64.

38 Jednalo se o zřejmý odkaz na boje českých a slovenských vojáků prodělaných na Balkáně na straně Srbů za první světové války. H. Ripka prohlásil, že „by to byl dalekosáhlý politický úspěch, nemluvě ani o morálním významu. Naši vojáci tam budou jako doma a jistě dosáhnou skvělých úspěchů“. Zápis 22. schůze vlády 4. dubna 1941, ZSČV I, s. 401.

39 Ibidem, s. 404.

recku a Řecku.⁴⁰ Ani pomoc Sovětského svazu, o kterou se Jugoslávci začali okamžitě ucházet, nevyhlížela, s ohledem ke Stalinovým obavám z Německa, reálně. Přesto k jednání v Moskvě došlo. Ovšem právě v době podpisu sovětsko-jugoslávského paktu o přátelství a neútočení začaly počátkem dubna 1941 na Bělehrad dopadat první německé bomby.⁴¹ Rozeběhla se německá operace Marita, jejímž důsledkem bylo začlenění celého Balkánského poloostrova do sféry přímé kontroly Německa a Itálie.

Dubnová válka, jak bývá akce vedoucí k obsazení Jugoslávie také nazývána, byla součástí dobytí celého zbytku Balkánu. Oficiálně skončil odpor jugoslávské armády 17. dubna, kdy byla, shodou okolností v budově bývalého československého vyslanectví v Bělehradě, podepsána kapitulací listina.⁴² Rychlost, s jakou celé tažení proběhlo, rozčarovala britské spojence a mezi nimi pochopitelně i Českoslováky.⁴³ V rozhovoru s J. Masarykem prohlásil E. Beneš, že se takové rychlosti s ohledem na slabost jugoslávské armády obával. Dal také najevo svou nedůvěru celé předválečné jugoslávské garnituře, která podle něj zneužívala přátelství Československa k vlastnímu obohacení, avšak zanedbala přípravu své země na válku.⁴⁴

Ostatní dochované spisy z provenience exilového Ministerstva zahraničních věcí, Předsednictva ministerské rady a Kanceláře prezidenta republiky o akcích, které Čechoslováci v souvislosti s krátkou dubnovou válkou učinili, vypovídají mi-

40 M. TEJCHMAN, *Balkán*, s. 255–261.

41 Pakt byl datován k 5. dubnu, podepsán byl ovšem ráno 6. dubna 1941. Zavazoval obě strany k neútočení a přátelským vztahům k druhé smluvní straně v případě, že ona sama bude jiným napadena. Byl uzavřen na dobu pěti let a vstupoval v platnost v momentu podpisu. Pakt tedy žádnou materiální pomoc nepředstavoval a k projevení jeho případného politického efektu nebylo dostatek času. Pakt o přijateljstvu i nenapadanju između SSSR i Kraljevine Jugoslavije, 5. aprila 1941, *Jugoslavija 1918/1988: tematska zbirka dokumenata* (JTZD), Beograd 1988, s. 459.

42 M. SOVILJ, *Českoslovenští důstojníci*, s. 67.

43 V jinak odlehčujících rozhlasových zprávách do vlasti přiznal 16. dubna Jan Masaryk, že „zprávy z Balkánu i Afriky jsou nedobré. Ohromná zmechanizovaná přesila Hitlerových robotů převalila se do bratrské Jugoslávie [...] jsme trochu překvapeni rychlostí německého postupu“. Jan MASA-
RYK, *Volá Londýn*, Praha 2000, s. 122.

44 Záznam prezidentova tajemníka J. Smutného v: 1941, duben 13. Londýn – E. Beneš komentoval události v Jugoslávii jako odplatu za postoj jugoslávské vlády k Československu v období Mnichova, č. 155, AOBHM I, s. 201. Jan Masaryk ocenil správnost Benešových předpovědí rychlého kolapsu Jugoslávie tímto způsobem: „To už, pane prezidente, musíte nám kočebřům a Slovanům odpustit. Bečko nebo já té politice nerozumíme, a my uznáváme, že jste měl pravdu a že Vám taky události daly za pravdu. Ale přiznejte, že Vás mrzí, že Vám daly za pravdu trochu víc[,] nežli jste si přál. Vy jste chtěl, aby jim trochu nathli prdel, ale oni jim ji nathli trochu moc“. Ibidem.

nimálně.⁴⁵ Nebylo však již co ztratit ve vztahu Jugoslávie k Německu a E. Beneš proto veřejně zaslal 7. dubna 1941 telegram králi Petru II. Místo gratulací byl však nyní již nucen spíše kondolovat. V poselství, uveřejněném posléze doslovně v časopisu *Čechoslovák*,⁴⁶ zmiňuje E. Beneš předchozí společné boje za první světové války i zápas Československa s Německem (a, jak doplňuje s ohledem k současnému útoku, i s Itálií) od roku 1938.⁴⁷ Několik stručných poznámek v deníku J. Opočenského prozrazovalo jak údiv nad rychlostí německého útoku, tak nedostatek detailních informací o něm. K 15. dubnu již o německém postupu do Jugoslávie Opočenský referoval v minulém čase s důrazem na boje dále v Řecku a v Africe.⁴⁸ Zbývalo pouze učinit co nejvíce pro záchranu Čechoslováků v Jugoslávii. Tohoto úkolu se zhostil bývalý velitel tamější československé vojenské mise generál Ondřej Mězl, jenž byl od 18. března vrchním velitelem československých vojsk na Balkáně. Byl to právě on, koho exilové Ministerstvo národní obrany zmocnilo k organizaci československých jednotek a vyslalo do Palestiny ke zjištění situace a započetí práce na vzniku nové československé jednotky. Průběh německého tažení na Balkán mu však přisoudil jinou roli. O. Mězl byl od počátku k vývoji války v Jugoslávii, o jejímž válečném potenciálu měl dobrý přehled, skeptický. Dle vlastních slov se již bezprostředně po puči rozhodl vydat do Jugoslávie, aby „odtud podle možností vytáhl nějaké vojáky“.⁴⁹ Naděje exilové vlády na mobilizaci až dvou tisíc (podle jiných pramenů až šesti tisíc) mužů považoval za „pohádku“.⁵⁰ Generálovi s ohledem k událostem nezbylo, než přerušit svou cestu již v Athénách a 17. dubna odtud pouze vyprovodit z Bělehradu dorazivší vojáky. Jejich cílem byla Káhira a nakonec Jeruzalém, kde se koncentrovali českoslovenští, ale i další spojenci uprchlíci z Balkánu.

45 Výjimkou jsou tři zprávy zasláné Kanceláři prezidenta republiky a Ministerstva národní obrany. Jednalo se o přepisy vzkazů zbylých československých pracovníků v Bělehradě informující domácí instituce o konci jejich činnosti a o zprávu Ondřeje Mězla o jeho cestě z Jeruzaléma do Bělehradu, kterou musel přerušit v Aténách. Všechny jsou uloženy v Archivu Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka (AÚTGM), fond Edvard Beneš II (EB II), karton 113, sign. V86/4.

46 Čechoslovák, 10. dubna 1941, s. 2, srov. též *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. B/2/1, Praha 2006, dok. č. 175, s. 388, s. 22.

47 AMZV, fond Londýnský archiv (LA), karton 182, č. j. 2753/41, zpráva MZV z 18. dubna pro Předsednictvo ministerské rady o odeslání telegramu jihoslovanskému králi.

48 J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 107–108.

49 Citováno podle Jan MENGLER, *Divizní generál Ondřej Mězl – Andrej Gak a jeho působení v letech druhé světové války*, Bakalářská diplomová práce 2008, Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc, Ústav českých dějin FF UK Praha, s. 69. Taktéž srov. Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita: českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945*, Praha 2011, s. 101.

50 Citováno podle J. MENGLER, *Divizní generál*, s. 70.

Jeruzalém se následně také stal cílem evakuované jugoslávské vlády a dějištěm dalších kontaktů Čechoslováků s nyní již exilovou vládou Království Jugoslávie.

1.3. Uznání československé exilové vlády

Jugoslávská vláda v čele s králem Petrem dorazila po svém odletu z Jugoslávie do Jeruzaléma přes Athény dne 20. dubna 1941. Mezi doposud zachráněnými a dále zachraňovanými bylo kromě ministrů a úřednického personálu pouze několik stovek jugoslávských vojáků, zejména důstojníků. Personální i materiální síly, které měla nová vláda k dispozici, byly v následujících týdnech a měsících doplňovány o ty šťastné, kterým se podařilo z Jugoslávie uprchnout po prohrané válce. Faktickou slabost doprovázela hluboká deprese z výsledků dosavadních bojů, ale též z vyhlídek na nutnost dalšího zápasu.

Nová kapitola vztahů Československa a Jugoslávie se začala psát nedlouho po odletu krále ze země. V době krátkého pobytu v Athénách si Petr našel čas k odpovědi na Benešovo poselství. Dne 18. dubna 1941 zaslal československému prezidentovi soukromý dopis, v němž zdůrazňoval nutnost dalšího společného boje po boku Československa.⁵¹ V prvních dnech svého pobytu v Jeruzalémě pak král přijal spolu s ministerským předsedou D. Simovićem plukovníka československého generálního štábu Rudolfa Bulandra. Ten mu tlumočil pozdravy československé jednotky a zároveň umožnil komunikovat s jugoslávskými zastupitelskými úřady ve světě pomocí československé vysílačky.⁵²

Nešlo však o první neformální kontakty: V Jeruzalémě působící československý generální konzul Josef Miloslav Kadlec byl již několik dnů před příjezdem krále navštíven jugoslávským poslancem za Nezávislou demokratickou stranu, svým přítelem, Većeslavem Vildrem.⁵³ Tento jihoslovanský politik českého původu opustil Jugoslávii na počátku března spolu s evakuovanými Čechoslováky. V obsáhlém dopise ministru J. Masarykovi z 30. května popisoval J. Kadlec, jak se přes něj V. Vilder zasazoval o obnovení vzájemných styků. J. Kadlec disponoval zkušenost-

51 AÚTGM, f. EB II, k. 113, sign. V86/1, Jugoslávie, korespondence E. Beneše s králem Petrem II. 1941–1942, dopis Petra z 18. dubna 1941.

52 J. MENGLER, *Divizní generál*, s. 70.

53 Većeslav Vilder (1876–1961) – jugoslávský (chorvatský) právník a politik českého původu, v meziválečné době byl negativně nakloněn komunistům, v závěru války se ovšem nabídl k dispozici partyzánům, zastával post vyslance u československé exilové vlády, na němž setrval i v prvních měsících po konci války, kdy byl odvolán. Poté odešel do emigrace, kde také zemřel.

mi i kontakty v Jugoslávii již z doby před první světovou válkou a jakožto diplomat se osobně znal s Bogoljubem Jevtičem⁵⁴ i celou řadou dalších jugoslávských osobností. Podle Kadlecových údajů došlo 24. dubna ke schůzce mezi ním, D. Simovićem a ministrem zahraničních věcí Momčilo Ninčićem.⁵⁵ V rámci jednání měl generální konzul naznačit „jako soukromou svoji iniciativu, což [...] velmi zdůraznil jak Simovićovi, tak i Ninčićovi, že zajisté nyní dojde k opětné politické spolupráci našich vlád v exilu a že tomu bude dle mého domnění předcházet formální uznání naší vlády vládou jejich“.⁵⁶ Poté, co do Palestiny dorazili další ministři Simovićovy vlády, bylo pokračováno v rozhovorech, které ve svém dopisu J. Kadlec zpětně klasifikoval jako zcela neformální. J. Masaryk tuto opatrnost ve své odpovědi schválil, neboť „po tom, co se stalo, je na nich [Jugoslávci], aby udělali první krok“.⁵⁷ Uložil však J. Kadlecovi, aby předal prezidentovy pozdravy B. Jevtičovi a jeho choti. Dříve než tato odpověď stihla k J. Kadlecovi dorazit, jednal už generální konzul soukromě s B. Jevtičem, který v rozhovoru nutnost obnovy styků označil za samozřejmou, a 7. května mu sdělil složení československé vlády. Československý diplomat po přijetí Masarykovy instrukce zaslal do Londýna informaci o svých aktivitách, v níž opět horlivě vysvětloval, že jeho akce byla soukromá, avšak že celou záležitost „je nutno očekávati jako spontánní projev ze strany jihoslovanské“.⁵⁸ Když pak J. Kadlec obdržel dne 19. května odpověď Ninčićovu, která neobsahovala nic než složení vlády jihoslovanské, musel se konzul neoficiálně dotázat B. Jevtiče, jak má tuto listinu chápat. Dozvěděl se, že „v ministerské radě bylo rozhodnuto, že je třeba považovati uznání naší vlády vládou Simovićovou za tak samozřejmé a tak přirozené, že netřeba zvláštního aktu uznávacího. Jaksi tedy uznání *via facti*

54 Bogoljub Jevtić (1886–1960) – jugoslávský (srbský) politik a diplomat, ve 30. letech v čele několika vlád, proponent jugoslávské orientace na Malou dohodu. V Simovićově vládě byl ministrem dopravy, zůstal politicky aktivní i v exilu, po válce zůstal v emigraci. Kadlecovo jednání právě s B. Jevtičem, jenž s ohledem ke svému resortu nebyl způsobilý vést jednání se zahraničními diplomaty, podtrhuje důležitost přátelských osobních vztahů mezi Čechoslováky a Jugoslávci, které hrálo v procesu navazování vztahů prvořadou roli.

55 Momčilo Ninčić (1876–1949) – jugoslávský (srbský) politik a ekonom, člen Radikální strany, 1922–1924 ministr zahraničních věcí, v Simovićově vládě rovněž ministerem zahraničních věcí do ledna 1943, poté byl odstaven od moci a rozešel se s ostatními exilovými politiky. V emigraci zůstal i po konci války.

56 AÚTGM, fond EB II, karta 454, č. j. 1036/41, dopis generálního konzula ministroví Janu Masarykovi z 30. května 1941.

57 Ibidem, pozn. č. 1, telegrafická instrukce J. Masaryka ze 7. 5. 1941.

58 AMZV, fond LA-D, karta 78, č. j. 1445/dův/41, pro domo zpráva ze 14. května 1941 o telegramu přijatém 12. května.

– implicitně obsažené v Ninčicově notifikaci.⁵⁹ J. Kadlec si z opatrnosti tuto informaci dále ověřil přímo a osobně u M. Ninčice. Ministr zahraničních věcí Království Jugoslávie ve své odpovědi opět podtrhl potřebu vzájemných vládních styků a naznačil i jejich další praktický průběh: „Jde o znovunavázání našich vztahů, které byly přerušeny dočasně silou okolností, a my považujeme, že je to akt naprosté samozřejmosti. My pověříme zatímnním spojením s vaší vládou našeho vyslance Subotice v Londýně. Já sám letím s králem, min[isterským] předsedou a ministrem financí do Londýna – o letadlo jsme již požádali. Ihned po příchodu do Londýna bude jedna z mých prvních návštěv platit Vašemu presidentu Dru Benešovi a vstoupíme tam do těsného spojení. Pak také budu tam jmenovat našeho vyslance u Vaší vlády.“⁶⁰

Od 19. května 1941 bylo tedy možno považovat oficiální vztahy mezi Československem a Jugoslávií za obnovené díky uznání jejich kontinuity z předešlých dob. Pobyt v Jeruzalémě byl pro jugoslávskou vládu natolik provizorní, že k řádnému udržování těchto vztahů nebylo možno v krátkém období od 26. dubna do 6. června, kdy vláda začala s přesídlením, přistoupit. Byla to právě britská metropole, kde došlo k výměně vyslanců a vytvoření dalších orgánů upravujících vzájemný styk. Mimo to byla v situaci, ve které se uprchnuvší Jugoslávci nacházeli, československá vláda jen jednou z jejích opor. V prvních dnech po příletu do Londýna si ministr M. Ninčic přes příslušné zastupitelské úřady vyžádal ujištění vlád Spojených států amerických a Velké Británie o jejich podpoře ideje o obnovení Jugoslávie, navštívil několik přítomných bulharských exulantů a na zasedání vlády obhajoval nutnost okamžité koordinace zahraniční politiky se všemi spojenci,⁶¹ mezi něž počítal i Sovětský svaz. Ten však nedbal na několik týdnů starou dohodu o přátelství a neútočení a ze strachu z Německa právě na počátku května 1941 svoji jugoslávskou ambasádu v Londýně uzavřel.⁶²

59 AÚTGM, fond EB II, karton 454, č. j. 1036/41, dopis generálního konzula Kadlece ministroví Janu Masarykovi z 30. května 1941.

60 Ibidem.

61 Stevan PAVLOWITCH, *Unconventional perceptions of Yugoslavia*, New York 1985, s. 36–37.

62 Podle údajů plukovníka Popoviće, který byl součástí vojenské mise v SSSR a měl být znalcem tamějšího prostředí. AMZV, fond LA-D, k. 78, č. j. 1132/41. Na tuto událost vzpomíná i L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 132.

2. Exilové jugoslávské státní orgány v letech 1941–1943

Po opuštění země a krátké zastávce v Jeruzalémě dospěla větší část jugoslávské vlády v čele s králem do Londýna. Ivan Šubašić,⁶³ dřívější chorvatský bán, byl vyslán do USA, aby pro exilovou vládu získal podporu tamějších Chorvatů, zatímco ministr vojska a námořnictva Bogoljub Ilić zůstal na Blízkém východě v čele tamějších jugoslávských ozbrojených sil. Ostatní se spolu s králem vydali do Velké Británie, kam dospěli koncem června 1941 a kde započali s organizací jugoslávských exilových státních orgánů. V průběhu let 1941–1945 Jugoslávii reprezentovalo v exilu celkem pět vlád, většina z nich prošla dílčími reorganizačními změnami:

Vláda Dušana Simoviće, 27. března 1941 – 11. ledna 1942.

Vláda Slobodana Jovanoviće,⁶⁴ 11. ledna 1942 – 26. června 1943.

Vláda Miloše Trifunoviće,⁶⁵ 26. června 1943 – 10. srpna 1943.

Vláda Božidara Puriće,⁶⁶ 10. srpna 1943 – 1. června 1944.

Vláda Ivana Šubašiće, 1. června 1944 – 5. března 1945.

Ve svých aktivitách však všechny tyto vlády narážely na značné obtíže způsobené jednak předchozími problémy meziválečné Jugoslávie, jednak komplikovaným složením jugoslávského exilu a také složitými podmínkami v mezinárodním prostředí i v okupované vlasti. Vláda D. Simoviće byla sestavena ještě na území Jugoslávie jako široké uskupení, které mělo tvářit v tvář německé hrozbě reprezentovat celou zemi a stranou přitom nenechat žádnou významnou legální politickou strukturu. Proto se v ní nacházeli zástupci všech tří uznávaných jugoslávských „plemen“, ovšem s různými postoji k vnitřní i zahraniční jugoslávské politice. V nebezpečí, ve

63 Ivan Šubašić (1892–1955) – jugoslávský (chorvatský) právník a politik, člen Chorvatské rolnické strany, po napadení Jugoslávie v roce 1941 odešel do exilu, v červnu 1944 se stal předsedou vlády jako kompromisní kandidát přijatelný pro exilové politiky i partyzány, se kterými spolupracoval i po osvobození země. Zastával post ministra zahraničních věcí ve vládě Josipa Broze-Tita. Rezignoval na podzim 1945 pro nesouhlas s narušováním občanských svobod. Zůstal v Jugoslávii, kde také v ústraní dožil.

64 Slobodan Jovanović (1869–1958) – jugoslávský (srbský) právník, sociolog, historik a politik, byl známý svými prozápadními názory, a proto byl zahrnut do vlády Dušana Simoviće jako její místopředseda. V exilu se sám ujal premiérského postu v letech 1942–1943. Po válce zůstal v emigraci v Londýně, kde také zemřel.

65 Miloš Trifunović (1871–1957) – jugoslávský (srbský) politik a pedagog, člen Radikální strany, po svém krátkém angažmá na postu ministerského předsedy se stáhl z politiky. Po válce se vrátil do země a zemřel v Bělehradě.

66 Božidar Purić (1891–1977) – jugoslávský (srbský) politik a diplomat, působil ve Washingtonu, Vladivostoku, San Francisku a Paříži, za války předseda předposlední exilové vlády. Po válce zůstal v emigraci, kde také zemřel.

kterém se Jugoslávie od březnového puče do dubnové války nacházela, byla vzájemná spolupráce diktována víceméně jen touhou po smírném řešení krize. V relativním klidu britského exilu se však záhy projevil vzájemné rozpory. Jedinéčné prostředí válečného Londýna, kde se kromě britské vlády nacházelo mnoho jiných exilových vlád a také nejvyšší diplomatická zastoupení dalších dvou protiněmeckých velmocí (USA a SSSR), skýtalo možnost k vyhledávání pomoci při řešení vnitropolitických sporů u zástupců těchto zemí. Tomuto lákadlu jugoslávští politici všech názorových pozic pravidelně podléhali. Výběr hlavních aktérů byl přitom omezen nízkým počtem politiků v exilu: Z válkou zasažené země se jich nestačilo zachránit větší množství. Hledání přijatelných náhrad za problematické jedince tak bylo značně obtížné. Národnostní spory, zejména srbských a chorvatských exulantů, neoddelitelně propojené s otázkou poválečného uspořádání země, vládu v podstatě paralyzovaly.⁶⁷ K dovršení vši bídy byl jugoslávský vládní systém založen na oktrojované ústavě z roku 1931, jež činila ministry odpovědné přímo králi. Petr II., jemuž v roce 1941 bylo 18 let, však nebyl s ohledem ke své politické nezkušenosti schopen využít svého silného postavení k řešení personálních a národnostních sporů. K novým problémům v obsazené Jugoslávii, zejména k tamějšímu zápasu dvou konkurenčních odbojových hnutí četníků a partyzánů, nebyla exilová vláda schopna vypracovat politický program, nýbrž jimi byla sama výrazně ovlivněna. Nástup dalšího faktického státního subjektu v podobě komunisty vedené Antifašistické fronty národního osvobození rychle zmenšil poslední zbytky manévrovacího pro-

67 Pro nesourodé exilové vládní těleso, v němž se kromě převládajících srbských politiků nacházeli též činitelé chorvatští (J. Krnjević, Juraj Šutej) a slovinští (Miha Krek), představovaly největší hrozbu právě národnostní rozpory. Prvořadým problémem bylo poválečné uspořádání Jugoslávie, pro které existovaly varianty jak centralistické, tak federativní, nadto s různým územním rozčleněním jednotlivých jednotek takové federace. Potíže způsobovaly i otázky momentálního rozložení sil zástupců jednotlivých národů v exilové vládě a jejím aparátu. Za jeden z národnostních rozporů lze označit též otázku poměru exilové vlády k četníkům Dragoljuba Mihailoviće. Toho Chorvaté vnímali jako šovinistického, velkosrbsky smýšlejícího vojáka, představujícího fyzickou hrozbu chorvatské populaci ve vlasti. Byť v převaze, nemohli srbsští politici (kteří sami názorově jednotné těleso rovněž netvořili) ignorovat postoje Chorvatů a Slovinců, jejichž účast na vládě byla nezbytná již jen z důvodu legitimacy exilové vlády Jugoslávie. Do politických pútek promlouvaly též krajanské organizace ve Velké Británii a USA, v nichž dominoval chorvatský a slovinský živel. Srov. zejména Detlef BRANDES, *Exil v Londýně: 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, Praha 2003; Aleksa DJILAS, *The contested country. Yugoslav unity and Communist Revolution 1919–1953*, Harvard 1996; Dušan PLENČA, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1962; Mira RADOJEVIĆ, *Izbeglička vlada kraljevine Jugoslavije i jugoslovenska državna idea*, In: *Drugi svjetski rat 50 godina kasnije*, Podgorica 1997, s. 215–226; Jozo TOMASEVICH, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979.

storu exilových státních orgánů, které nakonec s novými vládci Jugoslávie v závěru války splynuly.

K těmto specificky jugoslávským obtížím se družily i nesnáze, které trápily příslušníky každého exilu. Exulanti byli deptáni svým odstrižením od domova, nejistotou ohledně osudu svých blízkých ve vlasti,⁶⁸ vržením do kulturně odlišného prostředí, kterému ne vždy odpovídala jejich jazyková výbava⁶⁹ a konečně zcela obyčejnou existenční nouzí či strachem o materiální zajištění. Pro československého exulanta Prokopa Drtinu byl londýnský exil „něco velice nejistého, mlhavého, bez pevné půdy pod nohama. Emigrace jest vytržení z kořene, do kterého jsme byli zasazeni. A lze těžko v cizím prostředí, i když je sebekřátelštější, nalézt znovu zakotvení, na nějž je člověk zvyklý v zemi, ve které se narodil, a mezi lidem, k němuž patří“.⁷⁰ Československé prameny na řadě míst zachytily apatii a sklíčenost, kterou Jugoslávci v exilu tváří v tvář svému nejistému osudu projevovali. Řešením svých chronických neduhů, zejména národnostní otázky a politiky vůči domácím odbojovým hnutím, byla exilová vláda Jugoslávie za války zcela zahlcena.⁷¹

68 Deník J. Opočenského se bez nadsázky hemží poznámkami prozrazujícími hluboký stesk po manželce, která byla v protektorátu zatčena a po dobu války vězněna v koncentračním táboře.

69 Přinejmenším D. Simović dorazil do Británie bez znalosti angličtiny. D. BRANDES, *Exil*, s. 131.

70 Ondřej KOUTEK, *Prokop Drtina. Osud československého demokrata*, Praha 2011, s. 84.

71 Kromě těchto a dále také významných zahraničněpolitických obtíží, které jugoslávskou vládu sužovaly, zasluhuje zmínku krize vzešlá ze záměru Petra II. oženit se. Král zamýšlel, po krátké známosti, požádat o ruku řeckou princeznu Alexandru. O svém úmyslu informoval neformálně vládu na jaře 1943, proti byla ovšem většina ministrů. Zejména srbsí členové vlády měli poukazovat na hrozící ztrátu popularity jak krále, tak celé dynastie. Odkazovali se na údajnou srbskou, respektive černohorskou válečnickou tradici, která zakazovala sňatky velitelům v době války. Dle této zvyklosti se měl velitel, tím spíše král, vystříhat okázalých oslav a vyhledávání osobního štěstí v době, kdy jeho lidé trpí. Místo toho bylo jeho povinností soustředit se na boj. Odpor ministrů a králova tvrdohlavost vyhrotily situaci do té míry, že král zvažoval odvolání celé vlády pouze kvůli schválení svatby. Krize přetrvávala až do března 1944, kdy král od vlády Božidara Puriće obdržel formální schválení sňatku. Králova popularita měla tímto aktem dále klesnout. Při zprávách o absenci prestiže exilové vlády v zemi znamenala i tato epizoda další nebezpečnou rozkladnou tendenci, která ohrožovala vážnost nejen vlády, ale i samotné dynastie Karađorđevićů. Konfliktu přikládali váhu jak Britové, tak Čechoslováci, o čemž vypovídá řada zmínek o nevhodnosti králova sňatku v zápisech ze zasedání exilové vlády z roku 1943. Srov. Zápis 99. schůze vlády 30. července 1943, *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně III.2 (červen – prosinec 1943)* (ZŠČV III.2), Praha 2013, s. 102; Zápis 100. schůze vlády 20. srpna 1943, tamtéž, s. 126; Zápis 103. schůze 17. září 1943, tamtéž, s. 189–190. Dále zejména J. TOMASEVICH, *Četníci*, s. 276. AÚTGM, fond EB II, karton 454, č. j. 1141/dův/45, zpráva o jihoslovanských věcech z 24. března 1944 a AMZV, fond LA-D, karton 80, č. j. 3642/dův/44, zpráva o rozmluvě s generálem Velebitem a majorem Vogelnikem z 9. května 1944.

3. Jugoslávští četnici, partyzáni a exilová jugoslávská vláda

Pokračování jugoslávského boje s Osou reprezentovala v průběhu druhé světové války zejména dvě domácí hnutí odporu – tradicionalističtí, rojalističtí četnici a komunističtí partyzáni. Počátek aktivity obou těchto hnutí lze datovat do poloviny roku 1941, v případě četníků konkrétně v návaznosti na guerillové boje, které podstupovali vojáci královské jugoslávské armády bezprostředně po oficiální kapitulaci. Rozvoj aktivit obou organizací s sebou přinášel důležité výzvy pro emigrantskou vládu, která se v průběhu roku 1941 postavila za četnického velitele Dragoljuba Mihailoviće,⁷² jakožto důstojníka pravidelné armády (v lednu 1942 navíc jmenovaného ministrem vojska, námořnictva a letectva v exilové vládě), proti komunisty vedeným partyzánům. Strategie četníků byla založena na vyhýbání se větším útokům proti ozbrojené moci okupantů, vyjma obrany civilního obyvatelstva, z něhož se mužstvo rekrutovalo. Četnici tak navazovali na staletí praktikované zvyklosti guerillové války ve stylu „udeř a uteč“, které měly v balkánském prostoru dlouhou tradici z dob tureckého panství. Partyzáni, kteří počítali s aktivním bojem s okupanty, s vytvářením osvobozených území a na nich fungujících správních aparátů, byli proto četníky vnímáni jako hrozba a konkurence, a tedy jako nepřátelská síla. Základní rozpor mezi oběma hnutími ovšem spočíval v nesmiřitelnosti jejich pohledů na sociální, ekonomické a také národnostní uspořádání Jugoslávie.⁷³

Na rozdíl od centrálně řízené partyzánské organizace byli četnici rozdrobeni na celou řadu větších či menších oddílů, jejichž podřízenost nejvyššímu předsta-

72 Dragoljub (Draža) Mihailović (1893–1946) – jugoslávský (srbský) voják, byl jedním z protagonistů nadřazenými kritizovaného záměru přípravy válečné strategie založené na geurillových bojích v hornatém centru země. Tuto strategii nicméně na vlastní pěst úspěšně rozvinul za druhé světové války, kdy pod sebou shromáždil množství bojovníků královské armády, která oficiálně kapitulovala po několika dnech odporu útoku Osy v dubnu 1941. Byl jmenován ministrem vojska, námořnictva a letectva ve vládách Slobodana Jovanoviće, Miloše Trifunoviće a Božidara Purice. Jednání jeho nominálních podřízených, kteří veleli de facto nezávislým jednotkám a z nichž se někteří uchýlovali ke kolaboraci s nepřítelem, z něj činila překážku dohodě exilové vlády s hnutím partyzánů. V létě 1944 již nebyl přizván do nové vlády a následně byl penzionován. Nová jugoslávská státní moc jej stíhala a v březnu 1946 také dopadla. Proces, který se odehrál v červnu a červenci 1946 skončil jeho odsouzením k trestu smrti. Ten byl vykonán dne 17. července 1946 zastřelením.

73 Tradicionalistický, nacionalistický smýšlející rojalista D. Mihailović považoval partyzány vedené Chorvatem Titem za destruktivní, protináboženské komunistické fanatiky, sám jimi byl oceňován jako představitel reakčního, šovinistického a zpátečnického „velkosrbského“ předválečného establishmentu. Srov. např. Leften Stavros STAVRIANOS, *The Balkans since 1453*, London 2008, s. 774.

venému D. Mihailovićovi byla často pouze formální. Docházelo tak i k aktům příležitostné kolaborace těchto jednotek s loutkovými režimy, nebo i s okupanty, a to zejména v případech bojů s partyzány. Až na několik specifických výzev ke konkrétním sabotážím nabádala exilová vláda i Britové četníky v roce 1941 a 1942 k umírněnosti ve vztahu k okupantům. Vyvolání celonárodního povstání odmítali četníci úplně. V této době proto soustředili četníci většinu své aktivity k boji s partyzány. Četníci pokládali partyzány za větší hrozbu pro Jugoslávii, než byla dočasná okupace ze strany Osy. Mihailović v srpnu 1942 obdržel rozkaz k ochraně Srbů v ustašovském Chorvatsku, ovšem bez instrukcí k postoji vůči muslimům a Chorvatům. Střety, při nichž nescházely represe proti tomuto nesrbskému obyvatelstvu, jej dále odcizily boji s Němci a Italy a podpořily kritiku, která na něj mířila z řad Chorvatů v exilu.⁷⁴ Srbský charakter četníků, v jejichž řadách se nacházelo pouze několik slovinských jednotek, byl díky těmto akcím zvýrazněn v protikladu k silicím jugoslávskému a národnostně-emanipačnímu programu partyzánů. V jejich řadách bojovaly i československé jednotky složené zejména z Čechů a Slováků usdlých ve Slavonii (brigáda Jana Žižky z Trocnova⁷⁵), případně z československých státních příslušníků, kteří se po útěku z koncentračních táborů připojili k partyzánskému vojsku na slovinském území.⁷⁶

Od zániku křehké spolupráce s četníky na podzim 1941 operovali partyzáni pod vedením Josipa Broze Tita v rozsáhlých oblastech západního Srbska a dále v Bosně a Chorvatsku. V průběhu let 1941 a 1942 dosáhli řady úspěchů a jimi spravované území se několikanásobně rozrostlo. Politická linie partyzánského hnutí byla založena na spolupráci různých odbojářských skupin pod vedením komunistické strany. Jedinou podmínkou pro začlenění do jejich řad byla schopnost dohody s komunisty, kteří tvořili vedoucí kádr partyzánských jednotek, a přirozeně také ochota bojovat s okupanty a kolaborantskými silami. Mezi ně partyzáni počítali také četníky, s nimiž sváděli neustálé boje.

74 A. DJILAS, *The contested country*, s. 144.

75 Tato jednotka vznikla (jako prapor) dne 3. května 1943, dne 26. října téhož roku byla přeměněna na brigádu a působila zejména ve Slavonii. Z jejich příslušníků, kromě Čechů a Slováků také Srbů, Chorvatů a Slovinců, padlo v průběhu bojů přes 1 200. Štěpán REJFEK, *Účast Čechů a Slováků v národně osvobozené boji Jugoslaviie*, Slovanský přehled 42, 1956, č. 9, s. 296. Srov. dále Ján MACKO, *Česká menšina v Juhoslávii v boji proti fašistom*, Slovanský přehled 45, 1959, č. 3, s. 97–100; Ota VOJÁČEK, *Bojová cesta 1. čs. brigády „Jana Žižky z Trocnova“ v Jugoslavii: k 25. výročí založení brigády*, Praha 1968; K 30. výročí založení I. československé brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii. Brno 1973.

76 *Nová Jugoslávie: rozhovor s majorem Vogelnikom*, Nové Československo, 13. 5. 1944, s. 5.

Následkem růstu moci partyzánů bylo zvýšení ambicí tohoto hnutí. Potřeba orgánu, který by umožňoval lepší správu osvobozeného území, ale též reprezentaci celého hnutí, vedla Komunistickou stranu Jugoslávie k uspořádání konference v Bihaći ve dnech 26.–27. listopadu 1942. Účastnily se jí odbojářské skupiny ochotné spolupracovat s komunisty, díky čemuž hnutí získalo obecně jugoslávský, reprezentativní charakter. Na tomto shromáždění bylo vyhlášeno založení Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, AVNOJ). Na základě instrukcí z Moskvy bylo toto těleso vyhlášeno jako správní orgán osvobozeného území, nikoliv jako konkurenční jugoslávská vláda.⁷⁷ AVNOJ nicméně vykonával funkce jinak příslušící vládnímu tělesu, z tradičních rezortů mu chybělo pouze ministerstvo obrany a zahraničních věcí. Spojoval v sobě též všechny tři složky státní moci – výkonnou, zákonodárnou i soudní.⁷⁸ Tento fakt spolu se skutečností, že významné posty obsadili komunisté, byl propagandisticky využíván jugoslávskou exilovou vládou, která ostatně odsuzovala AVNOJ jako od základu nelegitimní organizaci.

4. Postoj československé exilové vlády k exilové vládě jugoslávské v letech 1941–1943

4.1. Obnovení styčného aparátu

Formální vzájemné uznání z května 1941 normalizovalo kontakty mezi československou a jugoslávskou exilovou vládou. K jejich prohloubení bylo nutné ustavení formálního aparátu v podobě emisarů (v první řadě vyslance a dále vojenského atašé), jejichž úkolem bylo zprostředkovávat standardní civilní i vojenské styky a získávat informace pro svoji vládu. S ohledem k provizorním podmínkám, ve kterých se jugoslávská vláda po opuštění země nacházela, bylo k těmto aktům přistoupeno až poté, co vláda přesídlila do Londýna. Povaha styčného aparátu a proces jeho vzniku názorně ilustruje některé z obtíží a specifík jugoslávské exilové vlády, a proto se o něm krátce zmíníme.

Mimo standardní kontakty k tomu zmocněných vyslanců pokračovaly československé styky s diplomatickými zastoupeními Jugoslávie ve světě. V první řadě se jednalo o úřad jugoslávského vyslance u britské vlády I. Subotiče a dále o zastou-

77 Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1981, s. 294.

78 Ibidem, s. 305 a M. TEJCHMAN, *Balkán*, s. 403.

pení obou zemí v Jeruzalémě, ale též v Moskvě, Ženevě⁷⁹ a Ankaře.⁸⁰ Za účelem institucionální úpravy těchto styků, ale také s ohledem na očekávané brzké ustavení přímých vazeb mezi vládami, byl J. Korbel ustanoven referentem o jihoslovanských záležitostech na československém ministerstvu zahraničních věcí.⁸¹

Dalšími kontakty byly schůzky představitelů obou zemí. Dne 12. června se předseda exilové československé vlády Jan Šrámek a ministr Jan Masaryk setkali s I. Subotičem a ujistili se o pokračování boje proti nepříteli až do jeho úplné kapitulace, bez separátního míru.⁸² Tak jak v Jeruzalémě slíbil, navštívil M. Ninčić spolu s D. Simovičem již 4. července E. Beneše a na společném obědě se, kromě dalších jednání, vzájemně ujistili o pokračování a rozvoji vzájemných styků.⁸³ Jugoslávský ministr zahraničí uskutečnil také návštěvu u svého československého protějšku. S Janem Masarykem jednali o praktických otázkách: obnově styků Jugoslávie se SSSR a organizování tamějších jugoslávských emigrantů.⁸⁴ O několik týdnů později, 28. července,⁸⁵ došlo i na setkání obou ministerských předsedů – Jana Šrámka a Dušana Simoviče.⁸⁶ Tyto schůzky nebyly s obnovením vyslanecké činnosti přerušeny. Staly se běžnou součástí styků obou státních těles. Prostředí londýnského

79 Srov. Jan NĚMEČEK (ed.) – Jaromír KOPECKÝ, *Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, Praha 1999, s. 12–13, resp. kapitolu této práce pojednávající o praktické československé pomoci Jugoslávčům.

80 Srov. celou řadu zpráv o Jugoslávii, které tamější vojenská mise zaslala skrze MNO k informaci prezidentovi republiky, např. v AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/4.

81 AMZV, fond LA-D, karton 78, č. j. 2106/dův/41. V anglickém překladu pro jugoslávskou vládu zněla klíčová pasáž „has been placed in charge of the Yugoslav section of our Ministry of Foreign affairs“. Z dochovaných pramenů ovšem žádná oficiální „jugoslávská sekce“ nevystupuje, jedná se nejspíš o funkci referenta, kterou právě J. Korbel zastával, nikoliv o řízení početnější „sekce“ zahraničního úřadu. Srov. přehled organizačního rozčlenění exilového MZV v ČZP42 I, s. 17–25.

82 B. PETRANOVIĆ, *Odnosi*, s. 63.

83 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru s generálem Simovičem a ministrem Ninčićem, Hotel Claridges, 4. července 1941.

84 Srov. 1941, 11. července, Londýn – Záznam informativní schůzky vedoucích pracovníků ministerstva u státního tajemníka Ministerstva zahraničních věcí ČSR H. Ripky, týkající se československo-sovětských jednání, č. 234, *Od uznání prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu: Svazek II* (OUVDVN II), Praha 2009, s. 77.

85 Jiným údajem pro toto setkání je 28. červen 1941, srov. M. TEJCHMAN, *Československo-jugoslávské vztahy*, s. 90.

86 Podle D. PLENČA, *Mezinárodní odnosi*, s. 41, který též uvádí, že při této schůzce mělo dojít k vzájemnému ujištění o podpoře při obnově obou zemí v jejich předválečných hranicích. O této schůzce, ale i o další s ministrem M. Krekem se na zasedání vlády sám J. Šrámek vyjádřil kladně s tím, že Jugoslávci „mají porozumění pro vzájemnou pomoc“. Zápis 32. schůze 19. září 1941, ZSČV I, s. 597.

exilu umožňovalo kontakty na nejvyšších úrovních, které byly svou intenzitou ve srovnání s běžnými mezistátními vztahy spíše výjimečné.

Jmenování československého a jihoslovanského vyslance se odehrálo v září, respektive říjnu 1941. Jako československý zástupce u jugoslávské vlády byl vybrán do té doby v Jugoslávii působící Jaroslav Lípa⁸⁷ a rovnocenný post u vlády československé obdržel Večešlav Vilder. Oběma bylo blízké prostředí hostitelské země. V případě J. Lípy se tak stalo dlouholetou službou v Jugoslávii, V. Vilder byl sám částečně českého původu, ve styku s Československem byl již v době první republiky a měl též zásluhu na obnovení vzájemného kontaktu po příjezdu své vlády do Jeruzaléma.

Pro svou úlohu byl J. Lípa navržen již bezprostředně po navázání kontaktů s Jugoslávci v Jeruzalémě.⁸⁸ Styky obou zemí byly, jak zmiňujeme výše, označeny za obnovené, nikoliv formálně navázané prostřednictvím uznání vlády. Vyslanec J. Lípa proto jednoduše pokračoval ve funkci, kterou již dříve zastával. Nové pověřovací listiny, jak potvrdili samotní Jugoslávci, nebyly třeba a staronový vyslanec od 3. září 1941 opět vykonával svůj úřad.⁸⁹ Jmenování V. Vildera probíhalo komplikovaněji. Došlo k němu až v závěru října 1941. Také o jeho kandidatuře bylo v jugoslávské vládě uvažováno již v průběhu léta,⁹⁰ nicméně až 10. října, při schůzce s E. Benešem, jej M. Ninčić neformálně navrhl a prezident tento návrh přijal.⁹¹ Dne 13. října se jihoslovanská vláda usnesla na příslušném jmenování a vyslanec 28. října absolvoval nástupní audienci u prezidenta republiky.⁹² Celá procedura byla náročnější než v případě J. Lípy již z toho důvodu, že V. Vilder nebyl posledním vyslancem v Praze a nenavazoval tak na dřívější misi. Rozhodování o jeho postu bylo součástí perso-

87 Jaroslav Lípa (1886–1965) – československý (český) diplomat, působil v Římě, Washingtonu a jako vyslanec v Rize (1935–1938) a posléze v Bělehradě (1938–1945), po 15. březnu 1939 vyhověl rozkazu z Prahy k předání vyslanectví Němcům, protože neviděl možnost jeho udržení. Toto jednání bylo poválečným vyšetřováním schváleno. V diplomatické a zpravodajské činnosti ovšem pokračoval se svými podřízenými dál, a to až do března 1941. Jako vyslanec působil i u exilové jugoslávské vlády v Londýně, po válce pokračoval ve svém úřadě v Bělehradě. V říjnu 1945 byl přeložen do ústředí MZV v Praze. Dne 31. března 1948 byl, vzhledem k překročení 60 let věku, přeložen do trvalé výslužby.

88 AMZV, fond LA-D, karton 78, č. j. 1547/dův/41.

89 Ibidem, fond LA, karton 99/9, č. j. 1549/41/dův – opis dopisu J. Lípy Ministerstvu zahraničních věcí. Obnovení činnosti „mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra“ Jaroslava Lípy bylo veřejně oznámeno v Úředním věstníku Československém, a to bez uvedení data. Úřední věstník Československý 2, 1941, č. 3, s. 9.

90 F. VIŠNJIĆ (ed.) – M. GROL, *Londonski dnevnik*, s. 9.

91 AMZV, fond LA, karton 99/9, č. 1853/41.

92 Ibidem, č. 2029/41.

nálních problémů rodících se jugoslávských exilových orgánů, které celou operaci dále protáhly.⁹³ Ministr M. Ninčić se také napřed o Vilderově vhodnosti neformálně ujistil u prezidenta E. Beneše a teprve posléze bylo vyslancovo jmenování odsouhlaseno v jugoslávské vládě. Nakonec byla i samotná audience narušena díky tomu, že V. Vilder u sebe neměl originální pověřovací listiny. Podle záznamu přednosty osobního a diplomatického referátu Jaroslava Šejnohy se tak stalo proto, že je jugoslávské ministerstvo zahraničních věcí vyslanci nestihlo předat včas a „počítalo s tím, že jde pouze o technické zdržení“, tedy že vlastní nástupní akt nebude tímto ohrožen.⁹⁴ Místo 27. října se oficiální přijetí muselo odehrát o den později.⁹⁵ Tato chyba byla jedním z dalších projevů vcelku pochopitelné provizornosti celého jugoslávského státního aparátu.

Podobnými prodlevami se vyznačovalo i jmenování československého vojenského atašé. Na rozdíl od Jaroslava Lípy musel major generálního štábu Václav Podhora projít celou procedurou formálního jmenování a uvedení do úřadu. Přes vyslance J. Lípu bylo dne 4. listopadu jugoslávské ministerstvo zahraničí požádáno o souhlas, který byl J. Lípovi M. Ninčićem okamžitě ústně sdělen – ovšem s výhradou, že Jugoslávci musí celou věc projednat s britskými orgány.⁹⁶ Čechoslováci pak na dotaz u britské vlády obdrželi ujištění, že konzultace s ní ve věci volby vojenských atašé nejsou nutné.⁹⁷ Ať už měli Jugoslávci vůči Britům jiné povinnosti než Čechoslováci, či se jednalo o úmyslnou dezinformaci, nebo snad o pouhý zmatek, tato žádost celou věc protáhla. Nakonec mohl J. Lípa 22. prosince hlásit, že jugoslávská královská vláda vzala Podhorovo jmenování na vědomí.⁹⁸ Trvalo však ještě další tři týdny, než V. Podhora u jugoslávské vlády započal svou činnost.⁹⁹ Nakonec dne 27. února 1942 jmenovali Jugoslávci rovněž styčného důstojníka, majora generálního štábu Vlastimira Rožďalovského.¹⁰⁰ Stalo se tak přesně měsíc před prvním

93 J. Masaryk uvedl: „Co se týká Jugoslávie, je správné udržovat a prohlubovat styky. Nespěchám proto, že mají krizi ve vládě“. Zápis 32. schůze 19. září 1941, ZSČV I, s. 597.

94 Ibidem.

95 Toto zdržení bylo pouze formální a vázalo se k vlastnímu předání nástupních listin. Dne 27. října byl vyslanec V. Vilder prezidentem i bez ohledu na jejich absenci přijat. Záznam nástupních audiencí vyslanců Velké Británie, Polska a Jugoslávie, P. B. Nicholse, A. Tarnowského a V. Vildera, u prezidenta ČSR E. Beneše, č. 335, OUVDVN II, s. 211, Srov. též fotografie V. Vildera a E. Beneše z audience v Českoslovák, 31. 10. 1941, s. 2.

96 AMZV, fond LA, karton 99/9, č. 28/dův/41.

97 Ibidem, č. 3708/41.

98 Ibidem, č. 3761/41.

99 Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 139.

100 AMZV, fond LA, karton 99/9, č. j. 786-I/2 odděl. 1942. Opis zprávy určené MNO, 4. března 1942. Nejednalo se ovšem o oficiálního vojenského atašé, byť byl takto v některých dalších do-

výročím březnového převratu, v důsledku kterého jugoslávská vláda rozmnožila řady exilových vlád.

Těmito akty byla završena formální obnova a celkové upevnění styků československé a jugoslávské exilové vlády. Následující čtyři roky poskytovalo československé vyslanectví svou činností tisíce stran pravidelných i mimořádných zpráv, přepisů rozhovorů, technických údajů a oficiálních dokumentů důležitých pro informování československé vlády.

4.2. Čechoslováci a jugoslávský král

Povaha dalších kontaktů mezi oběma exilovými vládami vyplývala jednak z jejich dosavadního vývoje, jenž naznačoval možnost přátelské spolupráce, jednak z výjimečné povahy londýnského exilu, kde se obě vládní tělesa nacházela. Přítomnost řady politiků a exilových vlád v Londýně umožňovala mimořádnou intenzitu osobních kontaktů, a to i na nejvyšších úrovních. Čechoslováci a Jugoslávci těchto možností v průběhu exilových let mnohokrát využili.

Takto se v exilu poprvé setkal E. Beneš s Petrem II. během společné audience hlav spojeneckých zemí u britského krále Jiřího dne 16. července 1941. Jugoslávský král zde mimo E. Beneše hovořil krátce také s L. K. Feierabendem.¹⁰¹ K oficiálnímu setkání hlav obou států došlo 13. září 1941, kdy Petr navštívil československého prezidenta. Ten mu návštěvu o dva dny později oplatil.¹⁰² A hned další den byl E. Beneš přítomen na bohoslužbě u příležitosti 18. narozenin jugoslávského krále.¹⁰³ K dalšímu setkání těchto mužů došlo poté v lednu 1942. Tehdy byl na počest jugoslávského krále podáván u Čechoslováků oběd, v jehož průběhu došlo k něko-

kumentech označován. Jugoslávské ozbrojené síly v exilu trpěly nedostatkem důstojníků, a tak místo akreditace a trvalého umístění určila jugoslávská vláda pouze osobu zodpovědnou za styk ve vojenských záležitostech. Zápis 49. schůze 20. března 1942, ZSČV II, s. 179.

101 L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 139.

102 Čechoslovák, 19. 9. 1941, s. 2.

103 Bohoslužba se odehrála v katedrále sv. Pavla v Londýně. Jugoslávie tou dobou byla stále oceňována za březnový převrat (ovšem nikoliv bez výčitek za rychlou porážku v následné válce), což dokládá fakt, že byl celý akt oproti datu Petrových narozenin o deset dnů posunut, aby ji britský král mohl stihnout. Při vědomí této prestiže Jugoslávie je zajímavým detailem, že se E. Beneš při bohoslužbě nacházel hned v první řadě, vedle korunovaných hlav v čele s britským králem. F. VIŠNJIĆ (ed.) – M. GROL, *Londonski dnevnik*, s. 23. Bohoslužby se dále zúčastnila řada československých diplomatů v čele s J. Lípou a J. Korbelem. AMZV, fond LA, karton 182, č. j. 93/dův/41.

lika rozhovorům o povaze a možnostech společné politiky. E. Beneš ve svém úvodním projevu vyzdvihl malodohodovou spolupráci obou zemí, odsoudil problematické období závěru 30. let a optimisticky se vyjádřil k možnosti širší spolupráce ve střední Evropě tak, jak ji načrtly nedávno vyhlášené československo-polské¹⁰⁴ a jugoslávsko-řecké deklarace.¹⁰⁵ Petr II. odpověděl v podobném duchu a několikrát zdůraznil správnost Benešových názorů.¹⁰⁶ Oba projevy měly prozrazovat vůli k vytvoření „mostu mezi oběma spolky“ a „obnově bývalého blízkého vztahu“.¹⁰⁷ Další oficiální setkání krále a prezidenta se odehrálo o tři měsíce později, kdy se král Petr dne 21. dubna 1942 vydal na oficiální návštěvu Československé samostatné brigády v Leamingtonu ve Skotsku. V obou delegacích se nacházeli vrcholní politici (S. Jovanović, Ž. Knežević, J. Šrámek, S. Ingr), představitelé styčných aparátů (J. Lída, J. Korbel, V. Vilder, major V. Podhora a major V. Rožďalovski) i zástupci britské armády.¹⁰⁸ Nejspíše naposledy se oba státníci sešli 4. října 1944, kdy na počest

104 Exilové vlády Československa a Polska usilovaly již od počátku války o definitivní řešení meziválečných neshod ustavením společné federace či konfederace. Jednání, k němuž každý z partnerů od počátku přistupoval s odlišnými očekáváními, trvala až do roku 1943. Výsledkem byla řada dílčích prohlášení, projekt však zkrachoval, a to zejména na odlišném postoji obou exilových vlád k Sovětskému svazu. K tomu obsáhle Jan NĚMEČEK, *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*, Praha 2003.

105 Řecká vláda v čele s králem Jiřím II. odešla po útoku Osy taktéž do exilu. Po jistou dobu pobývala v Káhiře, posléze v Londýně, od roku 1943 pak opět v Káhiře až do návratu do země v říjnu 1944. Řecká vláda se těšila nejen mezinárodnímu uznání, ale též jednoznačné a trvalé podpoře Britů, kteří Řecko za každou cenu hodlali udržet jako území svého výhradního vlivu. Navzdory tomu, že nejsilnějším hnutím odboje zde byla komunisty vedená Národněosvobozencká fronta (Ethniko apeleftherotiko metopo, EAM), se tak monarchie dočkala po válce restaurace. Po dobu pobytu v exilu zatěžovaly Řeky spory, zejména mezi rojalisty a republikány, nebyly ovšem natolik závažné jako v případě jejich jugoslávského partnera. S ním byla uzavřena dne 15. ledna 1942 dohoda o budoucím ustavení Balkánské federace. Smlouva představovala jednu z mála hmatatelných dílčích definic směřování jugoslávské zahraniční politiky. Srov. Pavel HRADEČNÝ – Růžena DOSTÁLOVÁ – Věra HROCHOVÁ – Pavel OLIVA – Vladimír VAVŘÍNEK, *Dějiny Řecka*, Praha 2007, s. 438–442.

106 Záznam projevu prezidenta ČSR E. Beneše na slavnostním obědě konaném na počest jugoslávského krále Petara II dne 19. ledna 1942, ČZP42 I, s. 93–94. Jan Opočenský, který byl o průběhu oběda informován zprostředkovaně, poznamenává, že se mělo jednat o „smíření československo-jugoslávské a zapomenutí Mnichova“. J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 107–108.

107 Zápis 44. schůze 23. ledna 1942, ZSČV II, s. 51.

108 *Král Petr II. u československých vojáků*. Čechoslovák, 24. 4. 1942, s. 6 a dále AMZV, fond LA, karta 182, č. j. 5534/42 Oficiální návštěva jihoslovanského krále u čs. jednotek – zastoupení MZV a Ibidem, č. j. 5956/42. O návštěvě informoval Čechoslovák i později ve článku *Král Petar mezi svými* Čechoslovák, 1. 5. 1942, s. 7.

Edvarda Beneše připravil tehdejší premiér I. Šubašić slavnostní oběd.¹⁰⁹ Styky mezi králem a československým prezidentem, jakkoliv byly zpočátku intenzivní, nepřinášely žádný posun ve vztazích obou exilových vlád a v podstatě nepřekročily formální rámec své ceremoniální povahy. Jejich intenzita byla vyvolána malou fyzickou vzdáleností a také výhodami, které tyto návštěvy přinášely propagandě obou zemí. E. Beneš však v mladém králi neviděl politického partnera. V tomto názoru jej utvrzovali českoslovenští, britští, ale i jugoslávští politici, kteří se o monarchovi zmiňovali nejčastěji v souvislosti s jeho chybnými kroky zapříčiněnými mládím, nezkušeností, vlivem královny – matky a důstojníků a celkově špatnými politickými úsudky.¹¹⁰ Mezi desítkami záznamů o individuálních rozhovorech s jugoslávskými činiteli se nenachází jediný popis jednání Edvarda Beneše a Petra II. Také dochovaná válečná korespondence svědčí o přísně formálních tématech komunikace těchto státníků.¹¹¹

Zajímavým aspektem styků Čechoslováků a Jugoslávců v londýnském exilu bylo přátelství, které král za války navázal v Cambridgi s několika československými studenty. Leopold Rozbořil, Imrich Glasel a Vladimír Slavík, tři českoslovenští studenti, kteří záhy po vysokoškolském absolutoriu narukovali do československé armády, se dle vlastních slov poznali počátkem března 1942 s Petrem II. Měli spolu čas od času hovořit a případně se i příležitostně navštěvovat. Ve zprávě pro své nadřízené na ministerstvu národní obrany L. Rozbořil s I. Glaslem uvedli, že se s králem setkali jednou i za přítomnosti jugoslávských důstojníků, hovor však byl vždy neformální a přátelský. V průběhu debat měl král projevodovat zcela konformní poli-

109 Zprávu o něm přinesl *Čechoslovák*, 6. 10. 1944, s. 6, který přetiskl i část Benešova přípitku. Pro jeho úplný text srov. AÚTGM, fond Edvard Beneš IV/2, karton 20, sign. KOR-43, dopis E. Beneše Jugoslávskému králi Petru Karađorđevićovi (dokument je pod tímto názvem v archivu uložen, ačkoliv se o dopis nejedná). Prezident se v něm dalece vyhýbá kontroverzním tématům a problémům jugoslávské politiky a obecně hovoří o nutnosti spolupráce obou národů.

110 Milan Grol označil krále za „kluka na trůně“. Nepovažoval jej za politicky vzdělaného a přisuzoval mu též neschopnost formulovat jakýkoliv politický názor. „Mladí muži jeho věku už píší knihy. On je určitě nečte“ Mira RADOJEVIĆ, *Milan Grol*, Beograd 2014, s. 265.

Milan Grol (1876–1952) – jugoslávský (srbský) literát a politik, jeden ze zakladatelů Demokratické strany, účastnil se několika exilových vlád a přijal též post v poválečné vládě Josipa Broze-Tita jako její místopředseda. Odešel na počátku srpna 1945 kvůli narušování občanských svobod novým režimem. Dožil v ústraní v Bělehradě.

111 Jedná se o již zmíněný list k přepadení Jugoslávie a následnou Petrovu odpověď z dubna 1941, dále blahopřání ke královým 18. a 19. narozeninám v letech 1941 a 1942. Dalšími listy jsou blahopřání k jugoslávskému státnímu svátku dne 1. prosince 1941 a 1942. Nakonec je též přítomno i poděkování za příjemné přijetí při návštěvě u československých vojáků v dubnu 1942. Všechny jsou uloženy v AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/1.

tické názory: sympatie k Československu, odtažitost od podrobnějších mezinárodních koncepcí a také jednoznačnou příslušnost k srbskému národu – ovšem při respektování ostatních jugoslávských národností. Přirozeně se negativně vyjadřoval o Němcích, Maďarech a Bulharech a s velkým obdivem hovořil o sovětském Rusku. Oba studenti měli z panovníka, jehož v celé zprávě popisovali v superlativech, nejlepší dojem, přičemž zmínili, že „si rychle získá každého, s kým se setká“. Král se měl, dle svých slov, v době před dubnovou válkou a v jejím průběhu zasazovat o bezpečný průchod Čechoslováků skrze Jugoslávii na Blízký východ. Na závěr své zprávy autoři uvedli, že „jsme nevynechali příležitosti k utužení králova přátelství a zájmu o Československo, snažili jsme se ho informovat o naší zemi, o armádě, o podstatě našeho boje a o citech našeho národa k Jugoslávii“.¹¹² Vladimír Slavík ve svém dopisu otci, z něž ministerstvo obrany pořídilo záznam, označil za počátek vzájemného kamarádství setkání v průběhu propagačního Jugoslávského týdne v březnu toho roku. K dalším kontaktům s králem měl všechny tři Čechoslováky ponouknout králův pobočník V. Rožďalovski, který krále při úvodním setkání doprovázel.¹¹³ Údajně tak učinil proto, aby se král nenacházel v Londýně jen ve styku s Brity, k čemuž měli příslušníci spřáteleného národa dobře posloužit. Celá věc se setkala s podporou J. Lípy, který intervenoval u S. Ingra a ministra vnitra Juraje Slávika tak, aby byla oběma studentům prodloužena za účelem dalšího styku s jugoslávským králem studijní dovolená i příslušné stipendium.¹¹⁴ Sergěj Ingr se ovšem „k této věci nevyjádřil zrovna nadšeně“.¹¹⁵ Se svobodníkem V. Slavíkem se pak král setkal na zmíněné přehlídce čechoslovenské armády ve Skotsku.¹¹⁶ O pokračování tohoto kontaktu další nalezené dokumenty nehovoří. Celá věc zůstává nejspíše pouze zajímavou epizodou a dokladem o tom, že se i mladý jugoslávský král připojil k bohaté tradici osobních styků mezi Čechoslováky a Jugoslávci.

112 AMZV, fond LA-D, karton 78, č. j. 3541/dův/42, Hlášení četaře, aspiranta. Rozbořila a desátníka aspiranta Glasela o studiu na britské univerzitě v Cambridge z 21. července 1942.

113 Ibidem, č. j. 1209/dův/42, Výňatek z dopisu svobodníka Vladimíra Slavíka jeho rodičům z 8. března 1942.

114 O setkání v bytě studentů psal i Čechoslovák, 13. 3. 1942, s. 9.

115 AMZV, fond LA-D, karton 78, č. j. 1112/dův/42.

116 Čechoslovák, 24. 4. 1942, s. 6.

4.3. Politické styky: nevměšování a pokusy o spolupráci

Ustavení styčných aparátů spolu s intenzivními osobními styky otvíraly dveře praktické politice Čechoslováků vůči Jihoslovanům. Celá tato politika byla však od počátku poznamenána nedůvěrou a jistým odstupem jedněch a neorganizovaností druhých.

Počáteční postoj E. Beneše k jugoslávské exilové vládě se vytvářel na základě zhodnocení jeho dvacetileté zkušenosti s Jugoslávií a zejména jejího postoje k Československu v době mnichovské krize.¹¹⁷ Jugoslávskou roli v době vyvrcholení zářijových událostí v roce 1938 vnímal československý prezident jednoznačně jako zradu. Poté, co byla Jugoslávie napadena a její vláda rozšířila řady exilových zastoupení v Londýně, zdůrazňoval E. Beneš jak svým spolupracovníkům, tak i Jugoslávčům samotným správnost svých dřívějších soudů o škodlivosti neutrality a ústupků nacismu. Pro Benešův postoj k Jugoslávčům bylo jejich vymezení se vůči událostem z roku 1938 klíčovým kritériem pro další jednání.¹¹⁸ Více než rok po odchodu do exilu, kdy byla jugoslávská vláda ponořena do zcela jiných obtíží domácího i mezinárodního charakteru, hovořil E. Beneš s jugoslávskými politiky stále na téma jugo-

117 Svou roli hrála přirozeně i momentální pozice nepočetného jugoslávského exilu. Již zmíněnou rozmluvu s M. Ninčicem a D. Simovićem ze 4. července 1941 zhodnotil E. Beneš takto: „Řekl jsem jim rovnou, že jsem k tomu [prohlášení o společné politice] rezervovaný. Vyložil jsem jim zcela otevřeně důvody, jak nás Pavel a Stojadinović zrazovali už od r[oku] 1935. Souhlasili se mnou, že to byli zločinci. Viděl jsem je včera oba zblízka; s těmi lidmi se nedá nic dělat. Simović je velmi slušný a hodný člověk, Ninčić je starý. Byl jsem až překvapen, jak je starý. To je už konec. A jiného nemají.“ Záznam J. Smutného o rozmluvě s Edvardem Benešem dne 5. července 1941, AOBM I, s. 238–239.

118 Silné reminiscence na dosavadní politiku Jugoslávie odráží již záznam o prvním zaznamenaném rozhovoru E. Beneše s Jugoslávskými exilovými politiky:

„2./ Pochválil jsem řeč Simovićovu ohledně zrady M[alé] D[ohody] režimem Jihoslovanským dřívějším. Mluvili jsme pak o Pavlem a Stojadinovićovi. Odsuzovali ho nejostřeji: neupřímný, pokrytecký, zrádný. Za zády všech se domlouval s Mussolinim a Němci. Gen. Simović mi vyprávěl o své rozmluvě jako šéf gen. štábu s P[avlem][.] který po jednání s Itálií o budoucí válce na Balkáně a o boji proti Francii a jiným společně s Německem, mu doznal, že Italové mu vykládali, že přijde-li Jihoslavie s nimi, dostane Soluň. Pavle souhlasil, že toho Jihoslavie má využít a s nimi jít. Jedním slovem: oba souhlasili, že dlouho před Mnichovem Pavle zrazoval; při tom tvrdili, že Stojadinović nejdřív = asi tak 2/3 svého vládnutí dělal politiku Pavleho [podtrženo v originále], teprve v poslední třetině, když tím načichl a šel do Berlína a jinak, začal tu politiku dělat také sám [podtrženo v originále]. 3./ Já jim vyložil, jak jsem nyní ohledně budoucnosti rezervovaný – napřed musím vidět výsledek událostí. Pak jsem jim vyložil celou svou politiku [...] Uznávali správnost našeho postupu a zejména, že jsme správně nešli v r[oce] 1938 do války.“ AÚTGM, f. EB II, k. 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru s generálem Simovićem a ministrem Ninčicem, Hotel Claridges – 4. 7. 1941.

slávké aktivity v době Malé dohody a jednání v Mnichově s velkým zaujetím.¹¹⁹ Dělo se tak i v případech, kdy bylo téma rozhovoru i důvody celého setkání naprosto odlišné, a týkaly se aktuálních problémů. S ohledem k množství a ustálené formě zmínek o politice prince Pavleho a M. Stojadinoviće v těchto rozhovorech lze vyslovit domněnku, že zavržení předchozí politiky Jugoslávie bylo pro Jugoslávce při rozhovoru s E. Benešem v podstatě povinností a předpokladem úspěšného pokračování vzájemné konverzace.¹²⁰

Vnitřní problémy jugoslávského exilu utvrdily československého prezidenta v nutnosti obezřetnosti při vzájemném jednání. Opatrnost, ovšem nikoliv nepřátelství, projevoval od počátku vůči Jugoslávčům i J. Masaryk a s ním i exilová československá vláda jako celek: „Co se týká Jugoslávie, je správné udržovat a prohlubovat styky. Nespěchám proto, že mají krizi ve vládě. Dojde k otřesům. Dnes je vidět rezervu. Ježto konec není dosud jasný. Pro nás je důležité udržovat přátelské styky.“¹²¹ Žádný výsostně naléhavý důvod k nutnosti aktivnějšího jednání s jihoslovanským spojencem neexistoval. Na rozdíl od exilové vlády Polska, s níž Čechoslováci jednali už jen z důvodu územních sporů o Těšínsko, nebyl vztah Československa a Jugoslávie zatížen problémy, které by bylo nutno či možno v exilovém prostředí trvale vyřešit. E. Beneš proto založil svůj postoj k Jihoslovánům na nezasahování a vyčkávání.¹²²

119 Ibidem, záznam o rozhovoru s Milanem Gavrilovićem ze dne 14. července 1942. Edvard Beneš s uspokojením konstatoval, že M. Gavrilović uznal oprávněnost jeho pohledu na tehdejší jugoslávskou vládu.

120 Ibidem, karton 225, sign. 38-26/4, záznam o rozhovoru s Ivanem Čokem v Aston Abbots 8. října 1941. Ivan Čok požádal o audienci u prezidenta kvůli získání jeho podpory pro poválečné přičlenění Chorvatska a Slováci obývaných oblastí Itálie k Jugoslávii. Ve svém záznamu se Edvard Beneš o debatě k této věci zmiňuje ve čtyřech větách. Zbytek dvě strany dlouhého zápisu věnoval prezident popisu těch informací o politice prince Pavleho, které mu Čok sdělil.

121 Zápis 32. schůze 19. září 1941, ZSČV I, s. 597. Na toto expozé přednesené J. Masarykem reagovali souhlasně H. Ripka a J. Šrámek.

122 Již 30. června 1941 formuloval E. Beneš tuto zásadu v rozhovoru s L. Feierabendem. Téhož dne ji pak Jan Opočenský zaznamenal do svého deníku těmito slovy: „Prezident chce pokračovat v československo-polském jednání [...] Je ale proti jednání s Jugoslávií. Nebude prý jezdit za jinými a přesvědčovat je, co mají dělat. Chce, aby druzí nás vyhledávali. Láda [L. Feierabend] mu namítl, že má pozici, jakou neměl v r[oce] 1918 a také autoritu a také z toho plynoucí zodpovědnost. Prezident vzpomíná, jak dobře odhadoval situaci, to je z toho, že realisticky se díval na situaci a zvažoval ji pouze rozumem, nekládaje do toho žádné přání. Někdy je mu to až hrůzoplňné, vzpomíná-li si, jak dobře odhadl situaci.“ J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 128.

Schůzky, které E. Beneš a H. Ripka v průběhu let 1941–1942 s Jugoslávci absolvovali, je utvrzovaly v přesvědčení o nestabilitě jinak spřáteleného státního orgánu.¹²³ Byla to právě obava z možného rozpadu exilové jugoslávské vlády, která v daný moment byla jediným reprezentantem Jugoslávie, jež vedla československé politiky ke zcela minimální intervenci v podobě rad a doporučení. Ve všech ostatních případech Čechoslováci, na rozdíl od Britů, většinou nezasahovali do vnitřních záležitostí jugoslávské vlády.¹²⁴ Příležitostně však vyjadřovali v souvislosti s boji v jugoslávské vládě svou morální podporu pro Čechoslováky přijatelné politiky, zejména Milana Grola, Juraje Krnjeviće a Srđana Budisavljeviće.¹²⁵

Z podobných důvodů rezignovala československá vládní propaganda na zpravodajství o osvobozeneckém boji Jugoslávců ve vlasti. V letech 1941–1943 informoval *Čechoslovák* pouze v několika zmínkách o boji četníků Draži Mihailoviće,¹²⁶ o zápasu partyzánů neinformoval vůbec.¹²⁷ Čechoslováci v létě 1941 upustili od dehonestace i tak jednoznačně negativního fenoménu jako byl vznik ustašovského Chorvatska a tamější utrpení srbského obyvatelstva.¹²⁸ S výjimkou jedné

123 „Jugoslávie je absolutně nejednotná v emigraci. Prezident předpokládá, že po válce bude dlouho chaos a z něho vzrůstající se revoluce“. Ibidem, s. 184, záznam z 10. ledna 1942.

124 Což jugoslávská vláda jako celek při několika příležitostech přivítala. Nezasahování byl jeden z jejich požadavků vůči Britům. D. BRANDES, *Exil*, s. 137.

125 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru H. Ripky s J. Krnjevićem ze 7 prosince 1942. J. Krnjević úspěšně žádal H. Ripku o intervenci u S. Budisavljeviće a M. Grola, aby je přivedl ke společným jednáním k vytvoření jednotné zahraniční a vnitřní politiky. Všechny tři tyto politiky kvalifikovala v československých očích jejich ochota k obnovení Jugoslávie a ke společné dohodě všech národností.

Srđan Budisavljević (1883–1968) – jugoslávský (srbský) právník a politik původem z Chorvatska, člen Samostatné demokratické strany. Za druhé světové války odešel do exilu a po návratu do země působil jako jeden z regentů za nepřítomného krále Petra II. Zemřel v Záhřebu.

126 Čechoslovák, 5. 6. 1942, s. 7, dále v článku informujícím o premiéře amerického propagačního filmu Četníci na konci února 1943 ve Washingtonu. Ibidem, 26. 2. 1943, s. 4.

127 V červenci a srpnu 1942 vyšlo v USA naproti tomu dohromady přes 15 tisíc článků o četnických aktivitách. AMZV, fond LA, karton 78, č. j. 339/42. V Británii byla propagace četníků umírněnější, na přání samotné jugoslávské exilové vlády bylo upuštěno od uvádění přehnaných údajů o počtu četnických bojovníků. D. BRANDES, *Exil*, s. 163.

128 Opatrnost Čechoslováků měla původ v přístupu velké části exilových srbských politiků, kteří přijali vznik a existenci NDH jako důkaz zrady chorvatského národa jako celku a důvod k oddělení Srbů a Chorvatů, a to i za cenu případného rozdělení samotné Jugoslávie. Pravou pohromu pro vládní stabilitu představovalo memorandum Srbské pravoslavné církve, které se v Londýně objevilo na podzim roku 1941. Tento dokument, ve skutečnosti dvě různá memoranda adresovaná původně generálům německých ozbrojených sil, přinášel podrobné údaje o povaze perzekuce Srbů v Chorvatsku, o účasti katolického kléru na nich, pasivitě většiny Chorvatů vůči srbskému strádání a o počtu obětí, který se měl jen do začátku srpna údajně vyšplhat na 180 tisíc. Jozo TOMASEVICH, *Četníci u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979, s. 240. Za-

zmínky o Paveličově „Horvatsku“ (sic)¹²⁹ nepadlo ani v rozhlasových zprávách do vlasti jediné jméno jugoslávské odbojové či quislingovské osobnosti, ozbrojené formace nebo hnutí. Jistý propagandistický potenciál, který aktivity jugoslávských odbojářů a krutost podmínek v Osou okupované zemi skýtaly, musel ustoupit potřebám praktické politiky.¹³⁰ Bylo nutné nekomplikovat již dostatečně zjitřenou atmosféru okolo Jugoslávie, jejího exilu a odbojových hnutí a naopak působit pro sjednocení všech odbojových sil. *Čechoslovák* dával proto prostor informacím o myšlenkách jihoslovanského sjednocení a československo-jugoslávské spolupráce,¹³¹ případně o změnách a dalších událostech v jugoslávské vládě.¹³² Ke konci roku 1943 pak neutrálně a rámcově informoval o aktivitách obou hlavních jugoslávských odbojových hnutí.¹³³ Stranou těchto informačních tendencí stála jedna jediná zpráva o Česích bojujících v partyzánském vojsku.¹³⁴ Podstatně otevřeněji než *Čechoslovák* si počínalo komunistické *Nové Československo* (do roku 1943 *Mladé*

tímco někteří srbští ministři jako M. Ninčić a M. Grol požadovali zveřejnění memoranda, předseda vlády D. Simović s podporou Chorvatů a jiných Srbů prosadil utajení tohoto spisu. V odpověď na rozhodnutí vlády zprostředkovalo v prosinci 1941 jugoslávské vyslanectví v USA v čele s krajně nacionalistickým Srbem Konstantinem Fotičem uveřejnění memoranda v časopise *Američki Srbobran*, orgánu Srbského národního svazu v USA. D. BRANDES, *Exil*, s. 134.

129 Edvard BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*, London 1945, s. 123. Projev ke Slovákům, 13. března 1943.

130 Hlavním důvodem je nízký počet zmínek o cizích zemích obecně, neboť tyto promluvy měly pozvednout morálku obyvatelům v Československu, a tak se zabývaly v první řadě tamějšími událostmi. Nehledě na to však o odbojových aktivitách v jiných okupovaných zemích československá propaganda informovala více než o jugoslávské. Jistou roli sehrála i zdrženlivost v podněcování československého obyvatelstva před ozbrojeným odporem. Srov. J. MASARYK, *Volá Londýn*, E. BENEŠ, *Šest let*, Prokop DRTINA, *A nyní promluví Pavel Svatý. Londýnské rozhlasové epistoły z let 1940–1945*, Praha 1945.

131 Kromě informací o vzájemných gratulacích k výročí a svátkům se jednalo o tyto články: *Jugoslávci a Čechoslováci*. *Čechoslovák*, 23. 1. 1942, s. 2. Dále se jednalo o delší článek s názvem *Sjednocená Jugoslavie evropskou nutností*, jenž byl výtahem z přednášky Wickhama Steeda v Jugoslav Society v Londýně. *Čechoslovák*, 30. 4. 1943, s. 3. V prosinci přinesl časopis také článek V. Vildera k výročí vzniku Království Jugoslávie (resp. Království Srbů, Chorvatů a Slovinců), v němž obhajoval sjednocení Jihoslovanů jako zákonité. Na závěr také uvedl: „V čem jsou dnes Srbové, Charvati a Slovinci naprosto jednotni? V společné touze všech, aby v budoucnosti vřelé a bratrské city, jež chovají k Čechoslovákům, došly svého výrazu v nejužším spojení a nejintimnější spolupráci obou států“. *Čechoslovák*, 3. 12. 1943, s. 2.

132 *Politika krále Petra II*. *Čechoslovák*, 9. 1. 1942; *Ibidem*, 2. 7. 1943, s. 3. Zde *Čechoslovák* informuje o jmenování Trifunovićovy vlády. Již o několik týdnů později se *Čechoslovák* k tématu jugoslávské vlády vrátil, když informoval o Trifunovićově demisi a jmenování vlády Purićovy. *Ibidem*, 27. 8. 1943, s. 4.

133 *Ibidem*, 12. 11. 1943, s. 3.

134 *Ibidem*, 24. 9. 1943, s. 8.

Československo). V letech 1941 a 1942 informoval tento list obecně o bojích vedených jugoslávskými vlastenci, přičemž byla zdůrazněna aktivita komunistů a ve Španělsku dříve působících interbrigadistů.¹³⁵ Bohatší zpravodajství dostali čtenáři v letech 1943 a 1944. Nepřímá obvinění z kolaborace s nepřítelem začalo *Nové Československo* přinášet o D. Mihailovičovi již na počátku roku 1943¹³⁶ a v následujících měsících pokračovalo též detailními zprávami o bojích partyzánů J. Broze Tita.¹³⁷ Pozornosti tohoto periodika neušla ani chronická nestabilita a jednotlivé krize jugoslávské exilové vlády, o jejichž politicích se autoři článků vyjadřovali bez jakýchkoliv sympatií.¹³⁸ Forma odsuzování D. Mihailoviče a adorace národněosvobozenického hnutí v průběhu času nedoznávala změn, z čehož bylo možné vyvodit, že oficiální československá exilová reprezentace do psaní listu kvůli těmto zprávám nezasahovala.¹³⁹ Tato skutečnost opět ukazovala na nevalnou pověst, kterou jugoslávský exil u exilové vlády Československa měl.

Bez ohledu na to, že se Jugoslávie připojila k zásadním deklaracím antihitlerovské koalice¹⁴⁰ a též vyjedнала s exilovou vládou Řecka smlouvu o budoucí federaci

135 A. KUCHAR, *Duch Jugoslavie*, Mladé Československo, 15. 1. 1942, s. 2; *Čsl.-jugoslávské bratrství je trvalým svazkem*, Ibidem, 15. 2. 1942, s. 1, 3; *Válka Slovanů od Baltu k Jadranu*, Ibidem, s. 6. V tomto článku byli jako aktivní oceněni „přesvědčení komunisté“ a interbrigadisté, významnější pozornosti se oběma těmito skupinám dostalo v článku převzatém od nejmenovaného srbského autora *Lid Jugoslavie v boji*, Ibidem, 28. 11. 1942, s. 3. V textu *Partyzáni neochabují vzdor strašnému teroru okupantů* (Ibidem, 24. 11. 1942, s. 4) se hovoří o dezercích mnoha četníků, resp. o jejich přechodu k partyzánům.

136 *Co dělá Mihajlovič? „Times“ o Mihajlovičově dohadování s Italy*, Ibidem, 20. 2. 1943, s. 2.

137 *Bojové jubileum Jugoslávie*, Ibidem, 27. 3. 1943; *Prudké boje v Jugoslávii*, Ibidem, 4. 4. 1943, s. 5; *Příklad Jugoslavie*, Ibidem, 25. 9. 1943, s. 1; *O jugoslávské lidové armádě*, Ibidem, 9. 10. 1943, s. 5; *Jugoslávský lid rozhodol*, Ibidem, 11. 12. 1943, s. 4; *Jugoslávská epopej I*, Ibidem, 29. 1. 1944, s. 5; *Jugoslávská epopej II*, Ibidem, 5. 2. 1944, s. 5; *Britania uznáva Tita*, Ibidem, 26. 2. 1944, s. 4; *Nová Jugoslávie : rozhovor s majorem Vögelnikem*, Ibidem, 13. 5. 1944, s. 5; *Jugoslávii zastupuje Tito*, Ibidem, 3. 7. 1944, s. 2; *Maršál Josip Brož [sic] Tito*, Ibidem, 10. 6. 1944, s. 5 a další.

138 „Ve dnech, kdy nás došla tato dramatická zpráva o heroických osvobozeneckých bojích jugoslávské lidové armády, mluvčí [!] londýnské jugoslávské vlády, král Petr, měl za potřebné připomenouti svým krajanům doma, že „je třeba, abyste nepodnikali žádných vojenských akcí“. *Prudké boje v Jugoslávii*, Ibidem, 4. 4. 1943, s. 5. Dále srov. *Nová krise v jugoslávské vládě*, Ibidem, 26. 6. 1943, s. 2. „Tato vláda neznamená ani v nejmenším pokrok k vyřešení všech životních otázek Jugoslávie [...] A tak bude s každou vládou, která se nebude opírat o hrdinný a bojující lid doma“. *Nová jugoslávská vláda*, Ibidem, 3. 7. 1943, s. 5; *Jugoslávská vláda a lid*, Ibidem, 4. 9. 1943, s. 3;

139 *Nové Československo* se, alespoň ve věci svého informování o Jugoslávii, nestalo předmětem jednání exilové vlády, na rozdíl od *Čechoslováka* v roce 1941 (srov. pozn. 18).

140 V průběhu války se jednalo o Atlantickou chartu, Deklaraci o spojenecké solidaritě a společném boji proti Německu a jeho spojencům, Washingtonskou deklaraci Spojených národů, Deklaraci o potrestání válečných zločinců a další. M. RADOJEVIĆ, *Izbeglička vlada*, s. 216.

raci – kterou Čechoslováci veřejně přivítali¹⁴¹ – Jihoslovanům scházela jak všeobecně přijatelná koncepce zahraniční politiky,¹⁴² tak také jasnější představa o vnitřním uspořádání své vlasti po válce. Limitující byla také vzájemná odtazitost a nedůvěra mezi Jugoslávií a Sovětským svazem, tedy mezi zeměmi, jejichž nedávno navázané diplomatické styky byly z vůle SSSR přerušeny krátce po prohrané dubnové válce v květnu 1941. K obnově těchto styků došlo až v červenci 1941, přičemž je nedoprovázela žádná zvláštní srdečnost.¹⁴³ Obava z dominantního vlivu SSSR na poválečném Balkáně se střetávala s praktickou potřebou upravení vzájemných kontaktů s ohledem k jugoslávským partyzánům, kteří tvořili druhou bojující sílu v zemi a které jugoslávská vláda pokládala za podřízené Moskvě.¹⁴⁴ V závěru roku 1941 získalo československé ministerstvo zahraničí údajné memorandum jugoslávské vlády adresované Britům, v němž byly popsány vztahy mezi československou a jugoslávskou exilovou vládou. Autor zprávy konstatoval, mimo obvyklé pasáže o přátelství lidu obou zemí, rozdíly v jejich zahraničněpolitické orientaci, s důrazem na

141 H. Ripka o ní hovořil jako o dalším zpevňování poválečné organizace střední Evropy, na níž se mělo podílet v podobné federaci i Polsko s Československem. Srov. Čechoslovák, 30. 1. 1942, s. 5; M. RADOJEVIĆ, *Česko-srpska saradnja*, s. 151. Autorka uvádí, že E. Beneš podpořil uzavření tohoto paktu. Obě strany vzájemně oficiálními nótami přivítaly československo-polskou a jugoslávsko-řeckou deklaraci, díky čemuž po jistou dobu vypadala možnost další spolupráce reálně. Z československé pramenné základny však žádná aktivní podpora E. Beneše nicméně nevystupuje a lze tak spíše uvažovat o podpoře morální. Na MZV ovšem v této věci vládla skepse. V. Vilder zdůrazňoval i J. Opočenskému, že pakt Jugoslávie a Řecka v sobě implicitně obsahuje i možnost dalšího rozšíření spolupráce na Polsko a Československo. J. Opočenský si v souvislosti s tím zapsal, že „Nevíme, co bude po válce, budou-li všechna tato jednání platna. Ale musíme se připravovat“. J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 187, zápis z 16. ledna 1942.

142 V první veřejné, tzv. Jeruzalémská deklaraci ze 4. května, se exilová vláda přihlásila k pokračování jednotného boje s nepřitelem ve jménu obnovy společného státu, ke sporazumu Maček-Cvetković. Tento dokument ale pouze zhodnocoval dosavadní jugoslávskou politiku ve vztahu k sousedům. Deklaracija Kraljevske Jugoslovenske vlade (Jerusalim, 4. maj 1941), VKJDSR, s. 46–49. Jednotliví ministři dále prosazovali svoje vlastní představy o poválečných vztazích, ovšem primárně z hlediska vhodnosti pro jejich vlastní národ. Britský ministr zahraničí Antony Eden měl sdělit H. Ripkovi: „Víme, jakou politiku máme s Vámi a Poláky, snažíme se ji stanovit, pokud jde o Rakušany, s Maďary si to vyřídíte sami, ale jakou politiku má Jugoslávie, o tom nikdo neví“. Srov. J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 173, zápis z 1. prosince 1941.

143 Dne 19. července 1941 byla znovu otevřena jugoslávská ambasáda v Moskvě. D. PLENČA, *Međunarodni odnosi*, s. 31.

144 AÚTGM, fond EB II, karton 445, sign. 40/91/XVIII/Balkán/3, důvěrný záznam Ladislava Szathmáryho č. 141 z 16. března 1942.

přílišnou přichylnost Čechoslováků k Sovětům.¹⁴⁵ Autenticita tohoto memoranda nebyla tehdy pro Čechoslováky ověřitelná a jugoslávská strana ji při první příležitosti popřela.¹⁴⁶ Pozdější odpor velké části jugoslávské exilové vlády k partyzánům však dále komplikoval i jejich vztah k SSSR a k Československu.

S ohledem k mnoha nevyjasněným otázkám na jugoslávské straně a neexistenci výraznějších praktických pojitků mezi oběma exilovými reprezentacemi připadal společný politický postup v úvahu pouze zřídka. Jednou z takových akcí byla dohoda o společném postupu vůči Maďarsku. To okupovalo část předválečného Československa i Jugoslávie, přičemž na bývalém jugoslávském území si vůči srbskému obyvatelstvu počínalo velmi brutálně. Z obavy před maďarskými emigrantskými kruhy, které v Británii i USA hájily poválečné hranice Maďarska rozšířené o některá etnicky maďarská území, došlo k dohodě mezi E. Benešem a S. Jovanovićem o společném postupu v případě stupňování maďarského tlaku. E. Beneš hovořil přímo o potřebě kolektivní akce a navrhl, aby H. Ripka s M. Ninčičem připravili společný postup, se kterým měli započít v případě vyostření sporu s Maďary.¹⁴⁷ Následně zaslala jugoslávská strana Čechoslovákům memorandum s informacemi o počtu obětí a o povaze maďarské okupace.¹⁴⁸ Další akce v tomto směru však neproběhly. Buďto nebyla v dané chvíli maďarská propaganda příliš účin-

145 „Jugoslávská vláda má asi též odchylné názory, pokud jde o stěžejní význam hlavních účastníků této války. Podle některých spolehlivých zpráv není tato otázka v čs. kruzích jednotně hodnocena. Velmi vlivné čs. kruhy a značná část širších vrstev českého národa kladou hlavní důraz na vítězství SSSR, kterýžto spojenec podle jejich názoru bude mít rozhodující vliv na utváření budoucnosti slovanských států na evropském kontinentě. J[u]g[o]sl[ávská] vláda je sice ve velmi přátelských stycích s vládou SSSR [...] považuje však za stěžejního komatanta Velkou Británii a nejnověji Spojené Státy, s nimiž nerozlučně a výhradně spojuje svůj osud.“ Text obsahoval i další, československým uším nepříjemné pasáže: „Jak již uvedeno v rozkladu o stycích jugoslávské vlády s vládou republiky polské, považuje j[u]g[o]sl[ávská] vláda polskou vládu za plněji fundovanou ve smyslu reprezentace porobeného národa a tudíž také za dostatečněji vybavenou, pokud jde o projednávání věcí do budoucna závazných“. AÚTGM, fond EB II, karton 454, výňatek memoranda, které jugoslávská vláda předala britskému zahraničnímu úřadu, bez čísla. K memorandumu je tužkou na rub připsána poznámka „Od Gavril“. Čechoslováci jej tedy nejspíš obdrželi od M. Gavriloviče, vyslance Jugoslávie v SSSR a ve vládě S. Jovanoviče ministra spravedlnosti, který se netajil svými nepřátelskými postoji k Sovětům.

146 Ibidem, karton 453, Zpráva Československého vyslanectví u jihoslovenské vlády č. 93/42 z 4. února 1942. Srov. též B. PETRANOVIČ, *Odnosi*, s. 53.

147 AÚTGM, f. EB II, k. 453, záznam o rozhovoru na obědě E. Beneše, J. Smutného a J. Šejnohy se S. Jovanovićem, Ž. Kneževićem a M. Ninčičem z 1. května 1942.

148 AMZV, fond LA-D, karton 78, č. j. 2213/dův/42, nota jugoslávské vlády o maďarských zvěrestvech ze 4. května 1942.

ná,¹⁴⁹ nebo věc ztratila na důležitosti z jiného důvodu. O více než rok později se však situace opět změnila a Čechoslováci se pokusili o iniciaci společné akce. Dne 22. října 1943 se československý diplomat Albert Dutka sešel s M. Gavrilovičem.¹⁵⁰ Důvodem jejich jednání byla série několika článků v britském tisku, které napřed vlažně psaly o Jugoslávii, aby poté naopak vyzdvihovaly Maďarsko a jeho nespravedlivě uloupená území po první světové válce. M. Gavrilovič však neprojevil o věc dostatečný zájem a maďarské územní aspirace nepokládal vůbec za hrozbu, což československého diplomata šokovalo.¹⁵¹ O dalších krocích v této věci není zpráv. Problém hranic Maďarska a jeho iredentistických tendencí byl řešen po skončení války, kdy už o této věci rokovala československá vláda s novou jugoslávskou státní reprezentací.

Další dílčí politickou akcí, o níž Jugoslávci s Čechoslováky jednali, bylo veřejné zavržení a odmítnutí mnichovské dohody. Bez ohledu na skutečné motivy Benešových rozhovorů s Jugoslávci na toto téma, mělo z československého hlediska ujistění jugoslávských politiků o jejich postoji vůči této otázce velký význam, neboť po značnou část pobytu v emigraci usiloval E. Beneš o tzv. odůznání mnichovské dohody zainteresovanými spojenci.¹⁵² Jugoslávie nebyla signatářem této dohody a její exilová vláda byla velmi slabá a tak její popření Mnichova nemělo významnější stabilizační účinek na postavení československého exilu. Čechoslováci se přesto

149 Možným vysvětlením je ochabnutí vlivu maďarské emigrace, mimo jiné se zřetelem právě k maďarským zločinům na okupovaných územích. O tom informuje československou vládu J. Masaryk na její 61. schůzi 17. července 1942, ZSČV II, s. 465.

150 Milan Gavrilovič (1882–1976) – jugoslávský (srbský) politik, právník a diplomat, zastával post prvního jugoslávského vyslance v SSSR, v meziválečné Jugoslávii vedl Zemědělskou stranu, přivítal puč z 27. března a následně odešel do exilu, kde působil jako ministr spravedlnosti. Po válce byl v Jugoslávii v nepřítomnosti souzen v procesu s Dragoljubem Mihailovičem. Zemřel v exilu v USA.

151 AMZV, fond LA-D, karton 79, č. j. 7564/dův. 43, záznam o rozhovoru s Milanem Gavrilovičem z 22. října 1943. Průběh audience je zajímavý nejen s ohledem na její účel. V průběhu konverzace A. Dutka přešel do srštiny, což M. Gavriloviče přimělo k větší verbální aktivitě: „Zde už Gavrilovič mluvil téměř familiárně a docela rezignovaně. Po srbském způsobu v každé druhé větě říkal mi: znaš brate, kako to je, šta ja mogu. Poznávám, že jsem Gavriloviče viděl poprvé v životě...“ Ve svém zhodnocení A. Dutka uvádí následující: „Z celé návštěvy a rozhovoru s Gavrilovičem měl jsem dojem, že je strašně otrávený a znechucený a celé přijetí působilo na mne dojmem podniku před bankrotem, do kterého jdeme ještě učiniti objednávku, při čemž majitel začne zákazníkovi vykládati své osobní bolesti a líčiti[,] jak se dostal do úpadku.“

152 Britové potvrdili faktickou neexistenci a nezávaznost závěrů mnichovské dohody v prohlášení z 5. srpna 1942, ovšem s tím, že tato dohoda byla uzavřena řádně a porušena až akcemi Německa. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Cesta k odůznání Mnichova za druhé světové války*, in: Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě. Praha 2004, s. 132.

z Jugoslávci snažili v průběhu roku 1942 vymámit jasnou deklaraci. Na první nótu jejich vláda údajně ani neodpověděla a i další jednání byla svízelná. J. Masaryk je popsal těmito slovy: „Zprvu říkali, že nechtěli popudit Poláky. Pak nám chtěli poslat nótu, že se to [případně jugoslávské popření] netýká Těšínska. Řekl jsem Wilderovi [sic], že by se s takovým papírem naložilo jistým způsobem. Později se vzpamatovali a po odchodu Ninčiče¹⁵³ poslali nótu, jež je uspokojující. Ale neodvážili se udělat to, co Francouzi.¹⁵⁴ Tedy to přátelství prakticky vypadá takto.“¹⁵⁵

Jugoslávie nakonec vyjádřila svůj postoj k mnichovské konferenci v telegramu Janu Masarykovi dne 11. ledna 1943, jehož text pak Čechoslováci zveřejnili.¹⁵⁶

Jugoslávci se snažili průběžně stimulovat Čechoslováky ke společným krokům ve věci poválečného uspořádání Evropy, avšak bez důkladné jugoslávské zahraničněpolitické koncepce se Čechoslováci pro žádnou dílčí operaci nenechali zlákat. Jednou z těchto akcí měl být plán na připojení všech etnických slovinských oblastí k Jugoslávii. Jeho proponentem byl Ivan Čok,¹⁵⁷ slovinský politik, který se již 2. října 1941 sešel s Hubertem Ripkou, aby jej informoval o činnosti tzv. Výboru amerických Jihoslovanů, jenž bojoval za připojení etnických slovinských oblastí k Jugoslávii a to včetně Terstu.¹⁵⁸ Hubert Ripka jej přijal a činnost výboru ocenil, za Československo vyslovil sympatie, ale také zdrženlivost. Záhy a s podobným výsledkem byl plán přijat i prezidentem E. Benešem.¹⁵⁹ Tento postoj k Čokově akci byl poměrně konstantní, neboť v průběhu následujících měsíců a let došlo sice k zaslání memoranda k problematice Slovinců v Itálii a k výměně několika dopisů mezi I. Čo-

153 Tj. po pádu první vlády S. Jovanoviće dne 2. ledna 1943.

154 Tedy výslovně uznat neplatnost mnichovské dohody a přislíbit pomoc československé vládě při dalších snahách o dosažení jeho odvolání dalšími zeměmi. J. KUKLÍK – J. NĚMEČEK, *Cesta*, s. 137.

155 Zápis 81. schůze vlády 2. února 1943, *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně III.1 (leden–červen 1943)* (ZSČV III.1), Praha 2012, s. 123.

156 Jeho klíčová pasáž zněla takto: „S neobyčejnou radostí chápu se této příležitosti, abych prohlásil, že vláda království Jugoslavie naprosto sdílí náhled, že dohoda mnichovská má být považována za neexistující.“ Čechoslovák, 26. 2. 1943, s. 8.

157 Ivan Marija Čok (1886–1948) – jugoslávský (slovinský) politik, v meziválečné době byl obhájcem emancipačních snah Slovinců a Chorvatů v Itálii, působil také v ilegální organizaci usilující o připojení italského Přímoří k Jugoslávii, za druhé světové války působil s tímto cílem v USA v čele spolku Jihoslovanů z Itálie. Usiloval o usmíření jugoslávské exilové vlády s partyzány. Po válce pokračoval ve své činnosti v rámci národněosvobozeneckých orgánů. Byl obviněn ze špionáže v tzv. Nagodetově procesu v roce 1947. Poté emigroval do USA, kde také zemřel.

158 AÚTGM, fond EB II, karton 113, Sign. V86/2, záznam o rozhovoru Huberta Ripky s Ivanem Čokem, 2. října 1941.

159 Ibidem, karton 225, sign. 38-26/4, záznam o rozhovoru s Ivanem Čokem v Aston Abbots 8. října 1941.

kem a československými činiteli,¹⁶⁰ ovšem bez konkrétní podpory jugoslávského nároku. Zmíněný výbor ostatně nebyl oficiální součástí jugoslávského exilového aparátu, byť se těšil jeho přízni.¹⁶¹ O připojení Terstu s Přímořím měla však usilovat i jugoslávská vláda samotná. O podporu v této věci požádal H. Ripku i slovinský ministr Miha Krek,¹⁶² který jej přímo vyzval, aby se Čechoslováci chopili iniciativy v této věci. Hubert Ripka zareagoval jednoznačně: „Zdvořile jsem odmítl nabídku k této iniciativě, řekl jsem, že je to věc Jihoslovanů a že oni musí o ni usilovat. Ostatně ani nevím, je-li to v oficiálním programu jihoslovanské vlády.“¹⁶³ Zmínky o Terstu a možnosti jeho připojení byly v dalších dochovaných úředních pramenech minimální a nehovořily o možnosti československé intervence. Problém Terstu po válce také zdělila komunistická Jugoslávie, v jejíž prospěch pak Čechoslováci v tomto ohledu aktivně vystupovali.

Skepticky přistupovali Čechoslováci i k dalším jugoslávským představám. Jednou z nich byla koncepce M. Gavriloviće předpokládající středoevropskou konfederaci mezi polsko-československým a balkánským (jugoslávsko-bulharským) státním celkem.¹⁶⁴ Jejím fyzickým pojítkem měl být již po první světové válce diskutovaný koridor mezi Československem a Jugoslávií vytvořený z části maďarského a rakouského území. S návrhem na toto propojení (ovšem bez zmínky o plánech na konfederaci) se počátkem roku 1942 obrátil Gavrilović na H. Ripku. Československý ministr jej však nepovažoval ani za reálný, ani za potřebný, spíše ho vnímal jako otázku vzdálenější budoucnosti.¹⁶⁵ O týden později H. Ripka hovořil s M. Ninčičem. Informoval jej o plánu M. Gavriloviće na koridor, připojil i československý postoj k němu a zároveň se jugoslávského ministra zahraničí zeptal na oficiální stanovisko jeho vlády k této věci. M. Ninčič mu odpověděl, „že to jsou fantazie, že bychom s tím měli neskonalé více obtíží, než výhod, že Gavrilović lancíruje samé podobné fantastické plány bez ohledu na to, zda je to politicky a diplomaticky pro vládu únosné“. K osobě ministra spravedlnosti se M. Ninčič v rozhovoru ještě jed-

160 Memorandum je uloženo v AMZV, fond LA, karton 182, č. j. 4948/43. Korespondence potom viz AMZV, fond LA-D, k.arton 79, č. j. 2996/dův/43.

161 AMZV, fond LA, k. 182, č. j. 4948/43.

162 Miha Krek (1897–1969) – jugoslávský (slovinský) advokát a politik, v exilu zastával post ministra stavebnictví a místopředsedy vlády. Byl jedním z odpůrců dohody Tito-Šubašić. Po válce zůstal v emigraci.

163 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru Huberta Ripky s Jugoslávci na obědě na počest jihoslovanského krále, 19. ledna 1942.

164 M. RADOJEVIĆ, *Česko-srpska saradnja*, s. 151.

165 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru Huberta Ripky s Milanem Gavrilovićem, 13. ledna 1942.

nou vrátil: „Smál se[,] vykládaje mně, že mu Gavrilović hodně pomohl k uskutečnění jugoslávsko-řecké dohody, když jednak řeckému vyslanci v Moskvě, jednak tady v Londýně vykládal o nutnosti [jugoslávské] unie s Bulharskem. To na Řeky silně zapůsobilo.“¹⁶⁶ Takové zmatky nebyly v jugoslávské vládě výjimkou ani v následujících letech. Oba rozhovory dobře ilustrovaly důvody československé otažitos-
ti vůči jugoslávským záležitostem, a to nikoliv pouze v zahraničněpolitickém smě-
ru.

Odmítavě se k myšlence koridoru vyjádřil i sám E. Beneš, když mu ji nadnesl J. Krnjević, jenž byl také autorem dřívějších koncepcí středoevropské federace.¹⁶⁷ V tomto případě se jednalo o širší variantu počítající s rozdělením Rakouska mezi Československo, Jugoslávii a Bavorsko (!).¹⁶⁸ Prezident se k tomuto plánu vyjádřil opět značně skepticky, na čemž nic nezměnilo ani Krnjevićovo lichocení. Chorvat-
ský ministr podle prezidenta prohlásil, že s ohledem k Benešovým zkušenostem a autoritě „všichni Jihoslované by za takovým společným plánem, mnou vedeným, musili opět jít.“¹⁶⁹ Po tomto odmítnutí se plán vynořil o měsíc později znovu, záslu-
hou M. Kreka, na stole předsedy vlády J. Šrámka. Ke slovu tak opět přišly osobní
vazby, neboť tito dva muži, křesťanští demokraté, se znali již z předválečné doby. Krekův koncept nicméně putoval na ministerstvo zahraničí, které se s ním v něko-
lika odstavcích jednoznačně vypořádalo: „Československá politika vůči Rakousku
je založena na zcela opačných zásadách a vychází rovněž ze zcela jiných předpokla-
dů, než slovinská tése, hájená p. drem Miho Krekem v připojeném jeho podání [...] Slo-
vinské stanovisko, tlumočené drem Krekem, [je] zcela opačné a vyjádřeno zcela
jednosměrně heslem: „Austria delenta est. Jeho odůvodnění nepůsobí zcela pře-
svědčivě, poněvadž je příliš jednostranně usměrněno, ani pokud je nám zcela bez-
pečně známo, není sdíleno ani ve formě ani v obsahu jihoslovanskou vládou jako
celkem. [...] Máme-li zamítavé stanovisko k pouhému koridoru mezi našimi země-
mi přes Rakousko, tím spíše musíme být proti tak nepřirozenému a násilnému
územnímu spojení absolutní absorbcí Rakouska vůbec. [...] Pokud je nám známo

166 Ibidem, záznam o rozhovoru Huberta Ripky s Jugoslávci na obědě na počest jihoslovanského krále, 19. ledna 1942.

167 V listopadu 1941 se měl ucházet o Benešovu podporu pro takovou středoevropskou federaci, jejíž součástí mělo být Slovinsko a Chorvatsko, jakožto země kulturně blízké západním Slova-
nům. E. Beneš je však tehdy poučil, že Britové počítají pouze s jednotnou Jugoslávií. F. VIŠNJIĆ
(ed.) – M. GROL, *Londonští dnevnik*, s. 62.

168 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign. V86/2, záznam o rozhovoru Edvarda Beneše s Mihou
Krekem a Jurajem Krnjevićem, 13. a 15. května 1942.

169 Ibidem.

z osobních rozhovorů, obdobné stanovisko, pokud se týče Rakouska, zastává i jihoslovanský ministr spravedlnosti dr Milan Gavrilović, jehož fašistické sklony nečiní nám sympatickým ani jeho, ani jím tlumočený názor.¹⁷⁰

Odmítavá reakce ukazovala na věcný nezáměr Čechoslováků na navrhované koncepci, ale též opět na nejednotnost jugoslávské vlády v její zahraniční politice. Rok 1942 byl pak ze všech let vzájemných kontaktů na tyto koncepce nejpłodnější. K posunu v jednáních však nedošlo. Důvodem nebyla pouze neexistence přesnější formulace jugoslávských plánů, ale také komplikující se jednání československo-polská a konečně také nedůvěra k těmto projektům ze strany Sovětského svazu.¹⁷¹ Sověti nebyli nakloněni federacím, ve kterých by mohly střeoevropské země hrát roli „sanitárního kordonu“ oddělujícího Sovětský svaz od zbytku Evropy. Všechny tyto důvody vedly v průběhu následujících let k ochabování zájmu československé vlády o další podobné kombinace.¹⁷² Edvard Beneš předvídal po válce silnou pozici Sovětského svazu v Evropě, kterou ostatně pro Československo považoval za výhodnou pro případ dalšího německého výboje na východ. Z tohoto důvodu se prezident snažil pojistit si co nejvýhodnější modus vivendi se Sovětským svazem cestou dvoustranných jednání, k čemuž nabádal i Poláky a Jugoslávce.¹⁷³ Návrh spojenecké smlouvy mezi Jugoslávií a SSSR, jenž mu M. Ninčić předložil v květnu 1942 k posouzení, E. Beneš schválil, spory v jugoslávské vládě však uzavření tohoto partnerství znemožnily.

4.4. Kulminace československé nespokojenosti

Názor československých činitelů na jugoslávskou vládu jako celek se pod tlakem vlastních zkušeností i cizích zpráv časem dále zhoršoval. Národnostní sváry, indiskrece, nekompetence a neřešitelné personální problémy ústily v další omezení akceschopnosti vlády, která pro Čechoslováky přestávala být partnerem k jakémukoliv jednání.¹⁷⁴ Ve svých rozmluvách s E. Benešem zaznamenal Milan Grol upadající

170 AMZV, fond LA-D, karton 79, č. j. 4309/43, koncept odpovědi ministerstva zahraničních věcí předsednictvu ministerské rady, 6. července 1942.

171 O všech těchto problémech informoval Edvard Beneš ve svém vystoupení dne 12. listopadu 1942 Státní radu. E. BENEŠ, *Šest let*, s. 207.

172 Hubert RIPKA, *Československo v nové Evropě*, London 1945, s. 91.

173 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-204-1.

174 Zápis 81. schůze 2. února 1943, ZSČV III.1, s. 123 a Zápis 88. schůze 14. května 1943, Ibidem, s. 297.

kredit exilové vlády Jugoslávie u Čechoslováků. Srovnání historie obou státních orgánů jej přivedlo k hořkému závěru, že prestiž Československa vzrůstala podobně, jako vážnost Jugoslávie klesala.¹⁷⁵ Vzájemný poměr obou vlád se dále zhoršil po jmenování Božidara Puriće premiérem. Ten byl ostřeji než předchozí předsedové vymezen proti Sovětskému svazu, což jej také přivedlo ke kritice zahraniční politiky svého československého spojení.¹⁷⁶ V průběhu let 1942–1944 se také měnil postoj Československa k D. Mihailovićovi, jehož bojová činnost byla jednou z překážek smíru mezi silicím partyzánským hnutím a exilovou vládou. Čechoslováci v rozhovorech s Jugoslávci postupně víc a víc akcentovali nutnost dohody s partyzány. V této době dorazily také do Londýna zprávy o ustavení domácí konkurenční partyzánské vlády. Dne 29. listopadu 1943 se v bosenském městě Jajce konalo druhé zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ). Vedoucí úloha komunistů měla být vnějškově zmírněna volbou nového předsednictva AVNOJ, z jehož 63 členů bylo pouze 21 komunistů. AVNOJ se prohlásil za nejvyšší vládní orgán Jugoslávie.

Přímá spolupráce Čechoslováků s jugoslávskou exilovou vládou byla v roce 1944 omezena na minimum¹⁷⁷ a v pramenech výrazně ubylo zmínek o běžných kontaktech mezi v Londýně působícími jugoslávskými a československými politiky. Významnější byla v této době víceméně jen jednání s Vladimírem Velebitem¹⁷⁸ v Londýně, který H. Ripku a generála Sergeje Ingra informoval o rozvoji partyzánského hnutí a o dalších plánech na emancipaci národně-osvobozenického vojska mezi spojenci.¹⁷⁹ Tyto schůze se odehrávaly na půdě ministerstva národní obrany,

175 M. RADOJEVIĆ, *Česko-srpska saradnja*, s. 152.

176 B. PETRANOVIĆ, *Odnosi*, s. 54. B. Purić si nicméně uvědomoval nutnost úpravy vztahů se SSSR, který mohl alespoň částí svých vojsk dosáhnout Jugoslávie dříve než západní spojenci, nehledě na jeho předpokládaný poválečný vliv v regionu.

177 Jediným dokladem spolupráce či pokusu o ni z této doby je snaha Čechoslováků z dubna 1944 navázat na svůj dřívější dotaz u jugoslávského ministerstva financí. Zde se na jaře 1942 snažila československá vláda získat inspiraci k zorganizování vlastní registrační služby válečných škod. Bylo zjištěno, že se po dva roky, navzdory příležitostným urgencím, celé věci u Jugoslávců nikdo nevěnoval. AMZV, fond LA-D, karton 81, č. j. 932/dův/44, zpráva o stavu registrace válečných škod u jugoslávské vlády z 11. srpna 1944.

178 Vladimír Velebit (1907–2004) – jugoslávský (srbský, resp. srbsko-slovinský) důstojník, právník a politik, po setkání s Titem v roce 1939 vstoupil do ilegální Komunistické strany Jugoslávie, za druhé světové války zůstal v zemi a účastnil se odboje, jakožto členovi či veliteli různých misí v Jugoslávii i v zahraničí mu byly svěřeny důležité úkoly v navazování styků se spojeneckými, ale také nepřátelskými úřady. Po válce pokračoval ve své diplomatické kariéře. Zemřel v Záhřebu.

179 AMZV, fond LA-D, karton 80, č. j. 3643/dův/44, zpráva o rozmluvě s generálem Velebitem a majorem Vogelíkem, 12. května 1944.

aby tak byla jejich politická povaha kryta nutností vojenských jednání. K těm docházelo intenzivně i v samotné Jugoslávii, kde začala 9. července 1944 působit československá vojenská mise pod velením již zmíněného plukovníka F. Hieke-Stoje.¹⁸⁰ Zintenzivnění kontaktů s partyzány vedlo v červenci 1944 k odvolání československého vojenského ataše u královské vlády Václava Podhory,¹⁸¹ jehož úřad považoval F. Hieke s ohledem na okolnosti za nadbytečný a v očích národněosvobozenecých orgánů i za škodlivý.¹⁸²

Možná již pod dojmem nedávného ustavení nové partyzánské vlády, rozhodně však na základě dosavadních zkušeností s jugoslávským exilem, učinil E. Beneš při rozhovoru s Vjačeslavem Molotovem v Moskvě dne 16. prosince 1943 prohlášení, jež lze označit za hodnotící. Svou roli na jeho formulaci hrála nespíš i snaha naklonit si sovětské hostitele, sotva však lze pochybovat o autenticitě Benešových myšlenek. Jugoslávští politici byli podle československého prezidenta: „V pravém smyslu emigranti, bez kontaktu s národem. Političtí machři. V Londýně jsou to všichni moji přátelé, je mi trapno, ale oni jsou odtrženi od země. Otázka Jihoslávie bude řešena na jejich půdě domácí. Purić mě žádal, abych je ochraňoval; chápu, že toto není správná ochrana. Totéž je s Polskem, stará Polska musí zmizet. V Jihoslávii měli umělý režim 15 let, Alexandr, Pavel, Petr II., to všechno se vymstilo na nich. Petr II. je špatně vychován pro demokratického krále. Nyní je jeho učitelem Petar Živković,¹⁸³ to mluví za vše.“¹⁸⁴

Čechoslováci se snažili Jugoslávce podnítit ke zkonsolidování jejich státního aparátu a k vytvoření jasné politické linie, která byla pro E. Beneše podmínkou

180 Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 208. K ustavení této mise došlo již v prvních měsících roku 1944, její vyslání k J. Brozovi Titovi bylo nicméně britskými úřady oddalováno s poukazováním na technické obtíže. AÚTGM, fond EB II, karton 454, č. j. 3060/dův/44, opis odpovědi britského velvyslance v otázce vyslání spojovacích důstojníků k vojsku maršála Tita z 22. dubna 1944.

181 Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 208.

182 František HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, Historie a vojenství, 1969, č. 3, s. 561.

183 Petar Živković (1879–1947) – jugoslávský (srbský) voják a politik, byl velmi blízký králi Alexandrovi, 1929–1932 předseda nepolitické vlády, po roce 1935 v opozici proti režimu M. Stojadinoviće. Po převratu v březnu 1941 odešel do exilu, kde působil na dvoře krále Petra II. Po válce zůstal v emigraci, kde také zemřel. Byl vnímán jako konzervativní, v dobových hodnoceních „reakční“ politik, jehož ovšem Čechoslováci vnímali pozitivně v době jeho opozičního působení proti M. Stojadinovići.

184 16. prosince 1943, Moskva, záznam J. Smutného o rozhovoru E. Beneše s V. Molotovem, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Díl 2, červenec 1943 – březen 1945* (ČSVDJ II), Praha 1999, s. 154.

pro jakákoliv konkrétní jednání. Častým tématem československých odsudků byla politická neschopnost, tedy špatná „řemeslná“ politická práce jugoslávských představitelů.¹⁸⁵ Pomoc, kterou Čechoslováci Jugoslávčům poskytovali, se omezovala převážně jen na obecné rady a poskytování jistého technického zázemí, kterým československé exilové státní zřízení disponovalo (viz dále). Do vnitropolitických sporů Jugoslávčů nicméně Čechoslováci přímo nezasahovali, možná s ohledem na akce jejich „mentora“, Velké Británie. Tato odtážitost byla vysvětlována pochopitelnou zásadou respektování suverenity spojeneckého státu. Existoval však pro ni i další důvod, a sice již zmíněné odsouzení meziválečné garnitury Království Jugoslávie, z níž se exilová vláda z velké části rekrutovala. Prezidentova skepse se zakládala na odklonu Jugoslávie od Malé dohody, nebo přesněji od československých představ o podobě malodohodového spojeneckého svazku a chování jugoslávského establishmentu v době mnichovské krize. Jugoslávie se v průběhu druhé poloviny 30. let skutečně odvracela od společné zahraniční politiky s ostatními státy Malé dohody a to směrem k dvoustranným svazkům se sousedními zeměmi, které měly zemi zabezpečit lépe než Malá dohoda nebo Německu ustupující Velká Británie a Francie. V době mnichovské krize se pak vláda chovala vůči německé agresi neutrálně, již v průběhu léta 1938 aplikovala cenzuru pročeskoslovenských informací a bránila manifestacím na podporu Československa. Demonstrace tisíců lidí a nabídky stovek z nich k boji společně s Československem, které československá ambasáda v té době obdržela, znamenaly projevy náklonnosti široké jugoslávské veřejnosti. Povaha jugoslávského podílu na mnichovské dohodě je problematická.¹⁸⁶ Podle Edvarda Beneše a jeho spolupracovníků bylo však toto provinění jed-

185 Za výrazně neobratného byl označován B. Purić, na jehož adresu (v souvislosti s memorandumem zasláným Sovětům o Mihailovičově nevině, kterou měli dokázat svým svědectvím sovětské válčení zajatci přeběhnuvší k četníkům) H. Ripka uvedl natolik peprný komentář, že jej příslušný zapisovatel bohužel odmítl zařadit do zápisu ze schůze vlády a nahradil jej tečkami. AÚTGM, fond EB II, karton 183, sign. V176D, zápis ze 122. schůze vlády, 11. února 1944. Jako politicky naivní či neschopní byli v průběhu kontaktů s Čechoslováky dále označeni např. M. Ninčić, M. Grol, S. Budisavljević, V. Vilder, S. Kosanović, J. Banjanin, všichni předsedové vlád a král Petar II. se svou matkou.

186 Jugoslávské vzdalování se Československu příznivě zahraničněpolitické linii, které pro E. Beneše bylo zradou, přímo neporušovalo žádný závazek, který na sebe Jugoslávie oficiálně vzala. Výjimkou mohly být situace, kdy jugoslávská vláda neinformovala své spojence ohledně uzavírání smluv s jinými státy, což bylo dle Organizačního paktu Malé dohody z roku 1933 její povinností. Za přímé porušení spojeneckých závazků lze považovat skutečnost, že Jugoslávie nevystoupila proti Maďarsku poté, co maďarská armáda v několika případech bojovala s československou armádou v říjnu a listopadu 1938. Tyto střety nicméně nebyly ani Rumunskem považovány za *casus belli* a ani E. Beneš je mezi projevy jugoslávské zrady nezahrnoval.

noznačné a patřilo Jugoslávii jako celku. Nebyla to prý pouze vláda, která odmítla Československo podpořit, ale též vyšší třídy jugoslávské společnosti a armáda, a to proto, že se nehodlaly vládě vzepřít. Prezident s hořkostí zdůrazňoval, že agonie první Československé republiky nebyla pro Jugoslávce jako celek dostatečně silným stimulem ke vzpouře proti vlastní vládě. V tomto duchu argumentoval i H. Ripka v diskusi s M. Gavrilovićem: „Gavrilović se pak znovu vrátil k tomu, že v naší politice přece jen nebylo dost důrazu, ani rozhodnosti. Připomenul, jak [československý meziválečný ministr zahraničí Kamil] Krofta podléhal Stojadinovićovi. Uznává, že jsme finančně i jinak podporovali opozici, ale vytýká, že jsme pokračovali udržovat chiméru Malé dohody i v té době, když jsme sami věděli, že se nemůžeme spolehnout ani na Bělehrad, ani na Bukurešť. Kdybychom byli brutálně vyhlásili, že dále nepočítáme s pomocí Bělehradu, byla by nastala ohromná reakce v jihoslovanské veřejnosti, která byla stoprocentně čechofilská, že by bylo došlo ke státnímu převratu. To by bývalo mohlo mít ohromný vliv na celý vývoj události v r. 1938. [...] [H. Ripka M. Gavrilovićovi řekl, ať] si vzpomene na to, co jsem mu říkal v ostré diskusi, kterou jsme spolu měli za Benešovy návštěvy v Bělehradě v r. 1937, když jsem mu říkal, že nevěřím v to, aby jihoslovanský režim byl poražen zvenčí, že může být poražen jen uvnitř, a že je mně nepochopitelné, proč opozice, která si je jista, že představuje většinu lidu, která v sobě soustřeďuje nejlepší lidi intelektuální i morální a která si může být jista sympatiemi demokratů i jinde a zejména v Československu, nedovede režim porazit. Znovu mu říkám, že nevěřím na to, že by se zvenčí dal upravovat vnitřní režim. [...] Dost jsem Gavriloviče pobouřil, když jsem mu řekl, že je přesvědčením nás všech [míněno československé exilové vlády], že každý národ je odpověden za svůj režim a za svou politiku. [...] Gavrilović mi odpověděl, že je horentní činit jeho osobně odpovědným za politiku Alexandra, nebo Pavla, nebo Stojadinoviče. Řekl jsem mu, že nemusí být odpovědni osobně [...] ale že jsou odpovědni za to, že tento režim se jim nepodařilo svrhnout. Každá jiná teorie vede k tomu, že ani Němci nemuseli by být odpovědni za Hitlera.“¹⁸⁷

V duchu takto ostrých odsouzení je nutno chápat výchozí nedůvěřivý postoj československé exilové vlády k jejímu jugoslávskému soupeřníkovi, ale i k celé skupině meziválečných politiků, korunované hlavy nevyjímaje. Tyto názory bylo možné vysledovat i ve veřejných prohlášeních, která jinak velkoryse velebila jugoslávský

187 AÚTGM, fond EB II, karton 113, sign V86/2, záznam rozhovoru Huberta Ripky s Milanem Gavrilovićem ve čtvrtek 15. ledna 1942.

převrat z 27. března a slibovala naději na poválečnou úzkou spolupráci.¹⁸⁸ Utrpením svého obyvatelstva měla Jugoslávie splácet jistý morální dluh, který způsobila svou předválečnou politikou,¹⁸⁹ od níž se Čechoslováci snažili svého spojence ve 30. letech odrazovat.¹⁹⁰ Čechoslováci dále zdůrazňovali, že s pádem Jugoslávie došlo pouze k realizaci E. Benešem dávno předpovídaného scénáře.¹⁹¹

4.5. Praktická pomoc a podpora

Předcházející pasáže ukazují, jak se Čechoslováci zdráhali zasahovat do jugoslávské vnitřní politiky či se spolupodílet na vytváření jejich politiky zahraniční. Československý exil nicméně vyšel svému partnerovi vstříc při řešení některých praktických problémů.

Jednou z takových akcí bylo předávání zpráv a informací. Československý exil, jehož instituce se vyvíjely od počátku roku 1939, disponoval širokou zpravodajskou sítí v různých zemích Evropy, neutrálních i válčících. Již byla např. zmíněna vysílačka v Jeruzalémě, kterou tamější českoslovenští vojáci poskytli právě dorazivším Jugoslávčům. Na předávání zpráv pro Jugoslávce, a samozřejmě také informací pro vlastní vládu, se významně podílel československý delegát při Společnosti národů v Ženevě – v neutrálním Švýcarsku. V této zemi se střetávala zastoupení všech válčících států, stejně jako političtí emigranti a tajné služby ze všech zemí kontinentu. Právnik a diplomat Jaromír Kopecký, jehož emisarský post přečkal turbulentní období rušení československých vyslanectví po 15. březnu 1939,¹⁹² zprostředkoval spojení mezi exilovou vládou Jugoslávie a politickými skupinami

188 Např. v projevu Rudolfa Bechyně v Československém ústavu v Londýně k příležitosti výročí Bitvy na Kosově Poli, 28. června 1941. Bechyně na úvod prohlásil, že „ať se stalo cokoliv před Mnichovem a po něm mezi námi a Vámi, myslím, že si dnes zástupci československého a jugoslávského národa mohou pohledět do očí poctivě a podati si poctivě ruku“. Svůj projev pak zakončil takto: „Podáváme si ruce přes hříchy a omyly minulosti a podáváme si je navždy!“ Archiv Národního muzea, fond Bechyně Rudolf (1881–1948), karton 5, inv. č. 330, řeč R. B. v Československém ústav v Londýně 28. června 1941.

189 Kromě již zmíněných Benešových promluv na toto téma srov. též Edvard BENEŠ, *Nová slovan-ská politika*, Londýn 1943, s. 26–27.

190 Srov. např. Ladislav DEÁK, *Cesta prezidenta Beneše do Jugoslávie roku 1937*, Slovanský přehled 51, 1965, č. 4, s. 220–227 a Tomáš CHROBÁK, *Jugoslávská opozice a Československo 1935–1938*, Slovanský přehled 85, 1999, č. 3, s. 265–291.

191 Prokop MAXA, *Balkán – minulost a budoucnost*. Čechoslovák, 20. 6. 1941, s. 5.

192 Na post delegáta při Společnosti národů (SN) se nevztahovala nařízení k okamžitému předání vyslanectví Němcům. Po překání krizového období, kdy hrozila ze strany SN absorpce přísluš-

v Chorvatsku, na slovinském území i v Srbsku, které měly v Ženevě své vyslance. Sám J. Kopecký popisuje situaci takto: „Vytvářely se tam [v okupované Jugoslávii] skupiny podle bývalého politického zaměření. Tak vzniklo srbské hnutí vedené Dražou Mihailovićem, které zůstávalo věrné králi. Bylo tam hnutí slovinských liberálů, slovinských lidovců (katolíků), mačkovců (chorvatské selské strany), byly tam osobní skupiny, jako například záhřebského arcibiskupa Antona [správně Alojzije] Stepince, který za první světové války bojoval na soluňské frontě v řadách spojenců, sochaře Meštroviće, který se uchýlil do Švýcar, a konečně tam vzniklo i partyzánské hnutí vedené Josipem Brozem-Titem. Všechny tyto skupiny navázaly styk se mnou se žádostí zprostředkovat jejich zprávy jejich představitelům v Londýně.“¹⁹³ Jihoslované upřednostňovali Jaromíra Kopeckého před oficiálním jugoslávským vyslancem v Bernu Momčilo Jurišićem, jenž byl údajně srbským nacionalistou věrným tradici M. Stojadinoviće, a proto nedůvěryhodným pro slovinské a chorvatské politiky.¹⁹⁴ Podle slov J. Kopeckého obdržel tento diplomat též příkaz od J. Masaryka k navázání kontaktu s Brity, s nimiž pak sdílel své informace o vývoji na Balkáně. Československou vládu zpravoval o ústupu vlivu královské vlády mezi odbojáři a o sílící pozici Titových partyzánů.¹⁹⁵

Předávání zpráv ze Ženevy mělo být podle přání Jugoslávců doplněno existencí samostatného komunikačního spojení exilové vlády s vlastí. Záhy po jmenování D. Mihailoviće ministrem vojska a námořnictva se jeho proponent v Londýně Ž. Knežević rozhodl k ustavení styků s četniky, které by nebyly kontrolovány Brity. Ti do té doby obstarávali komunikaci a podle všeho část zpráv putujících oběma směry k jugoslávské nelibosti zatajovali.¹⁹⁶ Knežević proto na konci ledna 1942 kontaktoval přednostu zpravodajského odboru československého ministerstva národní obrany Františka Moravce a požádal ho o pomoc s výcvikem specialistů i poskytnutím potřebného vybavení. Moravec mu opatrně poradil několik kontaktů na

ných zastoupení okupovaných území Německem a Itálií, byl v listopadu roku 1942 Kopeckého úřad oficiálně obnoven a uznán. J. NĚMEČEK (ed.) – J. KOPECKÝ, *Ženeva*, s. 12–13.

193 Ibidem, s. 134.

194 Jaromír KOPECKÝ, *Paměti diplomata*, Praha 2004, s. 364.

195 Pro domo opisy Kopeckého zpráv jsou uloženy v AMZV, fond LA-D, karton 78, 79 a 80. Navzdory rokům stráveným v Ženevě, a předtím též v Bělehradě v rámci společného tiskového orgánu Malé Dohody, psal J. Kopecký na konci roku 1943 H. Ripkovi o svých problémech při monitorování komplikovaných politických sporů tamějších exulantů: „situace mezi zdejšími Jugoslávci je tak zmatená, že je to až člověku líto“. Ibidem, k. 79, č. j. 799/dův/44. Dopis Jaroslava Kopeckého Hubertu Ripkovi z 22. prosince 1943.

196 D. BRANDES, *Exil*, s. 168.

britské ministerstvo války a přislíbil přezkoumání jeho žádosti. Zároveň jej však požádal o vznesení oficiálního požadavku na ministerstvo obrany.¹⁹⁷

Další pomocí měl být výcvik jugoslávských vojáků v rámci československých jednotek ve Velké Británii. Část z několika set mužů, kteří ze země unikli, měla být přesunuta do Británie a – s ohledem na provizorní stav jugoslávského exilu – cvičena spolu s armádou některé spojenecké země. Volba padla na Čechoslováky a Poláky a 14. října 1941 v souvislosti s tím vznesli Jihoslované neoficiální návrh S. Ingrovi. Ten zareagoval kladně, záhy se ovšem dozvěděl, že Jihoslované předali Polákům vojáky všechny, oficiálně kvůli lepším předpokladům pro společný výcvik.¹⁹⁸ Jugoslávští vojáci tedy skončili na polské základně ve Skotsku, kde došlo počátkem roku 1942 k politováníhodnému konfliktu. „Jihoslované vyvěsili spojenecké vlajky a mezi nimi též sovětskou. Poláci ji strhli. Jihoslované podle národního zvyku vytáhli nože.“¹⁹⁹ Další podobnou pomoc poskytl, tentokrát již úspěšně, Čechoslováci Jugoslávčům o více než rok později, kdy se jejich spojencům dostalo vydatnějšího přílivu čerstvých vojáků po pádu Mussoliniho Itálie.²⁰⁰

Závěrem

Vztah československé exilové vlády k Jugoslávii a její exilové vládě procházel v letech 1941–1943 dynamickým vývojem, jenž ovšem nepostrádal aspekt v podobě nedůvěry a skepse. Bezprostředně po prohrané dubnové válce v roce 1941, která přivedla jugoslávskou vládu do londýnského exilu, přistoupily obě země k obnově oficiálních styků, ze strany londýnského odboje však ne právě srdečně. Ve svých instrukcích československým diplomatům trval J. Masaryk na vyčkávání s tím, že aktivita má být přenechána Jugoslávčům – mimo jiné i kvůli chaotické situaci, ve které se čerstvá jugoslávská emigrace nacházela. Další vývoj postoje exilové vlády Československa k jejímu jugoslávskému soupeřnickovi byl rovněž problematický. Jugoslávská exilová vláda se nacházela v de facto permanentní krizi. Obtížně řešitelné a v každém případě pokračující rozpory v jugoslávské exilové vládě, jejichž původ ležel namnoze v problémech meziválečného jihoslovanského státu, případně

197 AÚTGM, fond EB II, karton 221, sign. 38-11-2, tajný úřední záznam č. 118 z 28. ledna 1942.

198 Zápis 34. schůze vlády 17. října 1941, ZSČV I, s. 645.

199 J. ČECHUROVÁ a kol. (eds.) – J. OPOČENSKÝ, *Válečné deníky*, s. 193. J. Opočenský uvádí, že tito vojáci byli následně odesláni k ostatním jugoslávským jednotkám v Keni.

200 J. PLACHÝ, *Československý podíl*, s. 165–166.

v nepříznivých okolnostech, za kterých byl jugoslávský exilový státní aparát utvořen, činily z tohoto tělesa obtížného partnera pro společnou politiku.

Jugoslávci dorazili do Londýna jako spojenci respektovaná vláda, jejíž země byla pouze dočasně okupována. Československo naproti tomu zaniklo v průběhu let 1938–1939 ještě před počátkem války a sladit ideu obnovení Československa s válečným úsilím spojenců o porážku Německa stálo E. Beneše a jeho spolupracovníky množství námahy. Navzdory tomu vybudovali důkladný státní exilový aparát a zpravodajskou službu, které dobře sloužily svému účelu. Jugoslávská vláda na jaře 1941 narychlo opustila zemi a na pobyt v exilu byla v podstatě nepřipravena, a to nejen politicky, ale i materiálně. Právě řešení obtíží technického charakteru patřilo k jediným výraznějším formám československé pomoci exilovým Jugoslávčům.

Zatímco se československé exilové státní orgány v průběhu let 1941–1943 dále konsolidovaly, jugoslávské podléhaly dezintegraci. Spolu s konflikty mezi domácími odbojovými skupinami, k nimž v průběhu války docházelo v Jugoslávii paralelně s protiněmeckým odbojem, přispěla celková impotence jugoslávského exilu ke skeptickému nazírání Čechoslováků na udržitelnost samotného postupu jugoslávské exilové vlády. Existence jednotného jihoslovanského státu po válce však byla považována za nezbytnou. V případě neúspěchu poválečné obnovy země se Čechoslováci obávali v jugoslávském prostoru vzniku mocenského vakua a soubojů případných nástupnických států. Tato obava se nicméně ve sledovaném období nestala dostatečným stimulem pro výraznější československé zásahy do jugoslávské politiky. Důvodem byla pravděpodobně důležitá pozice Velké Británie a též, v průběhu roku 1943, výrazný nárůst síly domácího odbojového hnutí jugoslávských partyzánů, které dávalo jasně najevo svůj jugoslávský program. Právě při vědomí, že otázka povahy poválečné Jugoslávie bude zodpovězena v zemi samotné, začali Čechoslováci od konce roku 1943 upouštět od perspektivy spolupráce s královskou vládou, a to ve prospěch jejích domácích partyzánských rivalů.

SUMMARY

Relations between the Czechoslovak and Yugoslav exile governments in London underwent vexed development in the period between 1941 and 1943. The Czechoslovaks harbored a certain bitterness toward the Yugoslavs on account of the latter country's foreign policies during the second half of the 1930s. In Edvard Beneš's eyes Yugoslavia was guilty to a certain extent because when Czechoslovakia was threatened by Nazi Germany in 1938 they failed to offer help, which allowed the Germans to bring their imperialist politics into effect. The political coup of March 1941 in Yugoslavia, which was carried out in reaction to the country's entrance into the Tripartite Pact, was considered by the Czechoslovaks as a belated sobering-up. The distance between the two sides persisted even after German and Italian military forces broke the Kingdom of Yugoslavia apart in April 1941. The new Yugoslav government operating from exile in London found itself in a permanent state of crisis. The causes of it were antagonisms between representatives of the individual Yugoslav ethnic groups within the framework of the exile government, as well as between supporters and opponents of the most important resistance groups within occupied Yugoslavia – the pro-Western gendarmerie and the pro-communist partisans. Throughout the war's duration the Czechoslovak functionaries were skeptical towards the Yugoslav establishment, but they regained hope in the potential for better cooperation with the Yugoslavs after the March coup and subsequent flight of the royal government into exile. President Edvard Beneš, the chief architect of Czechoslovak foreign policy, adopted a stance of "wait and see" with the Yugoslavs during the war. However, at the same time he also strictly refused to actively interfere in Yugoslavia's domestic politics. With regards to this as well as to the absence of a unified Yugoslav political strategy, cooperation between Czechoslovakia's and Yugoslavia's exile governments during the war was more or less limited to offering each other advice and recommendations. Even the fear of a postwar breakup of Yugoslavia, which could theoretically have taken place due to conflicts between the quarreling Yugoslav exile functionaries and the ensuing creation of a political vacuum in the Yugoslav area, did not catalyze more decisive interventions by the Czechoslovaks. Two of the reasons for this policy were, first, Czechoslovaks' respect for the position of Great Britain, which took a keen interest in Yugoslavia as a strategic country in the Balkans, and second, the gradual growth in the significance of the Yugoslav partisans, who had begun promoting their program of postwar renewal of strong and stable Yugoslavia in 1943. Therefore, in 1941–1943 one of the most consequential forms of Czechoslovakia aid to Yugoslavs in exile 1941–1943 was merely finding solutions to their technical difficulties in communicating with their homeland.

STUDIE

A General Overview of Yugoslav-Czechoslovak Economic and Trade Relations in the Period Between 1918 and 1938

MILAN BALABAN

Tomas Bata University in Zlín

A General Overview of Yugoslav-Czechoslovak Economic and Trade Relations in the Period Between 1918 and 1938

This article deals with the issue of the economic and trade relations between Czechoslovakia and Yugoslavia in the period between 1918 and 1938. This article is a shortened version of the doctoral thesis defended in June 2016 at Department of History of the Masaryk University in Brno, and it focuses on the issue of trade relations and the overall development of the economic relations between the two countries. In this analysed period, the two countries were close allies and had developed intensive economic relations, and our goal is to thoroughly research the economic relations between Yugoslavia and Czechoslovakia as well as the interdependence of political and economic relations between the two countries.

Key words: Yugoslavia, Czechoslovakia, economic relations, Interwar period

Introduction

The relations between Czechoslovakia and Yugoslavia¹ is a topic that has been, in the past as well as today, attracting quite a lot of attention from scientists. That interest naturally came from the fact that, even before the first Czechoslovak and Yugoslav states were formed, there existed a long history of mutual relations between Czechs and Southern Slavic nations.² After the formation of the independent states, the two new successor countries became close allies, united in their opposition to the revisionism of the system and borders based on the post-First World War Versailles peace treaties. The formation of the Little Entente, an alliance which lasted for almost two decades, permanently marked their mutual relations. While political relations between Czechoslovakia and Yugoslavia from the earliest years after the brake up of Austria-Hungary preoccupied contemporaries and scholars, the issue of their economic relations were afforded somewhat less attention than political, military, and cultural issues. Several historians, namely Zdeněk Sládek, Marta Romportlová, Drahomír Jančík and also Antonín Klimek in his unpublished Ph.D. thesis, also dealt with the economic relations between two states, but mostly within the broader topics or were devoted to one aspect of economic relations, such as the work of Antonín Klimek who thouroughly researched issue of the trade related to military complex in both states.³ Nevertheless, synthesis of the economic relations between Czechoslovakia and Yugoslavia, in period where they had most developed economic relations and a close allias connections was missing. This was the reason why author chose this topic for his Ph.D. thesis, which was defen-

1 The author uses the name Yugoslavia for the entire interwar period although the official name of the country until 1929 was the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (KSHS). The name Yugoslavia was also used even before the official change of the name by the contemporary authors and diplomats. Because of that, the author sometimes simultaneously uses both names.

2 See more on the relations of Czechs and South Slavs before 1918 in: Václav ŽÁČEK et al., *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918* (Praha: Academia 1975); Ladislav HLADKÝ et al., *Vztahy Čechů s národy a zeměmi Jihovýchodní Evropy* (Praha: Historický ústav, 2010).

3 Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919–1938, Její hospodářské, politické a vojenské komponenty* (Praha: Carolinum, 2000); Marta ROMPORTLOVÁ – Zdeněk SLÁDEK, *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938* (Brno: Masarykova univerzita, 1994); Drahomír JANČÍK, *Německo a Malá Dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30let.* (Praha: Univerzita Karlova 1990); Drahomír JANČÍK, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939* (Praha: Karolinum 1999); Antonín KLIMEK, *Zbrojní obchody Škodových závodů s Jugoslávií a jejich pozadí v letech 1925–1938*, (Ph.D. diss., Faculty of Philosophy – Charles University, Praha 1969).

ded in June 2016. In this article, we will present the shortened version of the dissertation, which will focus on the economic relations between the two states in the period between 1918 and 1938. The article has mostly been based on primary archival materials from the Archive of Yugoslavia in Belgrade, the Archive of Ministry of Foreign Affairs in Prague, the National Archive and the Archive of the Czech National Bank in Prague, and as well on published sources and relevant literature.

Goal of this article is to analyze economic relations between two states, as well as the interdependence of political and economic relations between the two countries. We also wanted to analyze the extent of the mutual cooperation and ups and downs of these relations. Another specific goal of the work is to determine the level and structure of foreign trade between them.⁴ The article has been structured into four parts, with several subparts dedicated to individual issues, which chronologically follow the different stages of the mutual economic relations. The first part covers the period immediately after the Great War and initial economic relations and adaptation to the new circumstances. This chapter covers the period of economic stabilization before the positive economic upturn in the world. The second part covers relations from 1925 until 1930. This period has several characteristics which distinguish it from the preceding and ensuing parts. During the second half of the 1920s, generally positive economic conjecture largely influenced mutual trade relations. Several important agreements regulating trade were signed in that period. A loan to the Yugoslav state and business that belongs to the political-military-economic sphere, which solidified the connection between the allies, was of equal importance. The third part covers the period from 1930 until 1935. In that time span, Central and South East Europe began to experience serious consequences of the world economic crisis which caused a decline in economic activity. Those early 1930s brought a dramatic decline in trade and witnessed the transition to the clearing trade regime, permanently defining the status of economic relations until the end of the period. Besides such economic downturns, the third chapter deals with the formation of the Economic Council of the Little Entente and its actions to increase the volume and quality of mutual economic relations. Therefore, although the issue of the Little Entente is not the primary focus of our paper, we

4 Other aspects of the economic relations, namely tourist exchange and representation and role of the Czechoslovak capital in Yugoslav economy have not been significantly represented in this article due to their involvement potentially interrupting the chronological flow of the text and their specific topic. Those aspects would be published as separate studies.

will analyze the actions, decisions and measures of the Economic Council and their influence on the trade balance. The fourth part deals with the last years of the existence of both the Little Entente and the First Czechoslovak Republic. This period is characterized by German penetration into the Danube basin and the attraction of Yugoslavia into its economic orbit and dependent on Hitler's Germany, which lead to the gradual removal between allies and weakening of political and economic relations.

After Munich, economic relations continued, but both Czechoslovak and Yugoslav representatives thought that there was a need for new re-composition of the economic relations in changed circumstance. Since only a few months later the remainder of Czechoslovakia came under the rule of the Third Reich, this never happened. For these reasons, our research ends with the year 1938 and does not go further into the future.

1. Development of the trade relations in the aftermath of the First World War

The two new states needed to adapt and adjust to the significantly different circumstances in the world after the First World War. With the disappearance of the Habsburg Empire, its economic space also disintegrated leaving the economies of the new states to adjust. This brought significant problems to different levels of development. Such significant change, besides hugely impacting the population, also had a significant influence on the economy. With that historical process, the common economic space also disappeared with its established exchange of industrial goods and raw materials. Industry was severed from its former markets. These immediately border changes after the war period brought a significant downfall in trade levels as well as complete disarray in economies that were cut off from their "natural" sources of raw materials and established import/export markets. Therefore, in order to be able to survive in a world which had been shaken in its foundations by the disappearance of several old Empires i.e. Austria-Hungary, German and Russian, in which so many small unstable states appeared, the economies of the successor countries needed to enter a long adjustment process. For difference from Czechoslovakia, which inherited most of the industrial capacities of the former Empire, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was very underdeveloped agrarian state. Such disparity permanently marked the future economic relations between two new states.

Both states, Czechoslovakia and Yugoslavia, between other measures as currency and agrarian reforms and nostrification,⁵ established highly protective customs. This was quite impractical for Czechoslovakia because it was oriented toward export, so it was more convenient to have smaller customs. However, Czechoslovakia followed the lead of the neighbour states, forcing high customs and protecting domestic production. Of all the successor states, only Austria had a relatively low customs level.⁶ On the other hand, for Yugoslavia it was more logical to have higher customs to be able to protect its own fledgling industry. Such protective laws were extremely hard on trade especially for the Yugoslavian state which was carved from old centers of industry, and with the end of the Empire, experienced a migration of highly skilled workers back to their home countries.⁷

In the beginning of the 1920s, the trade between Czechoslovakia and Yugoslavia functioned on the principle of compensation. An initial Yugoslavian-Czechoslovak commercial agreement of compensatory character was signed on the 30th March 1919.⁸ The goal of this kind of agreement was compensation in predefined amounts of goods which would enable the supply of one country to meet the more equal the demands of the other. On the Yugoslavian side, the Central Office for Trade Abroad was founded to administer this agreement.⁹ Difficulties of this kind of trade lay in the fact that both countries had constant shortages of goods

- 5 See more on these issues in: Vlastislav LACINA – Jan HÁJEK, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy* (Praha: Libri, 2002); Eduard KUBŮ – Jaroslav PÁTEK, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami* (Praha: Karolinum, 2000); Ivan JAKUBEC et al., *Hospodářský vývoj Českých zemí v období 1848–1992* (Praha: Oeconomica, 2008); Vlastislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918–1923* (Praha: Academia 1990); Boris KRŠEV, *Finanční politika Jugoslavijske 1918–1941* (Novi Sad: Prometej, 2007); Smiljana ĐUROVIĆ, *Državna intervencija u privredi Jugoslavijske (1918–1941)* (Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 1986). See also author's own summary of these measures in his unpublished Ph.D. thesis: Milan BALABAN, “*Yugoslav-Czechoslovak economic relations between 1918 and 1938 year*” (Ph.D. diss., Faculty of Arts – Masaryk University, Brno 2016), pp. 32–41.
- 6 In Austria in 1927 the customs were 16.7 % while in Czechoslovakia it was 31.3 % and in Yugoslavia 32 %. This jumped after 1929 and in 1931 Czechoslovakia had 50 %, Yugoslavia 46 % and Austria 36 %. Vlastislav LACINA and Jan HÁJEK, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy* (Praha: Libri, 2002), p. 68.
- 7 Smiljana ĐUROVIĆ, *Državna intervencija u industriji Jugoslavijske (1918–1941)*, (Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 1986), p. 46.
- 8 Boško ĐORĐEVIĆ, *Pregled ugovorne trgovinske politike, od osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941* (Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1960), p. 3.
- 9 Arhiv Jugoslavijske Beograd (AJ), f. č. 65, k. 227, sl. 692. Izvještaj Kraljevskog poslanstva iz Praga, 12. 04. 1920.

necessary for exchange. In addition, merchants and industrialists in both countries were not happy with this kind of arrangement. They thought that these agreements “were sapping activities and enterprises of the merchant world”.¹⁰ However, the good relations between the two states, after their establishment, requested that even though there was a shortage of flour in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, they sent 1,000 wagons of flour in exchange for 165 lorries of sugar from Czechoslovakia.¹¹ In addition to sugar, another important commodity which Yugoslavia needed from Czechoslovakia was coal and coke, but because of the lack of transport sources i.e. wagons, Czechoslovakia delivered just 4,000 tonnes of coal and 2,000 tonnes of coke instead of the anticipated 12,000 tonnes of coal and 4,000 tonnes of coke.¹² However, these arrangements were not limited to raw materials. There was a practice of basically buying industrial machines from Czechoslovakia for flour and pork lard as one factory in Zagreb did.¹³ During this post-war period, in which both states tried to adjust to the new existing circumstances, such arrangements were commonplace. The problem with those arrangements was in fact that, in the post-war chaos, it was difficult to fulfill them. Another difficulty lay in the fact that transport of the arranged goods took place through de-facto enemy territory.

Illustrative examples of these problems were the difficulties in fulfilling the so-called Pořízek Agreement. This compensation agreement on the exchange of coal for food (meat and lard) was signed by Jiří Pořízek for Czechoslovakia and dr. Ivanović for Yugoslavia in January 1919. Under the agreement, Czechoslovakia was supposed to transfer 5,000 tonnes of coal to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and be responsible for its transport to the Balkans and back.¹⁴ While the quantity of the delivered coal was increased because the Czechoslovak side delivered 5,373 tonnes instead of 5,000, a problem occurred in transit as a large number of wagons did not reach Yugoslavia at all. The dramatic and chaotic circumstances in Hungary in 1919 hampered accurate deliveries of coal, and many coaches disappeared during the transport without ever reaching the Yugoslav border. While the Yugoslav government refused to send the agreed quantity of food, since the Czechoslovak side did not fulfill its part of the agreement and the agreed

10 AJ, f. č. 65, k. 227, sl. 694, Izvještaj Kraljevskog poslanstva iz Praga, 03. 05. 1920.

11 Ibidem.

12 Ibidem.

13 AJ, f. č. 65, k. 230. sl. 697, Izvještaj Kraljevskog poslanstva iz Praga, 16. 05. 1920.

14 Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze (AMZV), IV. sekce, k. 376, spisový obal, č. j. 136804, Likvidace Pořízkovy smlouvy, 31. 10. 1929.

amount of coal did not come to Yugoslavia, mining combines sought compensation for the entire amount intended for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Those mining companies succeeded in providing a greater amount of coal than agreed in difficult circumstances while the Polish-Czech struggle continued in Silesia. They pressed the Czechoslovak government for payment, so the Ministry of Public Works paid them with the resources of the State Institute including fats, oils and milk (because the Ministry was in lack of any available funds). In total, 14 companies were paid with 278,460 crowns.¹⁵ The problem which was left was recouping the costs from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes which staltwarty indicated it would pay only for the coal which reached the train station in Subotica as the Pořízek Agreement specified in Article IV. That article denoted the responsibility of the Czechoslovak Republic to ensure the delivery of coal and its transport through Hungary. However, the Yugoslav side took just over 3,751 tonnes while more than 1,600 tonnes of coal disappeared in Hungary.¹⁶ Yugoslavia was ready to pay 195,000 crowns for the delivered coal and nothing else. On the other side, the Czechoslovak Ministry of Public Works insisted on payment of the entire price of coal and extended this dispute until 1937 when the Legation in Belgrade recommended to close the entire case, since there was no hope that the receivables would be collected.¹⁷

Another example of how complicated these compensation agreements were to fulfill was the Suk agreement from September 1919. Under this agreement, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was supposed to deliver 1,000 wagons of wheat flour for cash payment. Just 339 wagons were delivered in 1919 and the rest were supposed to be delivered in March 1920 but came with much higher prices than initially agreed.¹⁸ This was unacceptable for the Czechoslovak side so the State Cereal Institute (Státní obilní ústav – SOU) had to find flour on the Western market.¹⁹ A problem occurred with the export tax on flour as well which was established on 7th October, 1919 in the amount of 40 dinars for 100 kilograms of flour.

15 AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č.j. 136804, Likvidace Pořízkovy smlouvy, 31. 10. 1929.

16 Ibidem.

17 AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č.j. 108001, Pohledávka Pořízkovy smlouvy, 05. 08. 1937.

This was the last news about this debt so it is probable that the problem that arose in 1919 was just forgotten in the tumulus circumstances on the eve of the Second World War.

18 AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č. j. 6379, Pohledávka bývalého Obilního ústavu, 11. 5. 1927. From the time when the Suk agreement was signed the price of the wheat flour increased significantly in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

19 Ibidem.

This automatically made the flour from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes very expensive for Czechoslovakia. This export tax referred to the delivery of flour to SOU supplied after 7th October 1919 and was valid for 238 wagons delivered, for which the customs duty was 3,145 million crowns used in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.²⁰ SOU protested in February 1920 and refused to pay this export tax, justifying it by the fact that in the contract signed on 9th August 1919, there was nothing at all mentioned about the export customs. Especially after the annex to the agreement in December, for which the Czechoslovak side withdrew from the delivery of the rest of 661 wagons, the flour from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes already became too expensive for the Czechoslovak market. They explained in a letter sent to the Central Administration for Export in Belgrade on 20th February 1920 that if this export tax were to be paid, the entire endeavor would be abnormally expensive and entirely unacceptable for the Czechoslovaks.²¹ However, such arguments did not have any success at the Central Administration for Export in Belgrade which threatened that the entire delivery would be stopped if the export tax was not paid. Forced by the pressing need for flour, SOU paid a part of the estimated amount, 1.416 million KSHS crowns, still insisting that they did not recognize this tax legally. As SOU did not pay the entire amount, the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes stopped the delivery of 16 wagons of sugar ordered from Czechoslovakia to the value of 695,606 dinars or 1.391 million Czechoslovak crowns.²² Therefore, SOU wanted the Yugoslav side to reimburse the overpayment and unpaid shipment of sugar be paid²³ and insisted that a new agreement be negotiated on the delivery of Yugoslav tobacco to Czechoslovakia.²⁴ The Yugoslav side refused to include this article and commitment into the new agreement, considering that the failure to pay the entire amount of duty in 1919 fully justified not paying for the sugar, and that the Czechs still owed money to Yugoslavia. With such explanations and diametrically opposing views, it was simply not possible to reach a solution.

20 Exchange rate was 1 dinar to 3.5 crowns of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

21 AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č. j. 6379, Pohledávka bývalého Obilního ústavu, 11. 05. 1927.

22 Ibidem. At that moment exchange rate was 1 dinar to 2 crowns.

23 If we recalculate the relationship dinars – crowns of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – Czechoslovak crowns in 1919 and the relation of dinar and crown in 1927 that would be 809,692.72 of Czechoslovak crowns.

24 AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č. j. 6379, Pohledávka bývalého Obilního ústavu, 11. 05. 1927.

The dispute about the unpaid customs duties and sugar became just another in a series of unresolved Yugoslav-Czechoslovak economic problems. Compensation arrangements were obviously not working. Just as in the case mentioned above, a significant part of the goods, which were supposed to be supplied, were not delivered. So already, from the end of 1919 until the beginning of 1920, the goods were bought on both sides for cash payments and the statistics in March of 1920 provide evidence of this increase in non-compensational trade:

Table No. 1. Compensational and non-compensational trade in 1919²⁵

From the Czechoslovak Republic to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes	
Compensational arrangements	100.821 million of crowns
Non-compensational trade	17.912 million of crowns

From the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to the Czechoslovak Republic	
Compensational arrangements	105.500 million of crowns
Non-compensational trade	81.500 million of crowns

Considering those facts, the Suk and Slovar compensational agreement was recalled on 31st May 1920.²⁶ A new Provisional Commercial Agreement was signed on 18th October 1920. This agreement set the spreading of conditions agreed upon by the contract from March 1919 by means of giving the highest tariff exemptions. In addition, this agreement gave the merchants from both states the same rights as domestic traders if they conducted their activities in either of them. However, the most important clause of this document was the removal of the ban on the export of a number of products and raw materials.²⁷

25 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 376, spisový obal, č. j. 6379, Pohledávka bývalého Obilního ústavu, 11. 05. 1927.

26 AMZV, IV. sekce, k. 909, sl. 2, č. j. 18208, Likvidace kompenzační smlouvy a ujednání nové s KSHS, 14. 6. 1920.

27 AMZV, IV. sekce, k. 909, spisový obal, č. j. 18881, Smlouva o prozatímní úpravě obchodních styků mezi Československou Republikou a Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců, 18. 10. 1920.

In addition to those measures, other important achievements of the Agreement were the guarantee of the free flow of goods through its territory for products from both states and committed that the transport of any kind of goods or shipments would be maximally facilitated. This was the basic step toward free trade and caused a large upsurge in trade volume between these two countries in the following years. In order to widen the trade level, in which the main obstacles were the broken links and difficulties in transport, the Czechoslovak Ministry of Railroad secured weekly transport of goods of 40 to 60 wagons.²⁸ In addition, a notable effort was invested in improving conditions of navigation on the Danube, which was also not in the best condition in the years after the war. In December of 1920, an agreement was reached between the Shipping Union of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Czechoslovak Danube Transport Office on renting the 4 steamships and 24 trailers for an indefinite period for the purpose of improving transport connections through the Danube. These four steamships in total had 570 tonnes and the total daily rent was 6,200 dinars. Twenty-four trailers were rented for 150 dinars daily per unit. The problem of dependence on the transportation through the two unfriendly countries, Austria and Hungary, was another that factor strained mutual trade development. During 1920, goods from Czechoslovakia were reaching the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes some 3 to 4 weeks after leaving Czechoslovakia. At the same time, Austrian goods were reaching Belgrade in 3 to 4 days and German goods were transported to Zagreb in 8 to 12 days.²⁹ As we can see from this document, the Austrian obstruction was quite successful. Besides these impediments, the most significant problem was again the transportation. In the same document from the Office for Foreign Trade in Prague sent to the Ministerial Presidium, dated on 9th December 1920, it was stated that during the first 7 months of 1920, goods from the Czechoslovak Republic were transported in 2,000 wagons. However, with the raising export trends to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes for products from the Czechoslovak Republic around 800 wagons were needed monthly i.e. almost 10,000 a year. Therefore, the Office for Foreign Trade urged the Ministry of Railroads to find tools for expanding the number of wagons available for trade with Yugoslavia. Adding to the lack of wagons, there was a problem of expensive transport via railways.

28 AMZV, IV. sekce, k. 909, sl. 4, without the number of the document, Presidium Ministerské rady v Praze, 9. 12. 1920.

29 Ibidem.

The main obstacle for decreasing the cost of transport, which represented a major problem for expanding mutual trade, was the lack of common transportation tariffs in the railway transport. Goods were transported either under union fares (Czechoslovak Republic-Austrian or Czechoslovak Republic-Hungarian) or under one tariff to the Czechoslovak border, then under another through Austria or Hungary and under the third tariff from the Yugoslav border.³⁰ All this was complicated and it made the transport of the goods to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes more expensive. Combined tariffs for transport on the Danube and by rail were also missing. In light of that fact, almost 150,000 tonnes of goods were exported by the Danube from Yugoslavia to the Czechoslovak Republic making it entirely an unsatisfactory condition.³¹

1. 1. Financial issues

The Yugoslav currency (the Dinar) with its instability and sharp drop largely influenced the economic relations between Czechoslovakia and Yugoslavia. After its establishment, the dinar was surprisingly strong and almost on the same level with the French Frank in 1919. However, its value started to decline in early 1921. Its value in 1921 was 17.80 of centime, but as of June 1921, it declined strongly. This development reflected the relations between the dinar and crown, and while in June 1921, the dinar and crown had a course of 1:2, a year later 1 crown was worth 3 dinars. This decline of the dinar reflected on Czechoslovak-Yugoslav trading relations, which at the beginning of 1920s were in strong favour of the Czechoslovak side.³² The fast decline of the dinar caused many products of the Czechoslovak producers to become too expensive for the customers in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.³³ Sellers from Czechoslovakia were losing money even if they sold goods earlier because it was almost impossible to appropriate the value of the

30 For more on transportation and its problems see in Eduard KUBŮ – Jaroslav PÁTEK (eds.), *Mýtus a realita hospodářské výpělosti Československa mezi světovými válkami* (Praha: Karolinum, 2000), pp. 137–153.

31 Národní archiv Praha (NA), f. Ústředna obchodních a živnostenských komor (UOZK), 1929, č. j. 2938., 15. 04. 1929.

32 In 1921 Czechoslovakia exported goods in the value of 2,091 million crowns. Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty* (Praha: Karolinum, 2000), p. 58.

33 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 58.

sold goods. They were also losing money if they sold them for dinars because of its fast decline and if they sold them for Czechoslovak crowns merchants from Yugoslavia had two choices: not to pay for the goods they ordered and face law suits or to pay the goods and suffer economic ruin.³⁴ Considering unregulated field of legal relations between these two states, where verdicts of Czechoslovak courts were not valid and where judicial processes before courts in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes lasted long, it was natural for the Yugoslav merchants to choose the first option i.e. face the judicial process.³⁵ As a consequence, the Czechoslovak creditors and merchants were forced to compromise and had to suffer significant losses. Traders from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were also losing especially if they were borrowing money for the trade and goods were bought at the prices of earlier dinar value.³⁶ For those reasons, trade between Czechoslovakia and Yugoslavia, which seemed so promising, started to slow down.

The importance of the stabilization of the dinar was imperative, and all the traders' surveys and congresses to Yugoslavia were simply a loss of time and funds before the stabilization of the dinar would occur. Strong activity of the Czechoslovak Legation and Consulates were not enough to bridge the crises caused by the decline of the Yugoslav currency and strengthening of the exchange rate of the crown.³⁷ Such politics were met with approval from the Czechoslovak diplomats in Belgrade who hoped that stabilization of dinar would be permanent since that would help to improve the economic relations between the two states, which following a strong start, began to slow down and decrease.³⁸

Yugoslav business circles perceived the stabilization and strengthening of the Czechoslovak crown as the best road to revive the economy, and such hopes were expressed in writings in the Belgrade press. These wished for a similar scenario to follow by the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.³⁹ Prior to the fall of the Radical-Democratic Government, in October of 1922 the negotiations were led on the level of Ministers of Finance between Kosta Kumanudi and Alois Rašin on the regulation of financial and business relations between the two states. Only in the issue of linked exchange did these negotiations bring immediate fruits and the Na-

34 AMZV, IV. sekce, k. 351, spisový obal, č. j. 007307, Bedřich Nechutný: Problém jihoslovanské valuty, 09. 01. 1923, p. 2.

35 Ibidem, p. 3.

36 Ibidem, p. 5.

37 Ibidem.

38 Ibidem, p. 13.

39 *Trgovinski glasnik*, 18. 02. 1922, Beograd, p. 1.

tional Bank of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Bank Office of Czechoslovak Ministry of Finance opened mutual current accounts to which Yugoslavia put 35 million dinars and the Bank Office of Czechoslovak Republic 25 million crowns. The idea was that both sides will work as regulators for foreign currencies of other side i.e. the National Bank would buy and sell paychecks from Prague for the Balkan states and the Bank Office would do the same for the paychecks from Belgrade, Zagreb and Ljubljana in Czechoslovakia and the neighbouring states.⁴⁰ The implementation of this arrangement began soon but the rest of the negotiated affairs were not conducted due to significant problems. One of the main deals, building the Government buildings in Belgrade, for which the Yugoslavian side searched credit at some of the most important banks in Czechoslovakia,⁴¹ was not achieved due to the absence of strong guaranties for credit.⁴² The Zagreb Press, already unfriendly to the Czechoslovak Republic because of its support of the official Belgrade line in dealing with the Croatian political elite and their requirements, started a campaign against Czechoslovakia in the beginning of 1923. This campaign blamed the Czechoslovak Bank Office and the commercial banks from Prague for weakening the dinar by allegedly selling large amounts of dinars on third markets.⁴³

In the early 1920s, the instability of the dinar caused strong insecurity of the market and impeded the lives of ordinary citizens. Such permanent instability sought to blame the foreign elements so in the late 1922 and at the beginning of 1923, a strong campaign was led against Czechoslovakia as a primary cause of the decline of the dinar. As the *Jutarnji list* from Zagreb wrote: "Czechs are throwing large amounts of dinars on the market and by that they caused its decline".⁴⁴ A partial decline of the dinar was caused by the actions of two banks from Czechoslovakia, namely Prague Credit Bank and Živnobanka, which were selling dinars at high amounts at the Zurich bank markets.⁴⁵ They were acquiring large amounts of dinars through the Berlin market where they were exchanging marks for dinars. Since they

40 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 2, č. j. 163211, Půjčka ČSR státu SHS na stavbu veřejných budov, 21. 09. 1923, p. 2.

41 Between those banks which refused issuing the credit for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were: Živnostenská, Agrární, Sporobanka, Moravsko-agrární and Česká banka.

42 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 2, č. j. 163211, Půjčka ČSR státu SHS na stavbu veřejných budova, 21. 09. 1923, p. 4.

43 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, Mimořádná politická zpráva č. 6, 22. 01. 1923, p. 3.

44 *Jutarnji list*, 19. 01. 1923, p. 2.

45 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 6, č. j. 190026, Kurs dináru, 19. 12. 1922.

did not have any use for dinars on the Berlin market, they started to sell them at the Zurich market. This naturally caused rumors in the Swiss Bank circles which then found their way to Yugoslavia. Both the Consulate in Zagreb and the Legation in Belgrade intervened against these accusations creating anti-Czechoslovak hysteria, but this did not help in stopping the campaign.⁴⁶

The fact that the Czechoslovak National Bank did not accept dinars as export currency just gave another reason to those newspapers who wrote about the dishonest relations between the supposed allies and how the Czechoslovaks were exploiting the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in economic terms.⁴⁷ That regulation was not very well received by the Minister Stojadinović, who asked via a written note for an explanation from the Czechoslovak government on this decision.⁴⁸ The National Bank of Czechoslovakia defended its actions by claiming that the amount of dinars already accepted and bought was dangerously high and that the Czechoslovak traders and producers already lost significant sums due to instability and the oscillating course of the dinar.

Later, the Zagreb press was also joined by those from Belgrade where the most significant was the daily *Politika* which always had close connections with the official circles.⁴⁹ Such a campaign, instability of the dinar and restrictions on taking foreign exchange out of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes led the Czechoslovak Export Chamber to recommend to its members, companies and merchants not to export to Yugoslavia without prior secured permission for import and export of currency from the Yugoslav importer.⁵⁰ This recommendation further complicated trade because the permission for export needed to be issued before the merchandise goods reached the Yugoslav border, but the problem was in fact that the permission could not be issued without the number of bank accounts with the exact data. Therefore, the Export Chamber of Czechoslo-

46 Czechoslovak Envoy in Bern was fully aware that the press campaign was grounded and that Prague Credit Bank and Živnobanka were selling dinars in large amounts but he denied this in official promulgation and statements. AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 6, č. j. 190026, Kurs dináru, 19. 12. 1922.

47 *Hrvat*, 23. 01. 1923, p. 2.

48 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, č. 34, Zpráva o kampani proti RČS následkem vyřazení dináru z exportních valut Bankovním úřadem, 27. 01. 1923, p. 2.

49 At that moment Minister of Finance Stojadinović still held the post of an editor of the national-economic section of *Politika* so those articles there were basically ordered from the Government (author's remark).

50 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 8, č. j. 003788, Záležitosti devisového řádu v Jugoslávii, 03. 01. 1923.

vakia needed further clarifications, which they asked from their own Ministry of Foreign Affairs.⁵¹

The new regulation which announced that no goods could be imported to Yugoslavia after 1st December 1922 without the permission for foreign currency trade had the hardest impact on Czechoslovak trade. Even in the cases where the commodity was handed over to the customs clearance, if the buyer did not have this permission, it was immediately returned to the sender.⁵² This caused a significant dissatisfaction in Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The General Consulate in Belgrade unsuccessfully intervened to prolong the measure for one month i.e. not to be valid from 1st December but from 1st January 1923 and not to be valid for goods ordered before 28th November 1922.

The high deficit in mutual economic relations led to another campaign against the Czechs and Czechoslovakia, this time in the Belgrade newspapers, most likely initiated in the political circles of the Radical Party, primarily through the newspapers *Vreme* and *Politika*. This campaign led the Czechoslovak Legation in Belgrade to protest several times to the highest governmental and political circles, but without any success.⁵³ Those newspapers were very influential, but also due to state participation in them they were practically representing the dominant political opinion which at the time was the Radical Party. Authorities and politicians in Belgrade were rejecting the idea of intervening and influencing those newspapers in order to stop the campaign against the Czechoslovak Republic with the justification that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was a state that respects the freedom of the press.⁵⁴ This justification was quite weak, taking into account the influence that the government and political parties had over the press throughout the interwar period. For this reason, after several unsuccessful interventions to Prime Minister Nikola Pašić and Minister Momčilo Ninčić, Envoy Jan Šeba recommended bribing the press to turn off this negative campaign.⁵⁵ That recommendation led to signing of the preliminary agreement on 27th November 1923 through which the Legation agreed with the owners of the newspaper *Politika* to more positive journalism about the Czechoslovak Republic, the Czechs and the economic relations between the two states. For each article published in the Serbian language

51 Ibidem.

52 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 8. č.j. 440, Povolovací řízení K. SHS, 06. 12. 1922.

53 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, Zvláštní politická zpráva vyslancova č. 16: Rozhovor s Pašičem, 25. 10. 1923, p. 1.

54 Ibidem, p. 4.

55 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, č. 382, 21. 11. 1923.

which was favourable to Czechoslovakia, the editorial staff received 10,000 dinars.⁵⁶ Such an arrangement, fueled by the rumours that the Czechoslovak Republic was ready to invest in other newspapers as well, led the media to stop with the negative campaign in late December 1923.⁵⁷

However, the Legation in Belgrade expected a new bitter campaign after the New Year, especially from the media that would be disappointed for not being included into such arrangements. Nevertheless, Envoy Šeba recognized that some of the points in that negative campaign had a real cause, especially those that were concerned with the mutual trade relations in which the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was allowed to import the Czechoslovak goods with very low duty while the other side made every possible effort to raise tariffs and restrict the import of agricultural products.⁵⁸ Working with *Politika* continued further and through the Yugoslav Bank from Zagreb money was secured for the new rotary machine and mortgage on the building that housed the newspaper *Politika*.⁵⁹ Envoy Šeba personally insisted on the implementation of this arrangement because it was necessary to have the protection of at least one large and influential newspaper in the light of future work related to the conclusion of the new trade agreement and weapons contract.⁶⁰ The value of the dinar increased in early 1924, from 1 crown : 3 dinars to 1 crown : 2.20/30 dinars, increasing the volume of the trade exchange.⁶¹ In addition, the ratification of the Agreement on the Legal Assistance between the two states allowed for greater legal protection for exporters. Besides obstructive tariffs, the greatest obstacle to economic relations was still a problem with transportation. For example, the price of the transportation of goods from Milan to Sarajevo was two times cheaper than from Liberec, which was about the same distance from Sarajevo.⁶² For that reason, the Legation in Belgrade recommended lowering the transport tariffs between the two countries and entering into

56 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, č. 393, 28. 11. 1923.

57 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, Zvláštní politická zpráva vyslancova č. 20: Nálada před schůzkou Malé Dohody, 30. 12. 1923, p. 1.

58 Ibidem, pp. 3–4.

59 Guaranteed mortgage loan was approved in the amount of 2.5 million dinars. By the end of 1928, the *Politika* repaid 1.1 million. Part of that money, 300 thousand was subsequently re-loaned to the *Politika* as a loan to the co-owner and director of the newspaper Vladislav. Sl. Ribnikar. AMZV, PZ Bělehrad 1928, č. 349, 27. 11. 1928.

60 AMZV, PZ Bělehrad, 1924, č. 65, 18. 02. 1924.

61 AMZV, PZ Bělehrad, 1924, Zvláštní politická zpráva vyslancova č. 2: Úprava hospodářských styků mezi RČS a SHS po stránce dopravní, p. 2.

62 Ibidem, p. 4.

favourable agreements with Hungary and Austria, whose territory the goods had to be transported through. That was the only way to resist growing Italian competition, which due to cheaper and faster transport, began to crowd out the Czechoslovak products even though the Italian ones were mostly of poorer quality.⁶³ The risk of penetration by the Italian capital at that time certainly besieged the minds of politicians and economists in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes so that the Czechoslovak Republic was not the only one which felt threatened by the Italian competition. Therefore, when the Sarajevo Agrarian Bank, suspected of being backed by the Italian capital, wanted to expand the range of its activities in Belgrade with the help of the capital of the Czech Union Bank the authorities in Belgrade intervened at the Czechoslovak Legation and Ministry of the Foreign Affairs in order to prevent this.⁶⁴ As a result of this intervention, the Czech Union Bank did not support the Agrarian Bank in this endeavour. The cash problems in Yugoslavia were ongoing and the thirst for investments or just for maintenance of the current state led the investors, banks and private individuals to search for loans in Czechoslovakia and elsewhere. Most of these requests for credit were rejected on the grounds of the absence of interest in the Czechoslovak banks – money which they did not have. One example was the application for credit at the Czech commerce banks from the Central Purchasing Cooperative of Belgrade Builders to complete already started projects in Belgrade.⁶⁵ This was refused with the explanation that none of the member banks in the Alliance of Czech Banks was interested in that. The construction loans were always long-term projects so the commercial banks did not have interest in it.⁶⁶ Another example was the refusal of the loan request of the City of Osijek for building infrastructure.⁶⁷ Financial institutions, as well as the Czechoslovak government, did not have any interest in the loan to Osijek but both showed rhetorical interest in the fast developing Skopje, the largest city and administrative centre of Southern Serbia. The city budget for 1927, recommended taking an infrastructure loan of 200 million dinars for the fast growing population of Skopje.⁶⁸

63 Ibidem, p. 3.

64 AMZV, PZ Bělehrad, 1924, č. 152, 15. 04. 1924.

65 AMZV, IV. sekce, k. 401, spisový obal, č. j. 15446, Stavební úvér pro Bělehrad, 11. 10. 1923.

66 Ibidem, spisový obal, č. j. 189211, Svaz Československých bank, 03. 11. 1923.

67 Ibidem, spisový obal, č. j. 9542, Město Osijek investiční půjčka, 03. 08. 1921.

68 In 1913 the city had 47 thousand of inhabitants; in 1926 its population climbed to 69 thousand of inhabitants.

However, neither the credit for Skopje nor later that year for Belgrade created enough interest in the Czech banking circles.⁶⁹ A similar case was the city of Šabac in Western Serbia which asked for credit at the Alliance of Czechoslovak Banks to the amount of 70 million dinars⁷⁰ for which no bank nor member of the alliance showed any interest.⁷¹ Irresponsible statements of the representatives of the Company Mr. Blecha about the loan were taken for granted by the representatives of the city of Šabac. They contacted the alliance of the Czechoslovak banks with a list of all the possible investments and use of the borrowed money. This resulted in an awkward situation for the Czechoslovak Legation in Belgrade because of a friendly relationship with the city of Šabac.⁷² As a way out of the unpleasant situation, Envoy Šeba recommended reconsidering the request, having in mind that the reason why a loan should not be enabled can always be found without problems.⁷³

1. 2. Weapons arrangement

On 22nd November 1922, the Ministry of Defense of Czechoslovakia sold rifles and bullets to the amount of 800,000 dinars to the Army of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Those rifles were surpluses of the Czechoslovak Army which offered them to Yugoslavia. Although the business was arranged and approved in November of 1922, it was still not implemented until August of the following year.⁷⁴ Negotiations about the new weapons order started in 1923, but in the beginning firms Škodovka and Zbrojovka⁷⁵ were not fully engaged and the Legation in Belgrade urged several times through the Ministry of Foreign Affairs for them to

69 In the end the City of Belgrade after several years took a loan at the Bosnian Bank in Belgrade in the amount of 60 million of dinars. As for Skopje, there are no definitive information in available sources but the interest was shown by English and French banks. AMZV, IV. sekce, karton 401, spisový obal, č. j. 103547. 24. 08. 1928.

70 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 160551, Investiční půjčka města Šabace, 12. 10. 1928.

71 Ibidem.

72 The city of Šabac was awarded the Czechoslovak War Cross and the Czechoslovak Envoy was declared an honorary citizen of Šabac. In the town hall there were more fervent devotees of the Czechoslovak-Yugoslav cooperation and during different manifestations representatives of the Legation and Czechoslovakia were welcomed very warmly and friendly.

73 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 118944, Investiční půjčka města Šabace, 07. 09. 1928.

74 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 133465, Podmínky půjčky Království SHS, 01. 08. 1923.

75 Author is using their colloquial Czech names, as they were more known and used then their official names: Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni (The joint stock company, former-

submit the offers.⁷⁶ At that moment, offers from Belgium and England came but Envoy Šeba encouraged Minister Ninčić to wait with the final decision until the Czechoslovak offer was not delivered. While the Government in Belgrade was in a considerable hurry, the competition order of weapons was not completed until the beginning of 1924.⁷⁷ At one moment during the summer of 1923, it seemed that the order was nearly obtained by the Belgian offer which was backed by a French loan of 300 million francs to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.⁷⁸ Nevertheless, constant pressure from the Czechoslovak Legation, negotiations as well as the fact that the Franco-Belgian bid had significant structural problems in delivering armor, influenced the Yugoslav authorities not to take decisions immediately. However, the authorities in Belgrade later divided the whole business into two parts and the Belgians were supposed to build the arms factory which would be paid from the German reparations while the companies from the Czechoslovak Republic would get the part of the work that related to the delivery of Mauser rifles and ammunition.⁷⁹ The final deal was reached in late 1924 when the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes bought 48,500 Mouser rifles and 34 million of bullets for its Army. The entire trade was worth 36.5 million crowns.⁸⁰ The problem was, in fact, that those rifles were supposed to be an integral part of the Czechoslovak Army armament throughout the upcoming period, but the Czechoslovak Republic sold those rifles and ammunition. However their value was higher than the sales price to Yugoslavia.⁸¹ While the late payment was usual for the poor condition of Yugoslav Finance during 1920, the Czechoslovak government was not pressuring Yugoslavs to pay immediately because the larger stakes were in question. There was a possibility of a large new order to Yugoslavia and the issue of credit due to the good allied relations. Due to both of these reasons, pursuing the payment for 1923–1924 armour deliveries was not urgent and the Czechoslovak side was satis-

ly Škoda Works in Pilsen) and Československá Zbrojovka, akciová společnost v Brně (Czechoslovakian Zbrojovka, a joint stock company in Brno).

76 AMZV, PZ Bělehrad 1923, č. 251, 07. 07. 1923.

77 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 93.

78 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, č. 253, Dodávky válečného materiálu státu SHS, 07. 07. 1923.

79 AMZV, PZ Bělehrad, 1923, č. 269, Dodávky válečného materiálu státu SHS, 11. 07. 1923.

80 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 2. č.j. 202206, Dodávky pušek a nábojů Království SHS, 09. 12. 1924, pp. 1–2.

81 Actual value of the delivery was 50.78 million of crowns. AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 6. č.j. 202206, Dodávky pušek a nábojů Království SHS, p. 2. For these reasons, the Ministry of Finance requested a response from the Ministry of Defense to the question why they joined such an unfavourable business which brought significant losses.

fied with the guaranties from the National Bank of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes for 37 million of crowns.⁸² The entire amount of the armour trade concluded in 1923–1924 was 57.4 million crowns⁸³ and under the new revised conditions the National Bank issued 5 state bonds with the payment starting from 1929. Overall, after the chaotic beginnings in the early 1920s, from the middle of the decade, mutual economic and trade relations were becoming more stable. This enabled the signing of the major financial, military and commercial arrangements in the second half of the decade which marked the culmination of the mutual relations, both politically and economically.

2. Economic and political relations in the second part of the 1920s

As the situation in Europe become more stabile in second half of the 1920s and as international politics were marked by the spirit of Locarno, economic relations between successor states entered more stable waters. After years of the negative economic conjecture caused by the post-war economic crisis, trends which also had their roots in the First World War brought positive development for the period until the Great Depression. In contrast to great devastations and losses of human lives, the war also brought significant technological development in the number of industries connected with the war machinery. That technological development spurred the use of new materials in the car industry, oil, tyres, electrical engineering and artificial fibres were foundations of the economic prosperity in the second half of the 1920s. Trade bans, quotas and currency restrictions, which were the characteristics of the trade immediately after the war, also started to disappear in this period. What was also significant for the second half of the 1920s was a conclusion of the new trade agreements which replaced temporary contracts concluded during 1919 and 1920. So in that period both Yugoslavia and Czechoslovakia signed new commercial agreements which regulated trade in a changed

82 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 2, č. j. 198463. Dodávky pušek a nábojů do SHS v r. 1923/1924, 12. 12. 1924.

83 Ibidem, Dodávky pušek a nábojů do SHS v r. 1923/1924, 02. 12. 1924. For the purchase of rifles of French provenance in February 1923, 19.6 milion crowns was used and for the purchase of older Mauser rifles and ammunition the payment of the above mentioned 36.8 million crowns was used. With the interest rate of 5 %, the sum climbed over 57 million of crowns which was supposed to be paid in 5 rates beginning in 1929 and finishing in 1931.

environment and economic climate compared to the period immediately after the war.

In same period political relations⁸⁴ between the two states were officially very warm but under the surface it was obvious that the Czechoslovak political elite were not too happy with the course of political life in Yugoslavia.⁸⁵ Permanent instability, conflict between Serbian political parties that dominated the Government and Croatian Peasants' Party which was almost unanimously representing the second largest nation in the Kingdom was shaking the foundations of the state. A steady erosion of the political culture culminated in the assassination of the Croatian political leaders in the Yugoslav parliament on 20th June 1928.⁸⁶ After that, the return to the normal political life was not possible and on 6th January 1929 King Aleksandar proclaimed royal dictatorship, suspended all the political parties and introduced other measures which were supposed to calm the political tensions in the country.⁸⁷ Among them was the change of the name of state from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to the Kingdom of Yugoslavia. That was supposed to help erasing the national particularities and conflicts which, according to the king wracked the country. Of the same notion was a measure of the territorial reorganization of the country. Yugoslavia was divided into nine "banovinas" which gained their name from the rivers in order to avoid any national context. Those regional units were carefully made not to follow any historical tradition and were headed by "ban" which represented an administrative authority. Immediate results of the royal dictatorship seemed to justify his move. Political life and national conflicts almost completely died out. A significant part of the opposition was exiled, and some of them like Svetozar Pribičević, fled to Prague. The official Czechoslovak policy was trying not to intimidate its Balkan partner but it was obvious that

84 See more on Yugoslav-Czechoslovak relations in the second half of the 1920s in Pavel HRADEČNÝ, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním a vnitřním kontextu* (Praha: Academia, 1988).

85 As example of this can be seen issue of the construction of the building of Czechoslovak Legation in Belgrade. After several years of delay, finally on 28th September 1925, the foundation stone was laid for the Legation building, which until then had always been in provisional premises. This was particularly set up as a problem by the Yugoslav authorities who were negatively surprised by the fact that one of the most important allies of their country has not yet made a permanent Legation building on their soil. AMZV, PZ Bělehrad 1925, č. 323.

86 Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata 1918–1941* (Zagreb: Historijski institut jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1961), p. 179.

87 Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935* (Beograd: Prosveta, 1969), p. 53.

neither President Masaryk nor Minister of Foreign Affairs Beneš were happy with King Aleksandar's policy.⁸⁸ However, because of the allied relations, an official condemnation of the dictatorship never arrived. The king's intentions in suppressing national and political conflicts already proved to be superfluous even before the end of his life in the assassination in Marseilles in 1934.⁸⁹

2.1. New Trade Agreement

Economic relations between Yugoslavia and Czechoslovakia were organized during the entire decade of the 1920s only at the system level of the most favoured nation. In the early days after the war, in addition to a whole series of compensation agreements, the first trade agreement was signed on 19th September 1919 in which both states recognized one another the minimum duties valid before the outbreak of the war on 1st July 1914. That trade agreement was replaced by the new contract of 18th October 1920, and it contained a section on customs tariffs which was the only item granting possible benefits. The Contract named Interim Agreement on Trade Relations Administration was valid until November 1929. In addition, with the proclamation of the Czechoslovak government on 4th April 1925 tariff rates for the import of Yugoslav wines were established. Also on 17th March 1923 Contract on mutual legal relations and legal assistance was valid.⁹⁰ The Interim agreement in 1920, secured through the system of most favoured nation a place for the Yugoslav products on the Czechoslovak market and vice versa it secured the same status for Czechoslovak goods.⁹¹ For more intensive development of mutual trade relations, the interim agreement in 1920 was not a good basis especially if considering the adoption of the new Yugoslav system of customs tariffs on 19th June 1925 which brought a significant increase in tariffs. Those measures were adopted for the protection of the domestic market as well as for future commercial and political negotiations with other countries. As a response to Yugoslav customs tariffs, Czechoslo-

88 See more on Czechoslovak reactions to royal dictatorship in Jana ŠKERLOVÁ, *Věrnost za věrnost? Československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929–1934: Přání, rozpory, realita* (Ph.D. diss., Faculty of Arts – Masaryk University, Brno 2014), pp. 41–54.

89 J. ŠKERLOVÁ, *Věrnost za věrnost?*, p. 177.

90 AMZV, IV. sekce, karta 445, sl. 1, cj. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933. Příloha A, p. 17.

91 The agreement on the same status of most favoured nation was signed with Italy, Austria and England.

vakia also introduced new tariffs on Yugoslav agricultural products which significantly burdened the import of the Yugoslav products. In the table below there is data on the customs tariffs on the Yugoslav products before and after the introduction of the new measures:

Table No. 2. Customs tariffs on the Yugoslav products:⁹²

Name of the goods	Tariffs before 4 th June 1925	Tariffs after 4 th June 1925	Tariffs after 22 nd June 1926
Wheat	Free	12.60 crowns	30 crowns
Wheat flour	Free	22 crowns	70 crowns
Corn	Free	24 crowns	18 crowns
Pork lard	Free	45 crowns	150 crowns
Fresh meat	90 crowns	180 crowns	165 crowns
Processed meat	135 crowns	270 crowns	180 crowns
Superphosphate	Free	Free	7 crowns
Cyanamide	Free	Free	3.60 crowns

The effects of those customs tariffs can be seen in one example. The entire amount of the wheat flour imported in the Czechoslovak Republic in 1925 was 3,962 wagons. A year later this dropped to 3,206 wagons.⁹³ This was, naturally, a hard blow for the Yugoslav export of the agricultural products. They were, because of rather primitive farming practices, from the start more expensive than the products from the countries with more advanced agriculture. Passive balance for the Yugoslav trade even increased after those measures and it was obvious that still valid trade arrangements were simply not enough. In both countries voices for the conclusion of the new enhanced trade contract were becoming louder. This was especially evident if one takes into account that both of these countries recently signed new trade agreements with almost all the countries in the region as well as with the great powers. The fact that it was possible to reach agreements with the

92 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 4, Prezentace Dr. Slavka Šečetrova přednesena na společném zasedání jugoslávského a československého parlamentu v Praze v únoru 1927 o zlepšení vzájemných obchodních vztahů, p. 8.

93 Ibidem, p. 9.

surrounding states, with which both countries did not have the best relations, and not with the closest ally was especially a poke in the eye. Therefore, the two countries held intense negotiations before signing the agreement about the Trade and Navigation act on 14th November 1928.⁹⁴ This contract was later amended by the agreement on customs tariffs which came into force on 6th January 1931 and was the result of efforts to set up mutual economic relations on a more solid foundation.⁹⁵

However, signing the Agreement came after long negotiations in which both sides tried to reach the highest possible goals even though the road to compromise was difficult. Several times in 1927, inter-parliamentary commissions met to work on the new commercial agreements to benefit both sides and resolve open questions. Although Yugoslavia hoped to lower their trade deficit and stimulate agricultural export, the agreement signed on November 14th did not deliver that.⁹⁶ Czechoslovakia also had agricultural interests to protect so only the general part of the agreement was ratified immediately followed by the tariff part in 1931 while the veterinarian part was never ratified. This treaty offered preferential treatment for certain goods to both sides but it ultimately failed to provide an optimal Czechoslovak market for Yugoslavian foodstuffs. Nevertheless, this agreement was the main economic tie that lasted until the German occupation. Agreement on Trade and Navigation between Yugoslavia and Czechoslovakia only provided most favoured nation clause while the issue of the tariffs was left for further negotiations. Finally, in March 1931 this supplementary agreement was adopted. Amended agreement included a preferential part which was kept a secret (due to Czechoslovak agreements with other states) and its details were shared only with Romania as the third member of the Little Entente.⁹⁷ According to this agreement, import into the Czechoslovak Republic was granted with more favourable tariff rates for fruit, vegetables, plants, livestock, wine, brandy, salamis, cheese, fish, pigs, iron, scrap iron, steel, electrodes and calcium cyanide.⁹⁸ On the other hand, when imported into Yugoslavia bound tariffs were suspended for pickles, chicory, beer, smooth cotton fabric, linen fabrics, ramie and hemp, woolen fabrics, blankets, fezzes, soles,

94 P. HRADEČNÝ, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928*, p. 94.

95 AMZV, IV. sekce, karton 445, sl. 1, čj. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933. Příloha A, p. 18.

96 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 90.

97 B. ĐORĐEVIĆ, *Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja Kraljevine SHS do 1941*, p. 241.

98 AJ, f. 65, k. 230, sl. 695, Referat ministarstva trgovine, 21. 06. 1937.

products made of porcelain and other ceramics, glassware, glass products, delicate goods made of iron, musical instruments, etc. This contract was in fact a compromise between the two interests. The first was Yugoslavia as a country that exported mainly agricultural products and raw materials and was interested primarily in the export of several major products. To some extent this agreement also suited Czechoslovakia which was as an industrial country interested in the duty free import of necessary raw materials. Before arranging the Trade agreement in 1928 and additional parts of the customs duties, Czechoslovakia had no benefits to some of its industrial products and Yugoslavia was in a situation that, according to previous agreements, did not have almost any preference to the Czechoslovak market. Then the new agreement in 1928 with the customs amendment provided customs benefits for some of the most important Yugoslav agricultural products as well as similar exemptions for a number of Czechoslovak exports in the Yugoslav market. Although the contract itself did not fulfill all expectations, it at least partially contributed to the deepening of the economic relations. The importance of the Yugoslav market for the Czechoslovak economy, in the 1920s and early 1930s, can be seen in the following table:

Table No. 3. Significance of the Yugoslav market for the Czechoslovak economy⁹⁹

Year	Import from Yugoslavia in percentage in the total imports in the Czechoslovak Republic	Export to Yugoslavia in percentage in the total export in the Czechoslovak Republic
1920	1.45 %	3.62 %
1921	1.64 %	7.35 %
1922	2.11 %	4.33 %
1923	2.72 %	4.36 %
1924	2.63 %	4.87 %
1925	2.85 %	4.36 %
1926	3.82 %	5.40 %
1927	3.26 %	4.60 %

⁹⁹ Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, karton 445, sl. 1, č. j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslavií, 27. 05. 1933. Příloha A, p. 19.

1928	2.34 %	4.47 %
1929	1.70 %	5.60 %
1930	2.79 %	8.78 %
1931	3.30 %	6.30 %
1932	4.80 %	5.50 %

According to the data from this table it can be seen that, after the cyclic instability in 1928 and 1929, the Czechoslovak export to Yugoslavia again increased significantly in 1930. Then with the consequences of the economic crisis and a general reduction in the need for industrial products export declined significantly so that in the year 1932 there was almost a complete equalization of import and export related to Yugoslavia. Yugoslav debts were an important obstacle to the further deepening of the economic relations since over 29 % of export revenues were used for their servicing.¹⁰⁰ Those debts largely restricted the ability of import to Yugoslavia because of the reduced ability for payments. At same time, the Yugoslav state budget was again in deficit, after the period from 1929 to 1931 when it is for the first time in surplus. This would last until the Milan Stojadinović Government,¹⁰¹ and deficit in 1931/1932 was 119 million of dinars. In next budget year, 1932/1933 it was -460 million of dinars, and in 1933/1934 -345 millions of dinars. In 1934/1935 the deficit was lowered to -130 million dinars.¹⁰² Causes for such a condition of Yugoslav finances were the termination of reparation payments (which were partially covering payments of Yugoslav foreign debts), decreased export and lower income from the taxes and state monopolies. Another blow to state finances was lower level of financial transactions since the introduction of moratorium on transaction of money in significant number of banks.¹⁰³ Additionally, from 1929 to 1934 Yugoslav export fell from an overall value of 7,921.7 million dinars to 3,878.2 million dinars.¹⁰⁴ All those factors influenced Yugoslav ability to import goods from abroad, and in circumstances of rising of protectionism in Europe as a consequence of the Great Depression, the fall of both export and import was inevitable.

100 Boris KRŠEV, *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1941*, (Novi Sad: Prometej, 2007), p. 182.

101 Government of Milan Stojadinovic lasted from 24. 6. 1935 until 5. 2. 1939.

102 B. KRŠEV, *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1941*, p. 289.

103 Ibidem, p. 290.

104 Ibidem, 291.

Among other regulations of the Trade and Navigation Agreement there was also an issue of the workers from both states. If they were employed before November 1929, that new agreement gave them the same rights as the domestic workers. This issue of foreign workers was one of the constant themes which burdened mutual relations in the twenties and thirties. Yugoslav regulations in early twenties aimed at protecting the domestic workers but led to conflicts with foreign countries since they were resulting in the releases of foreign workers employed in Yugoslavia. Workers from Czechoslovakia were not exempt and therefore in the period of the early and mid-twenties there came to constant misunderstandings regarding their employment in Yugoslavia. Constant pressure from labour unions led to their dismissal although in many cases there were the necessary experts. However, because of the good allied relations and Yugoslavian dependency on loans and weapon arrangements in cases when the Czechoslovak Legation intervened there were concessions and reinstatement of the employee or a renewal of a work permit.¹⁰⁵ In such cases, the Czechoslovak side pointed to the principle of reciprocity and that if their citizens were fired the same could happen to the thousands of Yugoslav workers in the Czechoslovak Republic.¹⁰⁶ Those threats as well as the need for continued allied relations led Yugoslav authorities to almost always give way in such cases.

On the other side, from 1925 a similar campaign was led in the Czechoslovak Republic primarily in Slovakia and Carpathian Ruthenia. The targets were primarily poor peddlers who were tolerated earlier as well as confectioners and bakers. The other group which mostly came from the Ohrid and Tetovo region in Macedonia came to Slovakia and Carpathian Ruthenia usually to work at their relatives that lived in those regions even before the war.¹⁰⁷ Both of these groups got a warning ahead of the summer of 1925 that within three months they would have to leave the Czechoslovak Republic even though they had the proper work permits. According to Yugoslav statistics at that time around 4,500–5,000 people from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes lived and worked in the Czechoslovak Republic.¹⁰⁸ In a table below are data, according to the Report of the General Consulate in Bratislava on the number and structure of Yugoslav “colony” in the Czechoslovak Republic:

105 AJ, f. 334, k. 279, sl. 780, Dopis Konzularno trgovačkog odeljenja Ministarstva vanjskih poslova, 22. 06. 1925.

106 AJ, f. 334, k. 279, sl. 780, Dopis Ambasade ČSR u Beogradu od 23. 07. 1925.

107 AJ, f. 334, k. 269, sl. 757, Izveštaj Konzulata u Bratislavi od 27. 06. 1925.

108 Ibidem, p. 4.

Table No. 3. Yugoslav citizens in Czechoslovakia¹⁰⁹

Profession and status	Number
Peddlers	1,000
Private and factory workers, retail assistants and small artisans	800
Slovaks with Yugoslav citizenship who returned to the Czechoslovak Republic after the war	500
Private and civil servants in the service of Czechoslovakia	300
Traders and commercial agents	300
Students	250
Confectioners and bakers	250
Backlog of Yugoslav prisoners of war on farms	150
Major wine-producing retailers, hoteliers, waiters and barkeepers	100
Yugoslav pensioners	30
All the others, temporarily or permanently settled in the Czechoslovak Republic and other professions	1,000
Total number	4,680¹¹⁰

In September 1925, the Police Directorate called all Yugoslav citizens in Prague for an interview in which they had to explain the conditions of their stay in the Czechoslovak Republic. After those interviews, the workers received a note that within a month they need to report to the Central Land Office for Work and to seek permission to continue working. Students and merchants were able to continue their stay without any problems.¹¹¹ Yugoslav authorities considered that these measures were reciprocal for the regulations of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes under which there was a wave of dismissals of foreign workers and among them a significant number of Czechoslovaks.¹¹² After such actions of the Czecho-

109 Table based on author's calculations: AJ, f. 334, k. 269, sl. 757, Izveštaj Konzulata u Bratislavi od 27. 06. 1925, p. 7.

110 This number is a rough estimate.

111 AJ, f. 334, k. 269, sl. 757, Izveštaj Generalnog Konzulata KJ u Pragu, 21. 09. 1925.

112 General Consule in Prague asked the Ministry of the Foreign Affairs if he needed to intervene in all the cases and even in those which did not have any hope to be reversed or just in cases where something could be done. Also he requested funds for the repatriation of workers who

slovak Republic and other states, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes first suspended the Law on expulsion of foreign workers and then forwarded the amendments to the law for parliamentary procedure. In the meantime, until the amendments to that law were adopted the expulsions were stopped. Two years later in one of his reports, the Consul in Bratislava noted that the problems completely stopped for Yugoslav workers and that the authorities were not placing any obstacles to their stay and work.¹¹³

A New Trade Agreement between the two states which was signed after painstaking negotiations in November 1928 (and which came into force a year later) provided that the citizens of these countries who regulated their stay at the time when Agreement came into force based on whether they worked, traded, were employed in private or public institutions to be treated as the nationals of that country.¹¹⁴ In practice that meant that those workers who lived and worked in either Yugoslavia or Czechoslovakia before 26th November did not have problems with prolonging their working permits and working place.¹¹⁵ However, the barriers were significant for nationals of both states who wanted to enter the labour market in other country. The influence of the economic crisis, protective legislation and huge unemployment brought almost to a complete stoppage of the fluctuation of the workers between the two states. An important step in the protection of the workers from both states who were employed in the other state was signing of the Agreement on Social Security on 29th September 1936.¹¹⁶ This agreement regulated the status of nationals of both countries on a reciprocal basis and provided them with the same status as their own citizens. An agreement was related to the security in the event of sickness of workers and civil servants as well as insurance in

would have to leave the country since many of them were so poor that they did not have money to pay for the transportation to the home country.

113 AJ, f. 334, k. 269, sl. 757, Izveštaj Konzulata KJ u Bratislavi, 12. 10. 1927. At that moment, according to his estimates in Slovakia and Carpathian Ruthenia around 360 workers from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes lived and worked in mostly low paid jobs. Entire Yugoslav colony in those two regions counted around 800 persons.

114 AJ, f. 334, k. 269, sl. 763, Dopis Ministarstva vanjskih poslova KJ od 19. 02. 1931.

115 Yugoslavia admitted to all Czechoslovak citizens who resided in its territory before 26th November 1929 and had lawful residence and work permit the right of permanent residence. For the workers from the Czechoslovak Republic who came after 26th November 1929, the authorities acted in accordance with the law on foreigners and foreign workers. But because they were Czechoslovak citizens the authorities had orders to act with the greatest benefits and positive respond to their requirements.

116 AJ, f. 334, k. 269, sl. 763, Dopis Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja, 07. 10. 1936.

the case of exhaustion, old age and death. Agreement also dealt with the issue of pension insurance. In practice that meant that in the case of sickness, the medical costs would be paid by the insurance company in the territory where the person was until their health allowed them to return to their country.

In addition to the regulations on the issue of workers, another problem which needed to be solved was travel between the two states which was especially important because of the tourist exchange. Already in late 1920s, a rough estimate indicated that Czechoslovak tourists were leaving annually just in Dalmatia around 60 million crowns.¹¹⁷ Travel between Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes except by the visa regime was burdened with restrictions relating to foreign currency. Travellers to Yugoslavia were obliged to report the entire amount of foreign currency upon entering the Kingdom in order to avoid possible problems when leaving Yugoslavia due to the prohibition of export of convertible currencies from the state.¹¹⁸ For those reasons, travellers were advised to report the entire amount when entering Yugoslavia.¹¹⁹ The abolition of visas which were first abolished for the summer period after the Agreement in May 1928 and later extended to the rest of the year was a significant step towards facilitating the mutual traffic of passengers and goods.¹²⁰ The Czechoslovak side tried to resolve this issue several times before this Agreement but the Yugoslav side refused this because the abolition of visas could be reached with the adoption of a new trade agreement.¹²¹ As the work on the new trade contract significantly progressed, the Yugoslav side became more willing to do something in this regard. The abolition of visas was later prolonged until the end of the year and then permanently.¹²² The issue of the tourist exchange was important as the constant growth of Czechoslovak tourists, who mostly visited the Adriatic seacoast led to a significant amount of foreign currency being injected into Yugoslav economy. This helped to lower the trade deficit especially in second part of the 1930s when a number of Czechoslovak tourists in Yugoslavia passed the figure of more than 60 thousand per annum.

117 AMZV, IV. sekce, karton 445, sl. 2, č. j. 15129, Hospodářská Malá dohoda, 08. 02. 1929. Příloha programu konference hospodářských expertů Malé dohody, p. 17.

118 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 5, č. j. 149355, Vývoz efektivních valut z SHS, 16. 01. 1924.

119 Ibidem, č. j. 71224, Vývoz efektivních valut z SHS, 31. 01. 1924.

120 AMZV, PZ Bělehrad 1928, č. 162, 29. 05. 1928.

121 Ibidem, č. 150, 20. 05. 1928.

122 AMZV, PZ Bělehrad 1928, č. 265, 17. 09. 1928.

2.2. Weapons arrangement

The issue of the weapons trade cannot be separated from the overall economic issue. The Czechoslovak armament industry had large interests in new arrangements which would give them a dominant position on the Yugoslav market. Several arrangements had already been concluded for the sale of weapons while Czechoslovak arms industry at the beginning of the decade and promoted the idea of a unification of arms within the Little Entente.¹²³ This would naturally bring them large profits because of their position which would then become dominant in the markets of Romania and Yugoslavia. The new lucrative contract was supposed to be arranged under the same or very similar conditions as with French credit from beginning of 1923. This arrangement enabled Yugoslavia to borrow of 300 million francs exclusively for buying military equipment in France. A possible new deal between Yugoslavia and Czechoslovakia was supposed to have an identical meaning and tone. The method of payment was agreed in an internal agreement between the Czechoslovak Minister of the Foreign Affairs Eduard Beneš and Yugoslav Minister of Finance at that time Milan Stojadinović.¹²⁴ Negotiations about new weapons arrangements forced by King Aleksandar and a part of the Ministers began in early 1925. However, part of the Ministers in the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes did not support this idea, especially Minister of Finance Milan Stojadinović. He emphasized the need to invest in infrastructure projects and primarily in the railroads since new rapid armament was not currently the pressing need.¹²⁵

In the Czechoslovak Republic there was also no uniform opinion on the new loan for armaments. While the representatives of the weapons industry as well as the Ministry of the Foreign Affairs were naturally positively oriented toward this idea, the financial sector was not thrilled by the option of the new loan to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes which already had problems of debt repayment for previously concluded arrangements on the sale of military equipment.¹²⁶ Except for the widespread practice of bribery of the Yugoslav civilian and military factors, significant efforts were invested into attracting the sympathy of the population and the army for the Czechoslovak Republic. One of such projects was recording and

123 Z. SLÁDEK, *Malá Dohoda*, p. 93.

124 AMZV, IV. sekce, 401, sl. 6, č.j. 105303, Úhrada za dodané pušky a náboje Kralovství SHS, 21. 06. 1924.

125 AMZV, PZ Bělehrad 1925, č. 91, 12. 03. 1925.

126 Ibidem, p. 5.

presenting the movie “Czechoslovak Army” when the Legation invited military and civilian elite to the movie projections. Such projections were usually greeted with the enthusiasm of the public which was impressed by the technological advance and the training of the Army of its Little Entente ally.¹²⁷ That specific movie was presented to King Aleksandar at a private screening and then later to the army officers and the university teachers and students. With such actions as propaganda on the technical progress of the Czechoslovak military industry was preparing the ground for future arrangements on buying weapons from the Czechoslovak Republic.

Another way of promoting Czechoslovak military and technical equipment was sponsoring the trip of Yugoslav experts in aviation¹²⁸ in the beginning of 1927. The delegation was composed of ten experts both from the civilian and military spheres who spent two weeks visiting Czechoslovakia and on that occasion visited factories and airports.¹²⁹ This trip was partly sponsored by the Czechoslovak Government and during its arrangement, Envoy Šeba used his friendly relations with the Ministry of Defense General Petar Pešić to further persuade him and the other military officials on the advantages of buying aircraft and aviation materials in Czechoslovakia.¹³⁰

The Yugoslav military was naturally positively oriented towards the new procurement of weapons. However, the problem was that earlier purchases had not been collected. Payment for weapon arrangements concluded in the beginning of 1920s was prolonged with every new Yugoslav Government. Military equipment delivered during Emperor Charles adventures in Hungary in 1921 was not paid for even though the Czechoslovak Government regularly insisted on covering this debt. The same form occurred in the case of rifles and ammunition supplied to Yugoslavia in 1923/24 for the amount of 57.4 million crowns which were supposed to be repaid from 1925 onwards.¹³¹ However, constant changes of governments in 1920s and political instability provided an excuse for not starting with the payments. Therefore, repeated notes from the Czechoslovak Envoy remained an-

127 AMZV, PZ Bělehrad, 1925, č. 411, 31. 12. 1925.

128 See more on the purchase of aircraft and aviation materials in Dragan ALEKSIĆ – Nebojša ĐOKIĆ: “Nabavka vazduhoplovnog materijala iz Čehoslovačke za potrebe vazduhoplovstva vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije,” *Tokovi istorije* 1/2, (2007), pp. 43–64.

129 AMZV, PZ Bělehrad, 1925, č. 75.

130 Ibidem.

131 AMZV, IV. sekce, 401, sl. 4, č. j. 101423, Vojenské dodávky pro SHS, 20. 07. 1927. The Legation sent notes on 26th November 1925, after that on 28th April 1926, and then again in July of 1927.

swerless. Even excellent personal relations of Envoy Šeba with Ministry of Finance Ninko Perić could not help in resolving this problem. In a letter dated in July 1927, the Envoy reminded Yugoslav authorities that in 1924 they arranged the same procedure as with the payments to France and that they were very satisfied with this Czechoslovak concession.¹³²

Other outstanding debts were mostly covered¹³³ and in the beginning of 1925 all the efforts of agile Envoy in Belgrade were directed toward payment collection of state debts in Yugoslavia. Simultaneously, negotiations on the new supplies of arms started in spring of 1925. They were long and complicated and went through several phases. In the first phase the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes negotiated on the provision of credit for buying rifles, ammunition, machine-guns, coastal batteries and airplane engines in Czechoslovakia.¹³⁴ Czechoslovak companies which were most interested in this job were Škodovka from Plzeň, Zbrojovka from Brno and another firm from the branch, Sellier and Bellot from Vlašim.¹³⁵ The problem was in fact that considering the condition of Yugoslav finances neither the Ministry of Finance nor the Alliance of Czechoslovak Banks wanted to provide the loan. In any case, in order to provide even short-term loans, banks wanted state guaranties. However, industry from the competition states did not have the required resources either because both Belgian and French military industries had unpaid outstanding debts which were difficult to collect in Yugoslavia. In addition, the Czechoslovak offer was favoured by the government and army circles so it was almost inevitable that this enormous enterprise would be performed by the Czechoslovak military industry.

The entire contract was signed on 3rd July 1928 with parts of the contract signed earlier in 1927. Contracts from 1927 included the purchase of the 40 batteries of mountain guns, 25 batteries of anti-aircraft guns, 25 batteries of the field guns, 10 batteries of heavy guns, 18 batteries of mountain howitzers, ammunition and other artillery material.¹³⁶ This entire contract had the value of the 381.5 million crowns. The main contract was signed in July 1928 and with previous agreements the entire value of the contract was 840.5 million crowns. They were supposed to be paid in nine and half years starting with 1931 and finishing in 1938. In

132 AMZV, IV. sekce, 401, sl. 5, č. j. 159209, Vojenské dodávky pro SHS. Zaplacení dluhu za pušky a náboje, 20. 06. 1927.

133 AMZV, IV. sekce, 401, sl. 5, č. j. 071116, Dodávky pušek a nábojů SHS, 25. 04. 1925.

134 Z. SLÁDEK, *Malá Doboda*, p. 93.

135 Ibidem, p. 93.

136 Ibidem, p. 94.

order to cover this debt, the Yugoslav Government issued treasure coupons as well as 735 interest coupons with the total value of 304.46 million crowns. With a contract appendix, signed in December 1928 the value increased to 862 million crowns.¹³⁷ Other supplementary contracts were signed in 1929 and 1930 and they brought other deliveries from the Czechoslovak military industry to Yugoslavia. These contracts cemented their leading position on the Yugoslav market. This was reached by the combination of strong political pressure and influence of the Czechoslovak diplomacy in Belgrade as well as with the bribing of Yugoslav officials.¹³⁸ Part of this weapons arrangement was also a contract for the purchase of the Yugoslav tobacco which enabled the conclusion of the entire contract of purchase of the military equipment. On 1st June 1928 the State Monopoly of Yugoslavia and Czechoslovak Central Tobacco Company signed an agreement about the annually redemption of 3.5 million kilograms of tobacco from Yugoslavia. This agreement was signed for 6 years until 21st June 1934 and in the case of no objections it was to be automatically prolonged year by year after 1934.¹³⁹ According to this agreement, the Czechoslovak tobacco company was obliged to buy 19,250,000 million kilograms by December 1933. However, not all the actions of the Czechoslovak military industry in cooperation with the Legation in Belgrade were successful. For example, quite a huge deal on purchase of 100,000 rifles and 10 million bullets went to the Belgian competition in spite of the intense lobbying.¹⁴⁰ A new order of cannons in May 1926 was stocked because of the refusal of the National Bank to issue a guarantee that those coupons would be paid correctly and immediately. Such guarantees were issued for the earlier orders but now after several attacks from the opposition in the Parliament and especially from the former Minister of Finance, Kosta Kumanudi, the National Bank did not want to issue them anymore. Even the Belgians, who had earlier received an order for 100,000 Mouser rifles, were settled with a new form of guarantee from the National Bank that this institution was aware that the coupons for the purchase of weapons were issued for the

137 Antonín KLIMEK, *Zbrojní obchody Škodových závodů s Jugoslávií a jejich pozadí v letech 1925–1938*, (Ph.D. diss., Faculty of Philosophy – Charles University, Praha 1969), pp. 255–256.

138 In his extensive and very thorough unpublished dissertation Antonín Klimek wrote on numerous examples of bribery of the Yugoslav officials and military leadership. Yet such transactions were common in signing military contracts so that the practice of Czechoslovak arms industry was no exception to the procedures elsewhere in the world.

139 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 3, č.j. 13412, Proplácení pokladních bonů Království Jugoslávie, 13. 12. 1933.

140 AMZV, PZ Bělehrad 1926, č. 150, 18. 05. 1926.

factory and would ensure that they would be paid for at regular intervals.¹⁴¹ However, Škodovka did not accept any such form and insisted on firmer guarantees. This threatened to terminate the entire business of buying cannons. The problem occurred because the company needed to provide money for the production of weapons and the loan could not be obtained without the solid guarantee of the Yugoslav side. In addition, in a property structure of the Škodovka there was also a significant share of French capital whose representatives did not accept the job without previously issued strong guarantees.¹⁴²

2.3. The financial situation and general trade trends

The financial situation in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was another factor which was an obstacle for the deepening of the mutual trade relations. Without the possibility to accumulate capital necessary for industrialization on the domestic market, Yugoslavia was forced to resort to a loan abroad. One of the states from which the loan could be found was Czechoslovakia and, in the early 1920s, Yugoslav Ministers of Finance and financial circles tried several times to acquire credit in the Czechoslovak Republic. However, considering the difficulties with securing of a loan abroad, from which even stronger economies as British, Dutch and American departed, was a warning sign for Czechoslovakia to be very careful with loans to Yugoslavia.¹⁴³ The need for an industry start-up was very strong and it could be provided only with a significant foreign loan. This was obvious from the secret document of the Chamber of Industry of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes which found its way through the Czechoslovak Legation in Belgrade to the Ministry of Foreign Affairs in Prague.¹⁴⁴ This showed how urgent the need for the loan was and the desperate condition of the Yugoslav finances at that moment and it further strengthened the opinion in the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs that when dealing with this problem they need to be extremely cautious.¹⁴⁵ Banks which earlier showed interest in providing a loan to the banks in the Kingdom were also familiar with the content of this secret document. Earlier warnings by the inner circles close to the Ministry of Finance of the Kingdom of Serbs,

141 Ibidem, p. 6, Belgian offer was 5 dollars cheaper per rifle.

142 Ibidem, p. 11.

143 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 037495, Půjčka průmyslu SHS, 28. 02. 1924.

144 Ibidem, č. j. 182181, Potřeba půjčky SHS, 10. 10. 1923.

145 Ibidem, p. 4.

Croats and Slovenes to the financial experts and directors of banks in Czechoslovakia were not successful.¹⁴⁶ As the main obstacles for obtaining a loan, the bad situation of Yugoslav finances and absence of ratification of the Agreement on Mutual Legal Aid was cited.¹⁴⁷ The Legation in Belgrade recommended that if the loan were to be approved, debts to Czechoslovak companies should also be paid from that sum.¹⁴⁸

The need for an urgent loan was enormous at the end of 1923 because both Belgrade and Zagreb banks had huge problems with payments even smaller than 5,000 dinars.¹⁴⁹ However, the Legation in Belgrade warned that if the loan were to be provided, prejudices and a campaign against the Czechoslovak trade and industry expansion on the Balkans led by the some newspapers in Belgrade like *Vreme* and *Beogradske Novosti* must be taken into account.¹⁵⁰ Therefore, when approving a loan it must be stressed that it was done on the Yugoslav request so that it would not turn out that it was actually spread and expansion of the Czechoslovak capital which could be used for further press campaign against the Czechoslovak industry and Czechoslovaks in general.¹⁵¹ Eventually the entire arrangement had to be abandoned without success. During the negotiations on the new commercial agreement in 1927, the issue of pre-war debts also came to discussion. While almost the same amount was owed on both sides (debtors in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes owed 28 million of crowns to the banks, firms and private persons while debtors in Czechoslovakia owed 27.7 million crowns mostly to the banks in the Kingdom – 24.8 million of crowns) this problem was not solved even after several post-war years.¹⁵² This was the reason that when the matter of concluding the new contract came to the agenda, creditors in both states tried to include a clause on final resolution of these debts into the new agreement. However, their actions were without success and the final version of the Trade and Navigation Agreement did not include pre-war debts. As we already described above, the trade agreement that was signed in November 1928 after long negotiations was supposed to primarily

146 Ibidem, č. j. 174433, Potřeba půjčky SHS, 14.10.1923.

147 Ibidem, p. 2, Envoy Šeba thought that the ratification was blocked by the debtors and their lawyers. Document was ratified a year later.

148 Main debts were toward Škodovka, firms Sellier & Bellot, and Adamov ironworks.

149 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 182181, Potřeba půjčky SHS, 10. 10.1923.

150 This campaign was warning against the capital expansion from Czechoslovakia which was allegedly exploiting Yugoslavian market and taking dinars out of the country.

151 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 1, č. j. 174433, Potřeba půjčky SHS, 14. 10. 1923.

152 AMZV, IV. sekce, karton 910, spisový obal, č. j. 175679, Předválečné dluhy, 25. 09. 1927.

address the mutual trade exchange which was generally considered not to be meeting certain expectations. Problems which strained mutual exchange in the past were not resolved even with the signing of this agreement.¹⁵³ Structural problems in which both sides clearly did not fulfill the expectations of the other were laying in the fact that passive balance for Yugoslavia was quite high and this could have been rectified only if the import of Yugoslav agricultural products and raw materials to Czechoslovakia was enlarged. The table below presents the summary of the Yugoslav passive balance in trade with Czechoslovakia according to Yugoslav sources:

Table No. 4. Yugoslav-Czechoslovak balance of trade in 1920s¹⁵⁴

Year	Export to the Czechoslovak Republic in millions of dinars	Import from the Czechoslovak Republic in millions of dinars	Trade balance for Yugoslavia
1922	290.3	1279.9	-978.0
1923	629.1	1537.6	-908.0
1924	943.7	1649.7	-706.0
1925	834.3	1558.8	-724.0
1926	938.7	1427.3	-489.0
1927	727.7	1399.3	-673.6

The reasons for those passive balances were twofold. On the one hand, Yugoslav products that could have been imported to Czechoslovakia mainly had prices that were higher than on the world market and even when they could have been imported, preference was given to products from other countries. Another problem was that Yugoslav harvests and the overall situation in agriculture had not been great in the late 1920s. Year 1927 was the worst of all and not too many surpluses were left for the trade. In the following years the situation got better but another blow to the Yugoslav export came after the breakout of the Great Depression about whose consequences there will be more said in the following chapter. As an illustra-

¹⁵³ Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 90.

¹⁵⁴ Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 4, Prezentace Dr. Slavka Šečero-
rova přednesena na společném zasedání jugoslávského a československého parlamentu v Praze
v únoru 1927 o zlepšení vzájemných obchodních vztahů, p. 10.

tion of the above-mentioned structural problems in trade, we can use the following table which describes the representation of the Yugoslav export in the overall Czech import:

Table No. 5. Value of Yugoslav export in total value of Czechoslovak import in the mid 1920s¹⁵⁵

Goods	Overall Czechoslovak import in 1925 in millions of crowns	Import from Yugoslavia in 1925 in millions of crowns	Overall Czechoslovak import in 1926 in millions of crowns	Import from Yugoslavia in 1926 in millions of crowns
Wheat, flour, corn, other cereals	2,553	296 (11.59 % of overall Czechoslovak import)	1,870	352 (18.82 % of overall Czechoslovak import)
Tobacco	401	6 (1.4 %)	462	11 (2.38 %)
Vegetables and fruits	-	57 (?)	585	33 (5.6 %)
Cattle	768	60 (7.81 %)	601	78 (13 %)
Lard	674	8 (1.18 %)	628	14 (2.2 %)
Animal products	568	10 (1.7 %)	415	9 (2.1 %)

These statistics clearly show that proclaimed trade interdependence and cooperation were generally only good wishes on paper. In order to enhance mutual trade, Yugoslav experts recommended the signing of the new trade agreements as quickly as possible in 1927.¹⁵⁶ In addition to that measure, they asked for the formation of the joint Yugoslav-Czechoslovak Chambers of Commerce in Belgrade and Prague in order to support the trade relations and private initia-

155 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 4, Prezentace Dr. Slavka Šečero-
rova přednesena na společném zasedání jugoslávského a československého parlamentu v Praze
v únoru 1927 o zlepšení vzájemných obchodních vztahů, pp. 11–12.

156 After it was concluded it did not bring the results that the experts of both states expected (re-
mark of the author).

tives.¹⁵⁷ The third major progress that could have been made was the unification of transport tariffs which could have facilitated and reduced the prices of transport of goods between the two countries. Actions on the two last proposals were left for the beginning of the 1930s and this was one of main areas of work of the Economic Little Entente which was formed in 1933 and started with its activities a year later.

While the majority of Yugoslav export consisted of agricultural products, Czechoslovak export to Yugoslavia was much more diversified and included a wide range of industrial goods, raw materials and industrial plants. The table below shows the statistics for the import of Czechoslovak goods to Yugoslavia for the end of the decade:

Table No. 6. Czechoslovak export to Yugoslavia for 1929–1930¹⁵⁸

Goods	Value of export in millions of crowns in 1929	Percentage of overall Czechoslovak export to Yugoslavia in 1929	Value of export in millions of crowns in 1930	Percentage of overall Czechoslovak export to Yugoslavia in 1930
Cotton, yarn and their products	344	29.91 %	305	20.80 %
Iron and iron products	151.5	13.17 %	478.4	31.47 %

157 This was achieved at the beginning of the 1930s. In the second part of the 1920s the cooperation between the Chambers of Commerce was intensified and in 1925 the delegates from the Czechoslovak Chamber of Commerce and Trade participated in the Congress of Yugoslav Chambers of Commerce in Sarajevo. In same year, Prague Chamber of Commerce celebrated their 75th anniversary and a large delegation from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes came to Prague and joined those celebrations. Four years later, when the Chamber in Zagreb had a celebration of their anniversary the delegations of the Czechoslovak Chambers also came to this event. All those visits were accompanied by the conferences on the improvement of mutual trade relations. AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č. j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933. Příloha A, p. 27.

158 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č. j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933. Příloha A, p. 23. This data are under Czechoslovak statistics. Yugoslav data are sometimes different but not crucially.

Leather and leather products	50.4	4.38 %	53.2	3.53 %
Wool, yarn and their products	130.9	11.38 %	115	7.57 %
Chemicals and chemical products	150.3	13.07 %	136	8.95 %
Machines and apparatus	61.4	5.34 %	52.2	3.44 %
Vehicles	24.6	2.14 %	53.8	3.54 %
Glass and glassware	34.4	2.99 %	34.4	2.26 %
Clay goods	21.1	1.84 %	24.4	1.61 %
Instruments and clocks	15.1	1.31 %	28.2	1.86 %
Paper and paper goods	17.8	1.89 %	21.7	1.43 %
Electrical machines	7.2	0.63 %	9.2	0.61 %

During the same period, Yugoslav export was limited to a few major export products and did not have such versatility. Therefore, in cases when in a given year some specific groups of goods were not to be exported, as for example wheat in times of bad harvest, Yugoslav exports to Czechoslovakia visibly declined. In the table below we find data for the Yugoslav export in the end of the decade:¹⁵⁹

159 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, čj. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933. Příloha A, p 25. This data are also under Czechoslovak statistics.

Table No. 7. Yugoslav export to Czechoslovakia for 1929–1930

Goods	Value of export in millions of crowns in 1929	Percentage of overall Yugoslav export to Czechoslovakia in 1929	Value of export in millions of crowns in 1930	Percentage of overall Yugoslav export to Czechoslovakia in 1930
Cereals and cereal products	65.2	19.17%	231.5	52.73%
Cull and towing cattle	63.9	18.79%	36.4	8.26%
Tobacco	44.9	13.20%	20.7	4.71%
Fruit, vegetables and plants	32.5	9.55%	50.0	11.38%
Animal products	32.2	9.47%	19.3	4.37%
Minerals	20.4	6.00%	22.4	5.10%
Chemicals	25.3	7.44%	11.3	2.57%

As we can see from the last two tables, Czechoslovak export was much more diversified and it was able to adapt better to trade changing circumstances while only one bad harvest separated Yugoslavia from falling into an even higher negative trade balance. Nevertheless, problems of the late twenties were easily forgotten when the consequences of the Great Depression hit the economies of both states and economy hard in general and fell to the levels which could not have been imagined before the crisis.

3. Economic and political relations in first half of the 1930s and influence of the Great Economic Crises

The announcement of the royal dictatorship in January 1929,¹⁶⁰ with which King Aleksandar tried to resolve political crisis in Yugoslavia, was followed with the outbreak of the Great Depression later that year. One of the consequences which the Great Depression first brought was an increase of the economic nationalism. Despite the fact that in the end of the 1920s measures to remove the obstacles to the world trade were undertaken,¹⁶¹ the first year of the crisis brought an increase in the defense mechanisms of the state trying to protect its markets. Protectionist measures seriously reduced the level of trade in the world which mostly affected the export-oriented countries. Even the champion of the free trade, Great Britain, left its basic principles and in the beginning of 1930s introduced protective import customs in the value of 33 %. Also in July of 1932 Great Britain signed an agreement with other Commonwealth countries on the preferential trade in mutual relations. However, the crisis did not come to all the corners of the world at same time. Some states such as France were hit hard later than for example another anchor of the Versailles system, Great Britain. However, the consequences were harder in those states which came under the impact of the economic crisis later. Prolonged period of crisis, economic decline and large unemployment rate naturally worsened the situation both within the individual countries and in international relations. In Czechoslovakia, the crisis came slower than in Western Europe and, only after collapse of the German and Austrian financial markets, the hardest consequences hit Central Europe. The economic crisis eventually suppressed the Czechoslovak Go-

160 See more on Yugoslav-Czechoslovak relations after 1929 in unpublished PhD thesis: Jana ŠKERLOVÁ, *Věrnost za věrnost? Československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929-1934: Prání, rozpory, realita*. (Ph.D. diss., Faculty of Arts – Masaryk University, Brno 2014). For more on political history after the proclamation of Royal dictatorship see: Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935* (Beograd: Prosveta, 1969); Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata 1918–1941* (Zagreb: Historijski institut jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1961); For more on foreign policy and position of Yugoslavia in the Interwar period see: Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985); Enes MILAK, *Italija i Jugoslavija 1931–1937* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987).

161 Major progress in this field was the adoption of the Convention on the Reduction of Customs Restrictions proposed by the Geneva Conference of the League of Nations. Until 1928 this convention was signed by 30 states but only 17 of them ratified it partly because of the consequences of the economic crisis. Čedmir POPOV, *Od Versaja do Danciga*, (Beograd: Nolit, 1976), p. 401.

vernment and forced it to devalue the crown at the beginning of 1934, in order to boost export, which would enhance the situation of the export-orientated Czechoslovak economy.¹⁶²

The Little Entente tried to adapt to the new world circumstances by signing the Organizational Pact in February of 1933 in Genève. The Minister of Foreign Affairs of Czechoslovakia Edvard Beneš created this plan and it had a purpose of raising the importance of the organization and coordination between the countries of the Little Entente at a higher level.¹⁶³ After the adoption of the new organizational principles, the Little Entente also tried to enhance the mutual economic cooperation between the member countries by establishing the Economic Council of the Little Entente. Problems in mutual economic relations occurred partly as consequences of the long-term trends in which both Yugoslavia and Romania were dissatisfied with the poor balance of trade with Czechoslovakia where their industrially developed ally exported much more to them than it imported from those two less developed states. Added to those problems were the consequences of the economic crisis. As a response to the Great Depression, Czechoslovakia introduced strict autarkic measures to protect its market which made it even more closed for the products, mainly agricultural, from Yugoslavia and Romania.¹⁶⁴ Those two states also joined the bloc of agrarian countries and together with Poland, Hungary and Bulgaria sought preferential quotas for their agricultural goods which were unacceptable for Czechoslovakia. Those problems strained the mutual relations and threatened to endanger further common actions on the political and economic field.

3.1. General economic trends in the beginning of the 1930s

If we look on the spiral of the Yugoslav-Czechoslovak trade, changes that occurred with the economic crisis of 1929 gradually changed the economic trends. In the table below, we summarized the data for the export and import from Czechoslovakia to the Kingdom of Yugoslavia for the period from 1925 until 1935 in millions of crowns:

162 Vlastislav LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934* (Praha: Academia, 1984), p. 173.

163 Ibidem, p. 121.

164 Z. SLÁDEK, *Malá Doboda*, p. 139.

Table No. 6. Czechoslovak trade with Yugoslavia 1925–1935¹⁶⁵

Year	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Import	522	583	586	450	340	439	385	389	231	200	362
Export	821	963	926	948	1.155	1.520	832	404	197	258	318
Balance	+299	+380	+340	+498	+815	+1.081	+447	+15	-34	+58	-44

If we observe the overall numbers and statistics for the Yugoslav trade, we can conclude that still in the beginning of the 1930s, Czechoslovakia had one of the main positions in both export and import but this was both on the downward spiral. As during the previous decade, Czechoslovakia was Yugoslav second most important trade partner in both export and import. That is illustrated quite well with the following tables¹⁶⁶ which show the volume of the Yugoslav export and import with the individual countries in the beginning of the 1930s:

Table No. 7. Yugoslav import by country 1930–1932¹⁶⁷

Year	1930 ¹⁶⁸		1931 ¹⁶⁹		1932 ¹⁷⁰	
Country	Value in millions of dinars	Percentage from total value of import	Value in millions of dinars	Percentage from total value of import	Value in millions of dinars	Percentage from total value of import
Germany	1,221	17.55 %	925	19.28 %	506	17.71 %
ČSR	1,224	17.60 %	872	18.18 %	447	15.63 %

165 Table based on author's calculations: NA, f. UOZK, k. 380, č. j. 17999, Rozbor zahraničního obchodu Československa s Jugoslavií a Rumunskem. 12. 11. 1936, p. 2.

166 The source for this statistics is the rapport of the Central of Commercial and Trade Chambers of Czechoslovakia (Ústředna československých obchodních a živnostenských komor – UOZK) from May of 1933. AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č. j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslavií, 27. 05. 1933, anex 1, p. 10.

167 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č. j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslavií, 27. 05. 1933, anex 1, p. 10.

168 Ibidem, p. 10.

169 Ibidem, p. 12.

170 NA, UOZK, f. 374, k. 380, č. j. 17999, Rozbor zahraničního obchodu Československa s Jugoslavií a Rumunskem. 12. 11. 1936, pp. 3–4.

Austria	1,170	16.82 %	729	15.21 %	384	13.44 %
Italy	782	11.25 %	493	10.29 %	362	12.66 %
England	411	5.92 %	315	6.57 %	213	7.44 %
Hungary	405	5.83 %	251	5.25 %	142	4.96 %
USA	285	4.10 %	210	4.39 %	126	4.43 %

Table No. 8. Yugoslav export by country 1930–1932¹⁷¹

Year	1930¹⁷²		1931¹⁷³		1932¹⁷⁴	
Country	Value in millions of dinars	Percentage from total value of export	Value in millions of dinars	Percentage from total value of export	Value in millions of dinars	Percentage from total value of export
Italy	1,919	28.31 %	1,198	24.97 %	705	23.05 %
Austria	1,198	17.68 %	727	15.15 %	676	22.13 %
Germany	790	11.66 %	543	11.31 %	345	11.28 %
ČSR	556	8.20 %	743	15.49 %	402	13.17 %
Hungary	486	7.18 %	317	6.62 %	125	4.17 %
Greece	409	6.05 %	256	5.59 %	134	4.37 %
France	283	4.18 %	192	4.01 %	82	2.60 %

If to those data we also add statistics for Yugoslav export, we can see that in that area ČSR was also among the most important trade partners. If we look on table of Yugoslav export in 1931, we can see that in that year ČSR was even on second place for Yugoslav export. Yugoslav exports to Czechoslovakia is in fact in the year 1931 reached its peak for the future, because compared to the years 1930

171 Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č.j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933, anex 1, pp. 15–18.

172 AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 1, č.j. 9580, Možnosti hospodářských styků ČSR s Jugoslávií, 27. 05. 1933, anex 1, p. 16.

173 Ibidem, p. 17.

174 Ibidem, p. 18.

and 1929¹⁷⁵ was significantly higher in both the total amount of export goods, and by percentage. In addition, part of the trade between the two countries was mediated through Vienna and it was not included either in Czechoslovak or in Yugoslav statistics while it was administered as a part of the trade with Austria. As Austrian firms have had long tradition of intermediation of trade between Czech lands and Southern Slavs parts of the former Austro-Hungary, similar role also had firms and merchants from Budapest. Part of the trade was also channeled by German merchants, through the Hamburg and Adriatic ports.¹⁷⁶

3.2. Economic Council of the Little Entente and other institutions

As can be seen from these statistics, the volume of the economic relations between the two countries was on a downward trajectory. It was not only the case with the Yugoslav-Czechoslovak economic relations but between Czechoslovakia and Romania as well so the economic relations between the three Little Entente partners were worsening. As the unfavourable economic conjuncture spread all over the world, one of the solutions to be imposed in order to improve the economic situation was deepening the relations between the countries of the Little Entente. Because of this the author will in further section dedicate greater attention to the overall strategy of the Little Entente and the work of its Economic Council. Yet the relations between the countries within this organization were still bilateral since the economies of Yugoslavia and Romania had very similar structure and economic exchange between the two never reached the level of development and the level which was achieved with the third member of the Little Entente Pact, namely Czechoslovakia.¹⁷⁷ For these reasons, we will provide an overview of the work and the formation of the Economic Council of the Little Entente as well as the most important of its results. States of the Little Entente were looking for further deepening of relations and they signed the *Organizational Pact* of the Little Entente in

175 In 1929 Yugoslavia exported to Czechoslovakia 425 millions of dinars, which was overallly 5.38 % from total of the Yugoslav export.

176 As in case of the trade through Austrian channels, there are no clear and secure data about the scope of the trade mediated by Hungarian and German merchants. Hopefully some future researchers will cover this hole in the overall picture of the Czechoslovak-Yugoslav economic relations.

177 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, pp. 272–279.

Geneva on 16th February 1933.¹⁷⁸ Later at the first meeting of the Permanent Council of the Little Entente in Prague on 1st June 1933, they made a program that envisaged a deeper economic cooperation in the future.¹⁷⁹ Special attention of the Economic Council was supposed to be dedicated to the railway traffic,¹⁸⁰ Danube Navigation¹⁸¹ and Air transport.¹⁸² Improving the interoperability of transport was supposed to bring closer and better connections within the Little Entente and to increase the volume of mutual trade through the simplification and cheapening of transport. The program of the first session of the Economic Council of the Little Entente was precisely determined at a meeting of experts which was held in Belgrade from 24th November to 2nd December 1933. At this first session, the states adopted the Final Protocol as well as 16 resolutions with attachments. The Final Protocol designated the future steps as well as defined some problems that were not covered by the resolutions. The resolutions were concerned with the following areas:¹⁸³

1. Signing of the agreements with the goal of setting definitive frameworks for regulating mutual relations;
2. Closer cooperation of the existing economic institutions, creation of the new institutions as well as issues of economic propaganda;
3. Joint cooperation on railways;
4. Cooperation in the field of Danube Navigation;
5. Cooperation in the air transport;
6. Establishment of the Postal and Telecommunications Union;
7. Cooperation on normalization;

178 Milan VANKU, *Mala antanta* (Titovo Užice: Dimitrije Tucović, 1968), p. 160.

179 AMZV, IV. sekce, k. 448, file of Sessions of the Little Entente without the number of unit, První zasedání v Praze, 09–17. 01. 1934, p. 1.

180 The goal of the Economic Council, on the issue of railway traffic, was establishment of the common tariff and introducing the traveling allowances during the tourist season.

181 Special attention was to be dedicated to the formation of a joint committee in which there should be represented all the companies from the Little Entente dedicated to navigation on the Danube who would work on the establishment of common tariffs, cost sharing and rationalization.

182 The introduction of the air line on the route Prague–Bratislava–Zagreb–Sušak was contemplated as well as the simplification of customs formalities of shipments as well as their possible merger. The introduction of permanent study visits of Yugoslav students to Czechoslovak aircraft factories was also discussed as well as the introduction of scholarships for courses of flying for Yugoslav and Romanian students.

183 AMZV, IV. sekce, k. 448, file of Sessions of the Little Entente without the number of unit, První zasedání v Praze, 09–17. 01. 1934, p. 1.

8. Unifying laws in trade, marketing and credits;
9. Unified customs and customs formalities laws;
10. Cooperation in the field of unified statistics;
11. Cooperation in the field of agricultural education and dissemination of agricultural progress;
12. Cooperation in matters of tourism;
13. Cooperation in the field of industrial investments;
14. Cooperation of the Central Banks;
15. Cooperation of the postal savings bank;
16. Mutual exchange of the goods.

These resolutions were seen more as fundamental for the future.¹⁸⁴ They were the most concrete in planning of the import, in determining goods that would be imported in Czechoslovakia from Yugoslavia and Romania and their quantity. Under those plans, Czechoslovakia takes on the obligation to import, in case of need, 30 to 33 % of the total volume of grain import from Yugoslavia.¹⁸⁵ Except that particular contingents for import of pigs, fat and eggs were determined. These contingents were divided based on monthly level, provided that in one month there might be a discrepancy of up to 25 % which had to be recovered during the next months. Contingents for import of poultry, fish and lime were in principle determined on an annual basis considering that a specified monthly volume of import was not determined. This annual plan envisaged the import of goods to certain quotas for 280 million of crowns while tobacco was not included in this amount since its import was defined through credit agreements concluded for the purchase of military equipment.

As for the field of economic cooperation the following institutions from Czechoslovak side were supposed to participate:

- Permanent Delegation of Agricultural Councils in Prague;

184 In addition, 6 permanent committees were established: Committee for issues of mutual trade in goods; Czechoslovak-Yugoslav Committee; Czechoslovak-Romanian Committee; Committee on Railways; Committee for the Danube navigation; Committee on Issues of Post, Telegraph and Telecommunications Union; Committee on Financial Affairs which dealt with the problems of cooperation of banks; Editorial Committee.

185 However, due to rising domestic production in the Czechoslovak Republic which was able to meet all the domestic needs, this item was not relevant to the specific import plan for 1934. Czechoslovakia even had a surplus of production which was exported so the specific need to import wheat from Yugoslavia (in 1933 she had a surplus of 25,000 wagons) did not exist. In previous years before the rise of production in Czechoslovakia, Yugoslavia exported around 10,000 wagons of wheat annually.

- Agricultural Unity in Prague;
- Centrokooperativ (Confederation of economic cooperatives in Prague);
- Central Union of Czechoslovak cooperatives;
- The Union of Czechoslovak cooperatives in Prague;
- Central Union of the Czechoslovak Industrialists in Prague with the affiliated organizations and associations;
- Czechoslovak Central Commercial and Trade chambers in Prague with Member Chambers;
- Export Institute of Czechoslovak Commercial and Trade Chambers.

On the Yugoslav side, Commerce Chamber in Belgrade was supposed to lead the coordination. In each of these institutions one or more officials were supposed to be placed in order to observe and analyze the trade and economic relations between the two countries. Within two months after the end of the first session of the Economic Little Entente, these editors were supposed to be defined and state institutions familiarized with their names.¹⁸⁶ Another instrument which was to improve the economic relations was the establishment of Czechoslovak-Yugoslav Chamber of Commerce in Prague in 1931 which was then followed by establishing of the Yugoslav-Czechoslovak Chamber of Commerce in 1932 in Belgrade.¹⁸⁷ These Commerce Chambers were aimed to inform businessmen on the economic news and opportunities; also to help individual needs of entrepreneurs and their business; to carry out the propagation and informational activities for the sake of deepening mutual relations; intervene and mediate; allow mutual exchanges of economic experts and delegations through scholarships, etc.¹⁸⁸

Specific activities of the Czechoslovak-Yugoslav Chamber of Commerce in Prague included, inter alia, the publishing of the Information Bulletin in Czech

186 In particular, these officials were supposed to establish written contact and if possible even personal with the officials from institutions in the other country. Establishing a personal relationship was to be enhanced by at least short-term stays in institutions in other states. These editors were supposed to follow and analyze the development of mutual economic relations. In addition, they needed to work on removing the existing barriers and those that would have occurred. Among other responsibilities, they were proposing concrete ideas and plans in order to increase the scope of relations and expansion of the trade between the two countries and sent them to the secretaries of the national sections of the Economic Little Entente. Their duty was also to organize mutual economic propaganda. Each of the appointed officials had at the end of the calendar year to report on the activities as well as to propose a list of suggestions for improving the cooperation.

187 AMZV, k. 455, sl. 1, č. j. 15121, Hospodářská Malá Dohoda – výsledky čtyřleté spolupráce a program na r. 1938, 24. 01. 1938, p. 1.

188 Ibidem, pp. 2–3.

and German, which was distributed to members of the Chamber of Commerce and other institutions. The aim of this newsletter was to inform businesspersons about the latest economic events in Yugoslavia, a merchant policy, tariffs, taxes as well as financial obligations, fairs and exhibitions. In addition to this newsletter annual reports on the work of the chamber were published. Within the propagation of interrelatedness Commerce also organized permanent lectures on the possibilities of deepening the cooperation and the economic conditions in Yugoslavia.¹⁸⁹ In the last years before the end of the first republic, Yugoslav-Czechoslovak Chamber of Commerce in Belgrade was reorganized in the spring of 1937 and modeled as the sister Chamber Commerce in Prague. After that, both chambers held several joint meetings in autumn of 1937 and spring of 1938,¹⁹⁰ which aimed to establish common guidelines. Established were positions of the special-clerks in both chambers. They were supposed to systematically follow the trends in mutual trade relations and warn on possible problems and suggest the solutions. The work of these officers was soon stopped because of the disruption of normal levels of functioning after Munich. The difference in the functioning of Commerce Chambers in Prague and Belgrade was that in Czechoslovakia there existed a Central organization of chambers (*Ústředna československých obchodních a živnostenských komor*) which aimed to review and coordinate economic activities while in Yugoslavia such an institution did not exist.¹⁹¹ This impeded economic coordination of institutions and prevented the establishment of a wider joint strategy. Another institution which was established within the Economic Little Entente at a meeting in May of 1934 in Bucharest was the Permanent Industrial Commission. Within the work of this Commission, Yugoslavs and Romanians saw the possibility of deepening the mutual industry trade through increased export of raw materials and semi-finished products to Czechoslovakia.

On the other hand, Czechoslovakia in principle declared itself positively on the possibility of helping to develop the industrial base of its Little Entente allies as well as with the organization of import which would help Yugoslavia and Romania. At the same time in exchange for such a positive attitude on the con-

189 Among other activities the Chamber organized lectures of the Governor of the Yugoslav National Bank M. Radosavljević in Prague in 1936 and in June 1937 they organized the lectures of the president of the Belgrade Chamber of Commerce S. Marotić who was also the president of the Yugoslav-Czechoslovak Chamber of Commerce in Belgrade.

190 In the autumn in Belgrade and in the spring in Prague.

191 AMZV, IV. sekce, karton 455, sl. 1, č. j. 12409, *Hospodářská Malá Dohoda*—výsledky čtyřleté spolupráce a program na r. 1938, 25. 01. 1938, p. 2.

struction of the industrial base Czechoslovakia sought to make the internal markets of Romania and Yugoslavia more open to Czechoslovak industrial products. Besides that, Czechoslovakia sought favourable adjustment of tariff, customs and the trade policy in order to facilitate mutual relations.¹⁹² Already at the February session of the Economic Council of Little Entente in Prague in 1936 it was noted that thanks to the efforts of the Permanent Industrial Commission there were improvements in mutual exchange of industrial products between Czechoslovakia and Yugoslavia.¹⁹³ A further step was establishing the Economic Headquarters (Hospodářské ústředí) at the initiative of the Prime Minister Milan Hodža in October of 1936. Already a year later, the increase of import of pyrite and iron ore from Yugoslavia to Czechoslovakia can be understood as a merit of actions of the Economic headquarters.¹⁹⁴ Generally, the work of the Economic Council brought relative progress and revived the levels of the economic cooperation between the two states. According to the Czechoslovak data, the level of trade in 1937 equaled 67 % of all the trade in 1929.¹⁹⁵ Yugoslavian data are a bit more conservative estimating that in 1937 trade accounted for 58 % of 1929 total trade.¹⁹⁶ Nevertheless, if we find that the level of 1934 trade was closer to 29 % of all the 1929 economic activities before the creation of the Economic Council, this can be considered an improvement.

During the four years of functioning from the first meeting in Prague in January of 1934 to the last meeting in March of 1938, the Economic Council brought significant changes in the economic relations between members of the Little Entente. On 24th September 1934, the states entered into the closer Post Union in the wider frame of the World Post Union. Later Yugoslavia and Czechoslovakia signed the Treaty between the two Post Unions on 5th April 1935 which brought lowering of prices for the post services. A railway traffic agreement was

192 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 1, č. j. 8688, Hospodářská Malá Dohoda–zpráva o čtyřleté spolupráci a program na r. 1938. Stálá průmyslová komise. 25. 01. 1938, p. 1.

193 What could not be concluded for Romania: AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 1, č. j. 8688, Hospodářská Malá Dohoda– zpráva o čtyřleté spolupráci a program na r. 1938. Stálá průmyslová komise. 25. 01. 1938, p. 2.

194 In Romania, there had been a foundation of society Plant for breeding soybeans, as well as cooperation of Bata Company with domestic entrepreneurship on building factory Carboon Black-Sazi on the development of earth gas. AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 1, č.j. 8688, Hospodářská Malá Dohoda – zpráva o čtyřleté spolupráci a program na r. 1938. Stálá průmyslová komise. 25. 01. 1938, p. 3.

195 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 272.

196 M. VANKU, *Mala antanta*, p. 133.

reached on the normalization of traffic, statistics and uniform regime of transport of passengers and goods. An agreement on the cooperation and sailing on the Danube was also reached among the steamer companies. The General Secretariat of the Little Entente was created in order to take care of the common interests but the cooperation was enhanced in air transport as well. Some new lines were introduced as well as uniform fuel and aviation laws were equalized. As far as tourism was concerned, a permanent Committee of the Little Entente was created which dealt with the tourist affairs. Cooperation between banks, post office savings banks, merchant's chambers and agrarian unions advanced as well. Customs law was also streamlined and the double taxing of inheritance was ended.¹⁹⁷ Those treatments signed through the Little Entente were as an adjunct to their contracts which were signed earlier between the two states until 1933. Those agreements reached abolition of visas and the introduction of mutual legal assistance. In addition, consular agreements were undersigned as well as financial and legal contracts.¹⁹⁸ Besides these, the following agreements were signed:

Table No. 9. Agreements between Czechoslovakia and Yugoslavia¹⁹⁹

Name of the Agreement	Date of signing	Date of occurrence in force	Notice period
Commerce and navigation treaty	14 th Nov 1928	26 th Nov 1929	6 months
The additional agreement to commerce and navigation treaty	30 th March 1931	1 st Dec 1931	
Protocol on mutual claims between creditors and debtors	2 nd Nov 1921	26 th Sept 1922	
The Treaty on arrangements of mutual legal relations	17 th March 1923	6 th July 1924	6 months
Agreement on debts incurred before February 26th 1919 in the old crowns	7 th Nov 1928	24 th Aug 1929	

¹⁹⁷ Ibidem, p. 135.

¹⁹⁸ AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 2, č. j. 97202, Jugoslávie – Seznam platných smluv, 05. 02. 1933.

¹⁹⁹ Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 445, sl. 2, č. j. 97202, Jugoslávie – Seznam platných smluv, 05. 02. 1933.

Protocol on mutual exchange of military documents from the archives from Austria-Hungary	14 th July 1926	14 th July 1926	
Agreement on rail transport	19 th Sept 1920	19 th Sept 1920	2 months
Consular contract	7 th Nov 1928	24 th Dec 1929	6 months
Declaration on cultural and educational relations	13 th Nov 1929	16 th April 1930	
Agreement on the abolition of visas	29 th Dec 1928	1 st January 1929	

3.3. Financial and clearing arrangements

The economic conditions in Yugoslavia worsened in the beginning of 1931. The lack of foreign currency, caused by the protective policy of the countries that were importing its raw materials and agricultural products, refusal of the creditor countries to grant new loans, cessation of payment of German reparations which the budget stability depended on, all lead to the decision from March of 1932 to stop the payments in foreign currency.²⁰⁰ This decision was supposed to last until 1st May 1933 but due to the continuous lack of foreign currency in the state treasury it needed to be prolonged. The National Bank allowed exceptions to the issuance of foreign currency under serious pressure but still the overcoming majority of the transactions could be performed only in dinars.²⁰¹ These limitations or termination of payments in foreign currency led to an increase of the amount of foreign currency in the National Bank to the value of 72 million dinars. This meant that the reserves of foreign currency were covering 36.53 % from the total value of the dinar.²⁰² Problems of Yugoslavian economy in the early 1930s lead the National Bank of Yugoslavia to stop the trade with foreign currencies and to allow payments only in dinars to the escrow accounts in domestic banks. In addition, payouts were limited

200 NA, f. UOZK, k. 262, č. j. 7699, Platební styk s Jugoslávií a vyhlídky do budoucna, 18. 04. 1932.

201 Just in the second week of March 1932 the total volume of transactions on Belgrade Stock Exchange was in the value of 2.4 million dinars and just 300 thousand accounted for the payments in foreign currency. NA, f. UOZK, k. 265, sl. 13. č. j. 36236, Platební styk s Jugoslávií, 23. 03. 1932.

202 NA, f. UOZK, k. 265, sl. 13. č. j. 36236, Platební styk s Jugoslávií, 23. 03. 1932. That covering was increased from 36.01 % to 36.53 %.

to 20,000 dinars.²⁰³ These measures raised significant displeasure within Yugoslav trading partners and hit hard the Czechoslovak firms doing business within the Kingdom of Yugoslavia as well.²⁰⁴ This unpopular step led several states to protest and freeze Yugoslav assets²⁰⁵ as well as to breach long constructed merchant connections caused by the general crisis in the Yugoslav finances. Moratorium on German reparations (on which stability of Yugoslavian finance system was greatly dependent), devaluation of the British Pound and catastrophic fall of the wheat prices which export state depended on, all combined shook the stability of the financial system. Loss of trust in the financial institutions connected with devaluation of the British Pound led citizens to draw money from the domestic banks and to save them at home or transfer them into foreign banks. This presented another strike to the unstable financial market which was not able to find substitute in loans because of the distrust into the state of the Yugoslav finances and justified the fear that the loans could not be paid. Long winter of 1931/1932 which especially blocked the river transfer of Yugoslav export goods was just another nail in the coffin. All of this led the National Bank of Yugoslavia to the above mentioned steps. Instead of stabilization, these measures led foreign trade partners to stop the deliveries to Yugoslavia. Domestic industry was then forced to reduce the production because of the lack of raw materials imported from abroad, which further deepened the crisis. Tied dinars outstanding debts were sold abroad for very low amounts and the stability of dinar on which the greatly reduced state budget depended was endangered.²⁰⁶ Almost 100 million of crowns were raised in Czechoslovakia for 1931 stabilization loan for the Kingdom of Yugoslavia.²⁰⁷ It was not an easy task to collect that amount in Czechoslovakia, primarily because of the distrust into the Yugoslav finances but tempting offer,²⁰⁸ which seemed to have firm guarantees embodied in state incomes of Yugoslavia, interested investors enough for the turnout of 100 million crowns. However, hopes for a quick profit have quickly gone away with the deterioration of the situation of the Yugoslav finances, which came as a consequence of the economic crisis. Fall of the French franc from 87.50 at the moment of

203 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 5, č. j. 332232, Platební styk s Jugoslávií, 12. 04. 1932, p. 1.

204 Ibidem, p. 2.

205 As a response the National Bank of Czechoslovakia stopped the allocation of foreign exchange for import from Yugoslavia in April of 1932. Z. SLÁDEK, *Malá Doboda*, p. 155.

206 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 5, č. j. 332232, Platební styk s Jugoslávií, 12. 04. 1932, p. 3.

207 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl 4, č. j. 142898, Mezinárodní stabilizační půjčka Království Jugoslavia, 09. 12. 1932, p. 1.

208 The loan had 7% interest.

collecting the loan in 1931 to almost a quarter of its value in December of 1932, namely 20.25, significantly diminished the value of the loan. In addition, instead of the promised guarantees in the form of golden dinars, the Government of Yugoslavia gave guarantees in the form of paper dinars deposited in the National Bank. The value of dinar fell by 20 % compared to the established guarantees in gold. Because of that Czechoslovak owners of the loan coupons were in the situation where their bonds were significantly devalued and practically could not be sold. Economic crisis was hard on Yugoslav economy which was clearly out of the possibilities to pay out its obligations. They were coming continually and there was no money for this purpose. This trouble was influencing good allied and economic relations. In the first half of 1932 the Kingdom of Yugoslavia was able to somehow pay at least the portion of its financial obligations toward Czechoslovakia²⁰⁹ but in the second half of the year the unpaid coupons were coming one after another. For the most of 1932 the Yugoslav coupons were paid by the Czechoslovak Tobacco Company which was receiving tobacco from Yugoslavia through the compensation system under the Trade Agreement in 1928.²¹⁰ As these amounts were largely over the obligations taken for them,²¹¹ the Czechoslovak state wanted compensation with

209 In August of 1932 Yugoslavia paid roughly half of the provided sum i.e. 7,698,825 crowns instead of 15,397,650 crowns. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 34331, Žádost Jugoslávie o placení bonu do clearingů, 17. 03. 1933.

210 On 1st June 1928 the State Monopoly of Yugoslavia and Central Directory of Czechoslovak Tobacco Company signed an agreement on the annually redeem of 3,500,000 kilograms of tobacco from Yugoslavia. This agreement was signed for 6 years until 21st June 1934 and if there were no objections it was automatically prolonged year by year after 1934. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 142507, 10. 12. 1933. Under this agreement Czechoslovak tobacco company was obliged to buy 19,250,000 kg until December 1933 but it purchased just 13,603,821.17 kilograms of tobacco. For this reason, the Royal Legation in Prague urged the Ministry of Foreign Affairs of Czechoslovakia to intervene for the sake of higher interest at Czechoslovak Tobacco Company to buy until the end of 1933 further 2,666,880 kilograms of tobacco. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 142507, 10. 12. 1933. This intervention was justified because Yugoslavia already had a large passive balance at the clearing account with Czechoslovakia and because South Slav state wanted to use money gained from tobacco to cover at least part of the claims of Škodovka which were at that time most urgent economic issue between the two states. Already earlier in 1931 and 1932 funds obtained through the sale of tobacco were used for paying those claims i.e. in 1931 the amount of 142.121 million of crowns and in 1932 the amount of 154.1 million of crowns. The problem was that Czechoslovak Tobacco Company could not purchase any more of tobacco because it already had more than enough of tobacco in storages and they were without significant financial resources for covering further purchases of Yugoslav tobacco. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 5281, Pohledávky v Jugoslávii, 10. 12. 1932.

211 Just in the months of August and September 1932 Czechoslovak Tobacco Company covered 16.636 million of crowns of unpaid Yugoslav coupons.

7 % interest. Just in the second part of 1932 and January of 1933 Yugoslavia did not pay the coupons in the amount of 58.783 million of crowns.²¹² In addition to those debts to the Czechoslovak state, Yugoslavia also owed to Českomoravská-Kolben-Daněk (further ČKD) for the second part of the year 1932 which was another debt in the amount of 7.092 million of crowns for the weapons order for Yugoslav Army and Navy in August 1929.²¹³

The intervention of the ČKD company at Yugoslav Government was unsuccessful. So the Ministry of Finance of Czechoslovakia urged at the Ministry of Foreign Affairs to put pressure on Yugoslavia for the fulfillment of her obligations because the Czechoslovak budget could not cover the losses of the Czechoslovak companies on long-term basis. They had in mind that the new budget was in adoption for the year 1933 so the Ministry of Finance wanted budgetary commitments to be accrued for the year 1933. This pressure led to partially covering the Yugoslav coupons for the late 1932 and in March of 1933 most of these coupons were covered.²¹⁴ Another problem were payments under Contract between the Ministry of Army and Navy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Škodovka and Zbrojovka Brno which was signed in July 1928. This contract stipulated the acquisition of military materials in those two factories for the Yugoslav Army and Navy in the value of 840.527 million of crowns. This large amount guaranteed by the Czechoslovak Government and signed under the consent of President Masaryk and following the strong pressure from the Ministry of Defense of Czechoslovakia, was supposed to be paid in 9.5 years until 1938. In order to cover this ordeal, the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes issued 70 treasury coupons in the value of 840.527 million of crowns and 735 interest coupons in the value of 304.941 million of crowns. So, the entire sum was supposed to reach the enormous amount of 1,145.5 million of crowns.²¹⁵

212 For the second part of 1932 the amount of 41.057 million of crowns and for January 1933 the amount of 17.726 million of crowns. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 34331, Žádost Jugoslávie o placení bonů do clearingů, 17. 03. 1933, p. 2

213 Ibidem, p. 3.

214 For October 1932 from the entire amount of obligations in the amount of 10.560 million of crowns, just 199,580 crowns were not covered. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 7773, Částečná úhrada pokladních bonů Království Jugoslávie, 17. 03. 1933. For November and December the entire amount of 15,980,020 crowns was covered.

215 AMZV, IV. sekce, 376, sl. 3, č. j. 13412, Proplácení pokladních bonů Království Jugoslávie, 10. 06. 1933, p. 1.

Repaying debt began in April 1931 when the first coupon came under payment and was to last until March 1938. Knowing very well the condition of the Yugoslav finances, Škodovka and Zbrojovka were very reluctant when coming into this huge credit which soon came true. The National Bank of the Kingdom of Yugoslavia guaranteed payment of the debt in Czechoslovak crowns. Nevertheless, bad condition of finances of the Balkan ally was further worsened with the Great Economic Crises which hit the Balkans hard especially after the breakdown of the Credit-Anstalt Bank in Vienna in May 1931 when the debt service was supposed to begin. Paying off debt went on regularly until 15th September 1932 in crowns or in compensations for the Yugoslav tobacco. Already earlier in 1929 and 1930 a part of these coupons were taken over by the Czechoslovak Ministry of Finance and turned into cash necessary for the smooth functioning of Škodovka and Zbrojovka as a spine of the Czechoslovak arms industry.²¹⁶ Other portions of coupons were taken over by the Anglo-Czechoslovak and Prague Credit Bank as well as Landesbanken and used in normal financial transactions. This further complicated the situation when Yugoslavia stopped with regular debt paying off both in crowns or in tobacco transferred to the Czechoslovak Tobacco Company. So already in January 1933 Yugoslavia owed 24.795 million of crowns to the Ministry of Finance as well as further amount of 3.05 million to the three above mentioned banks.

As further unpaid coupons accumulated, the Ministry of Finance came to a difficult position and tried to find a solution to the fact that the coupons were endorsed by Škodovka and Zbrojovka. Therefore, they were supposed to pay for the initial debtor which was the Kingdom of Yugoslavia. The two armor industry companies refused this solution with the explanation that the coupons only had the conversion value and were not guaranteeing value at all.²¹⁷ Due to this, the Ministry of Finance audited the entire contract once more but they could not find any other solution for the Yugoslav coupons issued for covering receivables from Škodovka except further compensations through the Yugoslav tobacco.²¹⁸ In August 1933 the Vice-Governor of the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia Jovan Lovčević assured the Czechoslovak Envoy that the condition of the Yugoslav

216 Capital coupons and interest coupons in the value of 596.483 million of crowns. AMZV, IV. sekce, 376, sl. 3, č. j. 13412, Propláčení pokladních bonů Království Jugoslávie, 10. 06. 1933, p. 2. Those coupons were endorsed then from Škodovka and Zbrojovka.

217 AMZV, IV. sekce, 376, sl. 3, č. j. 13412, Propláčení pokladních bonů Království Jugoslávie, 10. 06. 1933, p. 4.

218 Ibidem, Příloha: Posudek o právní povaze pokladních bonů Království SHS, nyní Království Jugoslávie, 10. 06. 1933.

finances was improving due to the destructuralization of the foreign debt and better tax collection and that among the most urgent debts which Yugoslavia was planning to pay off were the receivables of Škodovka.²¹⁹ Earlier in June 1933 the Czechoslovak side again rejected the Yugoslav proposal that the receivables be incorporated into the clearing trade between the two states and insisted that this contract need to be honored in its original form and be paid in Czechoslovak crowns.²²⁰ Together with this notion they also rejected that the receivables of ČKD be included into the clearing exchange.

However, the situation for the claims in Yugoslavia was not changing and in September 1933 the Yugoslav Ministry of Finance again insisted regardless of the clear enhancing of the Yugoslav reserves of foreign currencies that those coupons can only be paid in dinars on the clearing account.²²¹ The Minister Milorad Đorđević argued that France also accepted this payment method with establishing two clearing accounts: "Clearing account A" for payments incurred after signing the agreement and "Clearing account B" for obligations which incurred before signing of the agreement.²²² However, the Legation in Belgrade was warned on the French experience which was in fact that the payments on the "Clearing account A" were paid quite fast usually in 4 months from the goods delivery but the problem was the "Clearing account B" to which the payments were coming very late and irregularly.²²³ Having this on mind, the Legation recommended that if the proposal would be accepted, the problem of Škodovka receivables would not be resolved and warned to the condition of the clearing account on which Czechoslovakia had more than 100 million of crowns in passive balance. So if this proposal was accepted, Yugoslav minus would be even higher and almost impossible to equate. At that moment, export receivables were being paid usually in 8 or 9 months and with the incorporation of Škodovka coupons this already intolerable situation for the Czechoslovak exporters would be even worse. At that moment, French vouchers were being paid the fastest, usually in 4 months, German in 8 months and Czechoslovak ones were among the slowest and needed 8 to 9 months and could be even prolonged to 10 months or more. This was catastrophic for already diminished

219 Ibidem, č. j. 93518, Pohledávka Škodových závodů za jihoslovanským státem – placení bonů, 12. 08. 1933.

220 Ibidem, č. j. 76652, Výsledek porady konané dne 13. června ohledně proplácení pokladních bonů Království Jugoslávie, 30. 06. 1933.

221 Ibidem, č. j. 16306, Proplácení pokladních bonů Království Jugoslávie, 01. 09. 1933.

222 Ibidem, p. 3

223 Ibidem, p. 4.

interest of the Czechoslovak exporters for trading with the Yugoslavian market. In several years before 1933 the level of Czechoslovak export was on the continuing downward trend. For example, for the period 1928–1931 it covered around 18 % of the entire export in Yugoslavia. In 1932 it fell to 15.63 % and in the first half of 1933 it was just 12.6 %.²²⁴ This decline reflected on the overall position of Czechoslovakia in trade with Yugoslavia. As for the period of 1928–1932 Czechoslovakia was on the first or second place, in the first half of 1933 it fell to just fourth place among the exporters on the Yugoslav market. Main reasons for this fall were long deadlines for the payment of the Czechoslovak export.

Having in mind that this already difficult and debt burdened relations were augmented by the claims of Škodovka, the Legation warned to the catastrophic state. Nevertheless, considering that the French bonds were paid in dinars on the clearing account, the Legation also acknowledged it would be unrealistic to expect payments in crowns. Therefore, it recommended that the payments in dinars would be accepted only if Škodovka payment vouchers are the subject of the new negotiations as a separate amendment to the clearing negotiations. The solution could not be found in a short time so already at the end of 1933 the unpaid coupons just in case of Škodovka receivables rose to more than 168 million of crowns with interests.²²⁵ As resources of Yugoslav tobacco was not enough for covering the obligations of Škodovka, supplies of wheat and corn were also included which were then sold on the third markets. Consignments of tobacco were enough for ensuring just part of the money needed for covering the coupons for Škodovka.²²⁶ So it was of the highest priority to find another source of money for covering the rest of the amount. Therefore, Minister Beneš urged the Legation in Belgrade to contact the Yugoslav Government on the possibility of this arrangement as soon as possible.²²⁷ The new arrangement was signed with the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia, which issued coupons for Škodovka's claims on the export of corn and wheat from Yugoslavia to Czechoslovakia. The entire arrangement exudes urgency which was incorporated in the preambles of the contract requiring fast payment on both sides. The National Bank of Yugoslavia was to pay out the Yugoslav exporters of

224 Ibidem, p. 5.

225 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 3, č. j. 141018, Pokladní bony Království Jugoslávie – jednání o způsobu placení, 02. 12. 1933.

226 For example, for 1932 just 70 million of crowns while the entire amount needed was 219 million. AMZV, IV. sekce, Dopis ministra Beneše, k. 376, sl. 4, č. j. 137412, Pohledávky v Jugoslávii, 07. 11. 1931, p. 2.

227 Ibidem, p. 4.

corn and wheat and the National Bank of Czechoslovakia would transfer money as soon as possible from the importers to Yugoslavia which would then pay for the coupons of Škodovka.²²⁸ This arrangement should last until the amount of 93 million of crowns would be reached.²²⁹ The Ministry of Finance of the Kingdom of Yugoslavia wanted to solve the 1923–1924 debt issue in Yugoslavia, which was not solved for the entire decade, in same way as earlier debts through Škodovka Plzeň.²³⁰ This meant that Yugoslavia would order weapons from Škodovka and that these orders would convert with earlier debts and be paid together.

Nevertheless, it was not only Škodovka which had interest in this matter but its rival Zbrojovka from Brno as well. Its representative engineer Tomáš Vodstrčil urged the Czechoslovak Legation in Belgrade that during these negotiations and possible settling of the accounts for 1923–1924 debts interests of Zbrojovka also be considered.²³¹ Obvious problems which Yugoslavia had with paying off the foreign debts made Czechoslovak firms and especially Škodovka and Zbrojovka which owned large parts of the Yugoslav debt to try to find a solution which would protect their interests and keep Yugoslavia as a main ally satisfied. In the beginning of 1934 Yugoslavia owed Czechoslovak firms more than 750 million of crowns.²³² The amount which Yugoslav state owed to Škodovka and Zbrojovka and which were valid after 1st January 1934 was 582.199 million of crowns.²³³ This large sum was basically impossible to be paid knowing the conditions of the Yugoslav finances. So the representatives of the armament industry were opposed to Czechoslovak and Yugoslav state plan which would protect their interest and enable the Kingdom of Yugoslavia to prolong the length of the loan payments to 30 years beginning with the year 1937. This plan was based on the deliveries of the Yugoslav tobacco under Trade agreements in 1928. According to this plan, Czechoslovak Tobacco Company obliged to buy annually 3.5 to 4 million kilograms of tobacco from Yugoslavia. However, owing to low prices of tobacco on the world market, even this large amount was not enough to cover just the part of the Yugoslav debt

228 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 4, without the number of unit, Dohoda o úhradě bonů, 25. 04. 1932.

229 Ibidem, p. 2.

230 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č.j. 38936, Proplácení pokladničních bonů vydaných Jugoslavií, 19. 03. 1934.

231 Engineer Luka, representative of Škodovka, presented this interest of the Yugoslav side for new armor orders as the result of his work while it seems that this idea was already in the minds of the people in Yugoslav government. Ibidem, p. 2.

232 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 61767, Aide-memoire inženýra Luky, 10. 05. 1934, p. 1.

233 Ibidem.

to Czechoslovakia. While annual payments to Czechoslovak firms were supposed to be 160 million of crowns, 3.5 million kilograms of tobacco covered just 62 million of crowns.²³⁴

So in order to avoid the situation in which debts toward a friendly state would stay unpaid and complicate the relations between close allies, *Modus Vivendi* was found in the solution that those short term obligations would be transferred into the long term debt with 5% interest.²³⁵ According to this plan, after rounding up and seizure of the Yugoslavian claims in Czechoslovakia, consortium of Czechoslovak banks would convert debt into 5% rent. This plan would start in 1937 and it would be enough for covering the annual amount of 51.330 million of crowns so that the Yugoslav side did not have to send such a large quantity of 2.75 million of kilograms of tobacco. Even a part could be covered by the Yugoslav claims from the Czechoslovak railways for the transit taxes, so maybe this amount could be just 2 million kilograms of tobacco per year.²³⁶ The benefit for Czechoslovakia was interpreted in the fact that this unguaranteed debt could be transformed into a guaranteed annual income and if the bonds could be placed under the third party the state could gain the amount of more than 500 million of crowns. This bold plan was envisaged to last until 1966 when the last payment of 51.330 million of crowns would be paid and with the interest could bring 1,633.750 million of crowns to the Czechoslovak state for the sum of 750 million of crowns which Yugoslavia owed in 1934. For the Yugoslav side this plan presented a way to relieve the state budget from the unbearable annual payments of 200 million of crowns²³⁷ and to transform this debt into the relatively bearable debt that could be repaid.²³⁸ In just 4 years this plan would save around 660 million of crowns for the Kingdom of Yugoslavia. Therefore, as a price for their deviation of immediate payments and transformation into long-term debts, Škodovka and Zbrojovka asked that 40 % of the planned savings would be new orders in weapons and military equipment from their factories. In addition, if this plan was to be adopted, interest rate would be lowered from 7 % to 5 %, which was significantly lower.²³⁹ With this kind of arrangement, the two large armor factories basically wanted to charge at that moment

234 Ibidem, p. 2.

235 Ibidem, p. 3.

236 Ibidem, p. 4.

237 Around 160 million for debt and around 40 for interest.

238 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č. j. 61767, Aide-memoire inženýra Luky, 10. 05. 1934, Příloha, p. 2.

239 Ibidem, Příloha, p. 5.

practically uncollectible debt and also to oblige the Yugoslav state to new orders from their factories. In addition to those short term ordeals, the armament industry also wanted a long term commitment of Yugoslavia by which it would order from them the artillery material, airplanes, respective airplanes engines, cars, etc. in the total value of 790 million of crowns during the next 29 years starting with the year 1937 and until the entire debt would be repaid.²⁴⁰

Due to the decline in trade, it was necessary to find new mechanisms for reviving the economic relations. As old trade mechanisms were not functioning anymore, the states in Europe resorted to clearing and Yugoslavia and Czechoslovakia were no exception to this practice. The Clearing Arrangement Treaty between Yugoslavia and Czechoslovakia was signed on 8th June 1932 in Prague. According to this agreement, payments of mutual claims were supposed to be paid on collection accounts opened in the National Banks in both countries. Both accounts were recorded in Czechoslovak crowns with the recount in Yugoslav dinars (the exchange rate was 100 crowns to 168 dinars in June 1932).²⁴¹ Yugoslav debtors were supposed to pay money on the account in Belgrade and vice versa. This clearing regime was supposed to be just a temporary measure before trade relations would return to normalcy but instead it was left as a permanent trading method until the disappearance of the interwar Czechoslovak state.²⁴²

Difficulties in the payment of the clearing claims, due to the lack of available dinars, prompted the Central Administration of Commercial and Craft Chambers (UOZK) to recommend their members to use more private compensations.²⁴³ In November 1932, the average waiting time for the payment through the clearing account was 3 to 6 months for the Czechoslovak exporters. This was putting them in extremely unfavourable situation where they had to pay their suppliers and workers and then wait for the money from the sale of goods sometimes for half a year.²⁴⁴ In the beginning of the implementation of agreements on clearing the average waiting time for the payment was 3 to 4 weeks. In the second phase, after the weakening of dinar on the Zurich Stock Exchange, the National Bank of Yugoslavia was forced to buy foreign currency at a higher exchange rate which causally led to a slowdown in the pace of payments in the clearing account due to the lack

240 Ibidem, p. 6.

241 Dinar was gradually declining during the next two years and two years later in August 1934 the exchange rate was 100 crowns to 180 dinars. NA, f. UOZK, k. 265, č.j. 13772. 30. 08. 1934.

242 Z. SLÁDEK, *Malá dohoda*, p. 156.

243 NA, f. UOZK, k. 262, č. j. 11284, Soukromé kompensace s Jugoslávií, 12. 07. 1934.

244 NA, f. UOZK, k. 265, č. j. 16431, Clearing s Jugoslávií, 24. 11. 1932.

of money.²⁴⁵ In the third phase, the premium volume of around 20 % for the exporters from Yugoslavia was introduced by the National Bank. The waiting time for the payments was gradually prolonged from 3 to 4 weeks to 3 to 6 months and later 8 to 10 months.

The exporters from Czechoslovakia were naturally dissatisfied but the fear of competition, primarily Italian, which would lead to the loss of the Yugoslav market, led to the fact that in spite of the losses they continued to export via the clearing accounts. Besides goods, tourism was also included into the clearing regime. It was managed in a way that tourists in the Czechoslovak Republic laid money on the clearing account and in Yugoslavia they were paid in dinars equivalent.²⁴⁶ This measure was introduced due to the lack of dinars in Czechoslovakia and huge passive balance on the clearing account.²⁴⁷ In the beginning of 1933 Yugoslavia had 120 million of crowns unbalanced tiptoe in clearing account in Czechoslovakia and completely lacking the foreign currencies started to pay them in dinars.

Representatives of the firm ČKD did not want to accept payments in dinars²⁴⁸ so they intervened at the National Bank of Czechoslovakia and at the Czechoslovak Legation in Belgrade not to accept those payments. The intervention in Belgrade finished with accepting dinars as means of payment because the Ministry of Finance of Yugoslavia conceivably represented the state of Yugoslav finances which had very low level of foreign currencies. Due to this, even the French who always requested and received payments in French francs, gave that up and were accepting payments in dinars.²⁴⁹ The problem of Yugoslav credits in dollars which were owned in significant amounts by the Czechoslovak citizens was another

245 Ibidem, č. j. 9242, Obchodní styk s Jugoslávií, 05. 11. 1932.

246 NA, f. UOZK, k. 265, č. j. 13153, Úprava platů z dovozu a vývozu zboží a cest. ruchu, 20. 06. 1932.

247 In summer of 1934 Czechoslovakia had 170 million of crowns in passive unpaid receivables. This led to the phenomenon that exporters received dinars at a lower price than the official just to be able to collect anything. Therefore, instead of the exchange rate of 55.50 crowns for 100 dinars, which was the official clearing rate, they were accepting 48–52 crowns for 100 dinars. NA, f. UOZK, karta 265, č. j. 12677, Clearing s Jugoslávií, 16. 08. 1934.

248 Yugoslavia did not pay bonds in the amount of 2.364 million of crowns and wanted to transfer this amount into the clearing agreement trade as a special addition of the contract and to pay that amount in dinars.

249 The Minister of Finance explained to the Envoy that even if the Yugoslavs would have means for payments in crowns, it would be hard for French to accept the payments in dinars while others are paid in foreign currencies. As Yugoslavia was a state which was connected and obliged to France for its role in the establishment of the state, they would not accept that some other state is more privileged than France.

load in the economic relations between the two states. As the Kingdom of Yugoslavia was in significant difficulties due to the lack of foreign currencies, those loans were paid in dinars from 1933. However, in order to protect the state budget from the uncontrolled and excessive payment that exacerbated the situation in the financial plan, those payments were loaded with obstacles such as that those bonds should be proposed at the Yugoslav Legation in Prague in person which could be a problem if the person owning the bonds was living in remote parts of Czechoslovakia. In addition, there was a restriction of payments from the tourist account and it was 4,000 dinars per week but only up to the two months stay in Yugoslavia. Practically those payments were only 3,000 dinars per week.²⁵⁰

Another complication was the fact that the regulations referring to the payment of dollar bonds in dinars were constantly changing so most of the time it was unclear on which principles and order the payment was done.²⁵¹ In order to solve this problem, Czechoslovakia undertook a series of actions and through the official and unofficial channels tried to solve the problems from December 1933 until July 1934 but without any success.²⁵² During those months, Czechoslovak side tried to do so three times through the Economic Little Entente. First time it was on its meeting in Bucharest; then when the unofficial delegations from Czechoslovakia came to Belgrade in June; and the last attempt was through those same channels a month later in July when an Advisor to Minister, Jiří Štangler, who at that moment presided the Czechoslovak Committee in the Economic Little Entente, wrote to his Yugoslav protégée Jure Pelivanović but also without any success. In addition to those attempts, the Legation in Belgrade tried through all the channels, official and personal, to influence the Yugoslav side to accept payments in dollars for the Czechoslovak owners of the Yugoslav state bonds or at least secure the regularity of those payments. Nevertheless, all these attempts were encountered with firm refusal from the Yugoslav authorities which did not want to make any concessions.²⁵³ In the end, the Envoy in Belgrade recommended that payments should be

250 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 5, č. j. 88684, Inkaso kuponů jihoslovanských zahraničních půjček, 10. 07. 1934.

251 For example, dollar under the agreement between the State Credit Bank from Belgrade and titer holders on 11th July 1933 was supposed to have a fix rate of 56.78 dinars for 1 dollar. Instead of payment of bonds under this fixed rate, the State Credit Bank was paying them under the floating ordinary rate which was for example in March 1934, just 43–44 dinars for 1 dollar, AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 5, č. j. 42472, Inkaso kuponů jihoslovanských půjček, 29. 03. 1934.

252 AMZV, IV. sekce, k. 401, sl. 5, č. j. 88684, Inkaso kuponů jihoslovanských zahraničních půjček, 10. 07. 1934, p. 2.

253 Ibidem, p. 3.

accepted in dinars and that the Ministry of Foreign Affairs should focus its efforts towards the goals that were achievable, i.e. at least to stop the harassment of bondholders and achieve the determination of legislation once and for all which would stop the continued and arbitrary altering.²⁵⁴

3.4. Other issues in economic relations

What was worrying for the future cooperation of the Little Entente as well as to the Yugoslav position in the interwar world, which was based on the Paris peace treaties after the First World War, was that among the main trade partners of Yugoslavia there was only one allied country, i.e. Czechoslovakia. Other countries that were interested in the maintenance of the existing European order, primarily France and to a lesser degree the United Kingdom, had much lower volume of trade with Yugoslavia than the countries interested in the revision of the treaties and the change in the existing situation, namely Germany, Italy, Hungary and Austria. It was therefore to be expected that after the situation in Europe began to change in favour of the revisionist forces, Yugoslav politics would follow its economy, i.e. drift away from the cooperation within the Little Entente and France and start approaching the revisionist countries. Nevertheless, before the mid-1930s the orientation of Yugoslavia was still toward the old alliances. However, the countries of the Little Entente did not have a unison policy and for Yugoslavia the main problem and danger was coming from Italy while Czechoslovakia was in constant fear of encircling from Germany which would happen if Anschluss of Austria would be realized.²⁵⁵ As far as Romania was concerned, the main danger was coming from the side of the Hungarian revisionism and from Soviet Union due to the issue of Bessarabia.

254 Ibidem, p. 5.

255 See more on the Little Entente topic and international politics in the interwar period in: Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty* (Praha: Karolinum, 2000); Milan VANKU, *Mala Antanta* (Titovo Užice: Dimitrije Tucović, 1968); Magda ADAM, *The Little Entente and Europe 1920–1929* (Budapest: Akademiai Kiado 1993); Alena GAJANOVÁ, *ČSR a středoevropská politika velmocí (1918–1938)* (Praha: Academia, 1967); Antonín KLIMEK – Eduard KUBŮ, *Československá zahraniční politika (1918–1938)* (Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995); Bogdan KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled* (Zagreb: Školska knjiga, 1975); Čedomir POPOV, *Od Versaja do Danciga* (Beograd: Nolit, 1976).

Such obvious different focuses in foreign policy were following the problematic relations in economic exchange where both Yugoslavia and Romania were siding with the agrarian countries and wanted preferential quotas for their agricultural goods and raw materials. This was problematic for Czechoslovakia first of all because of the position of the agrarian party in political life which was posing insurmountable obstacles for giving such quotas for its Little Entente allies. But even in the cases when export quotas were adopted, as in the case of pigs from Yugoslavia, their export was met with significant difficulties. Yugoslav exporters constantly insisted on the free choice of commissioners who imported the Yugoslav pigs as well as the possibility that at least 5 % of the total quantity of pigs quota can be sold in the free market without mediation of the commissioners.²⁵⁶ However, influential commissioner lobbies, who would stay without a significant income, led to a refusal of Czechoslovak side to amend the existing contract.²⁵⁷

Another example of malfunctioning of the export quotas was import of freshwater fish from Yugoslavia which significantly increased the production of freshwater fish after the war and produced almost 17,000 q per year of which only 4,000 q was consumed by the domestic market. Determined were export quotas but they were limited only to Slovakia and Carpathian Ruthenia. While the Yugoslav exporters were looking to recover from the territorial limitations on fish export so that they could sell fish on the Prague market, this was met with bitter resistance from the Czech manufacturers who feared that the Yugoslav cheaper fish will completely decrease the prices in the market and further aggravate their already difficult situation.²⁵⁸ Their efforts received full support from the Ministry of Agriculture that managed to obtain the remaining restrictions on the import of freshwater fish from Yugoslavia only to Slovakia and Carpathian Ruthenia. Yet the tendency to

256 *Privredni pregled*, 15. 10. 1933, p. 2.

257 Authorized commissioners had 8,000 crowns of profits on behalf of various levies and charges per one wagon of pigs.

258 The production cost of one wagon of Yugoslav carp was 375 crowns while the wagon of the Czechoslovak carp cost 750 crowns. Even with the additional transport costs of 60 crowns per wagon and contractual duties of 110 crowns, the price for wagon of Yugoslav fish did not exceed 575 crowns which ultimately led to the fact that on the Czechoslovak market Yugoslav carp was 2 crowns cheaper per kilogram than the Czech one. One of the arguments of carp producers in the Czech lands was that the Yugoslav carp was thick and had a muddy taste although they recognized that the fish in Yugoslavia had better nutrition based on the local corn. In the Czech lands, carp was fed by lupine imported from Poland and not by corn. Another factor which contributed to the cheaper carp production were climatic conditions in Yugoslavia which were much more favourable due to a warmer climate for fish farming than in Czechoslovakia. AMZV, IV. sekce, k. 539, sl. 8, č. j. 107456, Dovozy ryb z Jugoslávie, 18. 09. 1933.

import fish grew and in 1931 Czechoslovakia imported from Yugoslavia 440,329 kilograms of fresh fish in the value of around 6 million of crowns.

Although the desire for increase of import of raw materials and semi-finished products from Yugoslavia in order to increase the mutual exchange and interweaving of the markets was declaratively expressed, especially by the political elites, such plans encountered great difficulties. The Central Czechoslovak Union of Industrialists after examining the subject put forward the objections on the import of raw materials and semi-finished products from Yugoslavia. They concluded that despite all the political will that forced the import from Yugoslavia this was just not practical and cost effective²⁵⁹ According to them Yugoslavia simply could not guarantee that:

- The goods will be delivered on time;
- Any deficiency in the quality will be compensated by the price reduction;
- Conducting delivery will be quick and on time.

Yet the problem was not only in the fear that supplying would not be on time. Czechoslovak industry simply was not showing interest nor did it have the capacity to absorb a larger part of Yugoslav raw materials and semi-finished products. Except the timber industry which in previous years imported great quantities of wood²⁶⁰ and leather industry,²⁶¹ other industries during this survey did not show much enthusiasm for increasing import of raw materials from Yugoslavia. To be true, the chemical industry was interested in importing brass which had a first-class quality but overall Yugoslav production of brass was already booked for years in advance for the British market.²⁶²

Nevertheless, not all the raw materials were exported from Yugoslavia to Czechoslovakia. In the ceramics industry, many raw materials were imported from Czechoslovakia. Moreover, in this case there was obvious fall in the overall eco-

259 AMZV, IV. sekce, k. 539, sl. 2, č. j. 109885, Dovožní plán z Jugoslávie, 23. 09. 1933, p. 1.

260 In 1931, chestnut tree in the amount of 6.925 million of crowns was imported and in the following 1932 the same kind of wood was imported in the amount of 3.780 million of crowns. There was also a similar decline in the oak wood which in 1931 was imported in the amount of 1.617 million of crowns and in 1932 it was even three times less – 514,525 crowns. The fall in the volume of import of wood was associated with the effects of the economic crisis and the overall decline of the Yugoslav-Czechoslovak commodity exchange. AMZV, IV. sekce, k. 539, sl. 2, č. j. 109885, Dovožní plán z Jugoslávie, 23. 09. 1933, p. 2.

261 Leather industry in the period 1929–1931 imported lamb skin valued at 27.785 million of crowns and in the same period this industry imported sheepskin in value of 14.696 million of crowns.

262 AMZV, IV. sekce, k. 539, sl. 2, č. j. 109885, Dovožní plán z Jugoslávie, 23. 09. 1933, p. 5.

conomic turnover in the period between 1930 and in 1934. Thus for example, out of the total quantity of imported kaolin in 1930 more than 60 % was imported from Czechoslovakia, i.e. out of 5,092 tonnes of kaolin 3,158 was imported from there.²⁶³ Four years later, the total quantity of imported kaolin decreased to 2,920 and Czechoslovak part to 827 tonnes. Since the Yugoslav coal output was not enough to cover the entire demand for this raw material, a significant portion had to be imported from abroad so Yugoslavia needed to import anthracite, stone coal and coke. The share of Czechoslovakia in the Yugoslav import was reduced to coal and coke and in the import of coke in early 1930s Czechoslovakia occupied the first place among all the importers. Czechoslovakia exported coke to the regions which were geographically the closest, i.e. the present-day Slovenia which was then located on the entire territory of the province of Drava. To the important industrial centers in Bosnia, coal and coke were mainly imported by the sea, i.e. via the Adriatic ports.²⁶⁴ The same was true for coal whose import was disadvantaged since the coal from Czechoslovakia was softer and more expensive than the competitive coal from Poland and Germany. Therefore when burning it was producing more ash than the coal from these two other above-mentioned countries.²⁶⁵ At the same time, Yugoslavia exported smaller quantity of coal and brown coal to Czechoslovakia.

The relations in Yugoslav economy as well as the situation in the entire state can be well illustrated by another example. In December 1931, the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia announced a competition for the mintage of silver coins. The entire amount which needed to be minted was quite high – more than 450,000 coins. The National Bank of Yugoslavia had 75,000 kilos of silver and for the rest of 152,000 of the needed kilos of silver should be bought by the contractor on the account of Yugoslavs.²⁶⁶ The French, English and German Krupp concern and State mint in Kremnica in Czechoslovakia showed interest in such a lucrative

263 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 1, č. j. 64122, Malá Dohoda – průmyslová spolupráce, keramický průmysl, 13. 05. 1935, p. 7.

264 For the import via sea ports customs duties were not paid while import by land routes was paid in the amount of 33 dinars per ton.

265 Yugoslav experts as well as the Legation in Belgrade recommended that if the exporters wanted to make coal from Czechoslovakia more competitive on the Yugoslav market the first step needed to be the reduction of the price by 500 dinars per wagon. Except that the import needed to reorient mainly to private consumers instead of large state consumers such as heating plants which were using mainly coal from the domestic producers both from private and public spheres.

266 AMZV, IV. sekce, k. 351, sl. 5, č.j. 151912, Ražení jihoslovanských stříbrných peněz, 11. 12. 1932.

order. The first competition was canceled and Yugoslav Minister of Finance shared with the Czechoslovak Envoy in Belgrade, dr. Robert Flieder, the information that Kremnica offer was more expensive than others by 28 to 38 % and that the Yugoslav side would prefer Czechoslovak offer due to the alliance relations but only if the Kremnica offer would be similar to others.²⁶⁷

After those signals were transferred to Prague, the offer from Kremnica was lowered but the Envoy Flieder commented that this competition would be solved in a usual way in Belgrade by which he probably meant corruption. Therefore, he recommended that Kremnica offer and negotiations around it would be channeled by the representatives of Zbrojovka who had far more experience in dealing with the Belgrade authorities.²⁶⁸ He also recommended that every kind of influence needs to be used and because the decision would be a political one it is also necessary for the Yugoslav Envoy in Prague to intervene in this issue. In the end Kremnica offer was lowered by 32 % and their representative in Belgrade, engineer Horák, was authorized to lower it by further 4 % if necessary but on his own responsibility.²⁶⁹

However, even with the lowering of the offer and political pressure (and probably the corruption as well) in the end nothing helped the Czechoslovak offer and the production was given to joint English, French and domestic offer which was more expensive in the end than the Kremnica offer. The explanation for this was that not only the Czechoslovak side used political influence but other bidders adapted to the new circumstances as well. Sir Robert Johnson, a Belgrade representative of the English and French mints, made a deal with the domestic bidder Kovnica a.d., using Yugoslav laws which favoured domestic entrepreneurship if offers were similar.²⁷⁰ In the explanation of the decision, the reasons for giving job to joint English-French-domestic condominium was also the fact that Kremnica offer had the longest time of delivering²⁷¹ and that the other offer had better technical characteristics. Such results after several years²⁷² were quite disappointing for the action which included political influences and great effort.

267 AMZV, PZ Bělehrad 1932, č. 31, Ražba mincí, 06. 01. 1932.

268 Ibidem.

269 Ibidem.

270 AMZV. IV. sekce, k. 351, sl. 5, č.j. 55732, Ražba mincí pro Jugoslávii, 21. 01.1932.

271 It lasted for one year while the opponents' offer was half of that time i.e. six months (author's remark).

272 First news on this lucrative job could be found two years earlier in the correspondence between the Belgrade Legation and Prague Ministry of the Foreign Affairs.

Another problem appeared with the traditional role of the mediator of the companies from Austria. Their traditional role was mediation between Czechoslovak producers and users in Yugoslavia. This role was significantly impaired after the beginning of the Great Economic Crisis when those goods mediated through Austria were counted as a part of the Austrian clearing exchange with Yugoslavia and thus different measures, less favourable than on goods from friendly Czechoslovakia, were determined on them. Useless were the complaints of the Czechoslovak producers that those goods were actually from allied state and that they should be viewed as such. For Yugoslavia that wanted to keep the clearing account with Austria balanced (and it was in balance if those Czechoslovak goods were included in Austrian clearing) it was not acceptable to remove them from the clearing exchange with Austria.²⁷³ Other important reason for the Yugoslav standpoint was the fact that it was in the interests of the Yugoslav producers for Austrian claims to be paid quickly so that the Yugoslav one would have the same status and rate of paying. Therefore, it was not in the interest of Yugoslavia for various claims related to the Austrian companies that more would be lost through the international channels and exceptions. It was one more reason why the Yugoslavs included those Czechoslovak goods through the Austrian intermediaries i.e. in the Austrian clearing and not in the Czechoslovak.²⁷⁴

As the Economic Council of Little Entente brought significant progress in some areas mentioned above in other areas its constraints were clearly visible and showed very quickly after its establishment. The economies of the three countries went irretrievably into different directions. One of the main goals for establishing the Economic Council was to increase the volume of economic exchange. However, the problem was that Czechoslovakia which was supposed to absorb huge part of the export of agricultural products of Yugoslavia and Romania was already mainly self-sufficient. This was the consequence of the long process of modernization of agriculture production in Czechoslovakia. In this process, rationalization, mechanization, chemicals as well breeding have significantly contributed to increasing of the agricultural production. The mechanization of production was falling into the so-called European type of mechanization, and lead to an increasing number of combustion engines and electric motors.²⁷⁵ Apart from mechanization, elec-

273 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 4, č. j. 1966, Pohledávky z rakouského obchodu v Jugoslávii, 01. 03. 1932.

274 Ibidem.

275 American type of mechanization was characterised by large usement of tractors, harvesters and trucks, while in Czechoslovakia as well in other European countries were used more different

trification and the use of electricity, it also contributed to an increase in agricultural production. This resulted that from the land that was importer of the agricultural products on beginning of 20th century, Czechoslovakia became exporter of these products.²⁷⁶

This additionally illustrates difficulties in which was economic exchange between Little Entente allies. So for example in 1934 Czechoslovakia needed to import wheat in the value of 60 million crowns from Yugoslavia but it could not do so because it already had excess in its own production. Therefore, this amount needed to be removed from the entire sum of the Yugoslav import to Czechoslovakia and its value dropped from 280 million of crowns to 220 million.²⁷⁷ It was the same case with Romania²⁷⁸ so that the value of Czechoslovak export also needed to be lowered. After these cuts, the value of export which was proclaimed it had to be enlarged was actually reduced to 374 million of crowns to both allied states. Nevertheless, the value of the Czechoslovak export to Yugoslavia and Romania a year before was actually 412 million of crowns. Therefore, instead of improving, the total amount of the economic exchange actually needed to be reduced.²⁷⁹ To avoid this, the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs wanted to allow import of surplus of goods with the purpose of later export to the third states.²⁸⁰ With such measures, the level of the Czechoslovak export to both allied countries would not be reduced and they would be motivated to maintain allied relations.

As Czechoslovak efforts in the modernization of agriculture resulted in increased numbers of livestock,²⁸¹ this additionally limited the scope for imports of livestock and sewage products from Yugoslavia. The difference in the crisis in industry was that production in agriculture did not decrease as in industry because farmers tried to fight the low prices of their products by delivering higher amounts

kinds of motors. In 1930, there were 2,648 tractors, 35,877 combustion engines a 123,590 electric motors in Czechoslovakia. E. KUBŮ – J. PÁTEK, *Mýtus a realita*, p. 65.

276 For more on modernization process in Czechoslovak agricultural production see: E. KUBŮ – J. PÁTEK, *Mýtus a realita*, pp. 57–85.

277 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 2, č.j. 15930. Proplácení pokladničních bonů vydaných Jugoslávií. 31. 01. 1934.

278 It had to be removed 50 million of crowns. Ibidem.

279 Ibidem, p. 2.

280 Ibidem.

281 For example, in 1920 there was 1.4 millions of pigs in Czechoslovakia, and in 1937 this number increased to 2.4 millions. Also number of cows arose from 1.4 millions in 1920, to 1.8 millions in 1937. E. KUBŮ – J. PÁTEK, *Mýtus a realita*, p. 84.

of goods, which caused an additional decline in the prices of agricultural goods.²⁸² The decline of prices also hit livestock products after they initially held the current level of prices at the beginning of crisis. Only after establishing the Grain monopoly in 1934, did the prices of the agricultural products start to grow.²⁸³ However, this growth of the prices came too late to stop protectionist measures in agriculture which were forced by the Agrarian party. Autarky was seen as the only defence mechanism which would protect the interests of their voters, and defiance of that party and its supporters and it was impossible to overcome until end of Czechoslovakia. By 1930 customs on wheat had already risen to 85 crowns for 1 q, and 80 crowns for 1 q of barley.²⁸⁴ Other measures from the agrarian program were introduced later,²⁸⁵ and they basically made an increase of import of the agricultural goods from Yugoslavia almost impossible to achieve. As Yugoslav goods in second half of the 1930s found a market in Germany, the importance of the Czechoslovak market faded for Yugoslavia.

Another example of declining relevance of the Czechoslovak products for the Yugoslav market was the import of glass. While in 1920 glass was very important import product and its value was measured in the tens of millions of dinars and thousands of tonnes of glass were imported in the beginning of 1930 the amount decreased significantly. This was partly due to the economic crisis as well as putting into operation the glass factory in Pančevo in whose ownership structure, besides Belgian and French capital, was also Czechoslovak capital involved.²⁸⁶ The initiative for opening this glass factory was led first by the French capital group Saint Gobin through its representatives in Czechoslovakia, Schrader from Cologne, but after the intervention with the Yugoslav authorities, representatives of the Vitrea factory were also included in this enterprise. The new factory in Pančevo was 45% property of the Czechoslovak capital while another 45 % belonged to the French and 10 % to the Belgian capital. The share capital was 27 million of dinars. It had nine furnaces which worked under Foucault standards and in the beginning employed around 450 workers. French experts were in charge of the

282 V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*, p. 142.

283 Ibidem, p. 143.

284 V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*, p. 153.

285 As obligatory grinding of domestic wheat and rye, and foreign exchange restrictions on the import of grain and animal products, etc.

286 The factory Vitrea received a permission to import products which were already manufactured in Yugoslavia as a part of the entire enterprise related to the construction of the first mechanical glass factory in Pančevo.

production while the Czechs were taking care of the commercial side of the business.²⁸⁷ This factory mostly covered the needs for glass in Yugoslavia. The problem of the employment of foreigners who were crucial for the function of the factory was resolved through the arrangements with the French Government because Yugoslavia had strong interests in securing jobs for Yugoslav workers in France who were there in far larger numbers than in Czechoslovakia.²⁸⁸ As in the case of the glass factory in Pančevo, the problem of the foreign workers in Yugoslavia and in smaller form in Czechoslovakia was straining the mutual relations in 1930s. As the protective legislation was introduced, the measures against the foreign workers were complicating the residence and work permissions for foreigners everywhere. These laws were then disabling companies and factories to hire the necessary experts or to keep them as it was necessary for the continuous unobstructed work.

Nevertheless, the Yugoslav authorities had more understanding for the position of workers from Czechoslovakia than from other states as was several times stressed by the Legation in Belgrade but the problems occurred when Czechoslovak companies employed workers of other nationalities towards who the authorities did not have such an attitude. That was the case of an Austrian citizen Alfred Riwczes who worked in the glass factory in Pančevo and was an employee of the Vitrea Company for several decades serving as a representative in Vienna, London and then Yugoslavia. As an Austrian citizen he came under the impact of regulations which were hostile toward foreign workers. However, as his experience and expertise were important for the company they tried everything including intervening with the Czechoslovak government and the Legation in Belgrade to provide the new work permit.²⁸⁹

By mid-1930s it was obvious that the interests of Czechoslovakia and Yugoslavia both on the political and the economic field were becoming increasingly estranged. While a significant effort of the political elites was interested in institutional reforms primarily through the adoption of the organizational Pact of the Little Entente and the creation of the Economic Council of the Little Entente, the reality on the ground was moving in the opposite direction. These institutional frameworks were supposed to help revive the relations and help greater economic

287 AMZV, IV. sekce, k. 738, sl. 2, č. j. 89387, Zřízení akc. továrny na tabulové sklo v Jugoslávii, 23. 06. 1930.

288 Ibidem.

289 AMZV, IV. sekce, k. 738, sl. 2, č. j. 91812, Státní dodávky tabulového skla v Jugoslávii, 24. 06. 1931.

compatibility of the Allied economies but practical interests of the national economies were not following the political intentions and wishes. However, until the second half of 1930s the course of Yugoslav politics remained on the threshold of cooperation with the countries of the Little Entente and traditional allies such as France.

4. Political and economic relations and German economic and political penetration of Balkan peninsula

Change in the Yugoslav politics, which was inevitable after the death of King Alexander²⁹⁰ gradually began to pull Yugoslavia away from her previous allies. As the Yugoslavian foreign policy and position in Europe depended on several cornerstones namely the Little Entente, the Balkans Alliance, the alliance with France and the League of Nations, gradually moving away from the inherited policy began with the arrival of Milan Stojadinović as a prime minister and foreign minister.²⁹¹ But even before the death of King Aleksandar, Yugoslav politics noted a change in the orientation. The first step towards this change of foreign policy direction was probably the conclusion of the trade agreement with Germany on 5th January 1934. Under this agreement, Germany committed to assume Yugoslav agricultural products and raw materials under significantly higher prices than those on the world market. Prior to this agreement, Danube states and Yugoslavia among them did not have any significant position among the German trade partners. According to Drahomír Jančík, in 1931 Yugoslavia participated in German overall trade with just 0.6%.²⁹² However, this situation started to change gradually after Hitler's ascent to

290 King Aleksandar Karađorđević was killed together with the French Foreign Affairs Minister Louis Barthou during his visit to France on 9th October 1934. His death symbolically marked the end of the unsuccessful introduction of the royal dictatorship. Permanent political instability culminated with the assassination of the Croatian representatives in the Parliament of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on 20th June 1928. King Aleksandar tried to solve this situation with introducing dictatorship and the abolition of the political parties but even before his death this policy proved to be mistaken and unsuccessful.

291 Jacob HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1974), p. 7.

292 Drahomír JANČÍK, *Německo a Malá Dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunská v první polovině 30. let* (Praha: Univerzita Karlova, 1990), p. 26. In his books Drahomír Jančík (*Německo a Malá Dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunská v první polovině 30. let* and *Třetí Říše a rozklad Malé Dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*) describes German penetration of the Balkans in detail and how with using economic diplomacy and pressure, Germany managed to tie Yugoslavia to the Nazi

power. Germany first tried to subject Romania economically estimating that this country was the weakest member of the Little Entente but after the initial success Romania managed to resist German deadly embrace.²⁹³ For these reasons Germany focused its efforts on Yugoslavia where its tactics encountered a much more fertile ground. The loss of the Italian market after the introduction of sanctions on Italy²⁹⁴ additionally pushed Yugoslav policy towards Germany. As France and England could not supersede the Yugoslav losses,²⁹⁵ arrival of Hjalmar Schacht in June 1936 with his generous promises about increasing import of Yugoslav products and helping the industrialization of Yugoslavia meant even greater attraction of Yugoslavia in the German economic orbit.²⁹⁶

This attraction lasted already from the beginning of the 1930s and it was accelerated with signing of the Clearing Agreement on 1st May 1934.²⁹⁷ Under this agreement, which had far-reaching consequences Germany promised increase in import of Yugoslav products, primarily wheat, maize and plums at the prices 30–40 % higher from the prices on the world market through clearing arrangements in exchange for industrial products.²⁹⁸ Through this arrangement, Germany which lacked foreign currencies was able to provide agricultural products and raw materials for its industry which otherwise would not be able to acquire. Surpluses of the agricultural products and raw materials that German industry could not process were then sold on the world markets at much lower price than they were purchased. As this politics was greeted by Yugoslav producers and peasants it created dangerous dependence on Germany which then used this as a means of pressure on the

state. As Jančík thoroughly researched this issue and documented this process in detail, we will not pay more attention to this issue in this article due to space limitations. See more on this issue in above-mentioned works.

293 D. JANČÍK, *Německo a Malá Dohoda*, p. 44.

294 In the period of 1926–1935 Italy was the largest importer of the Yugoslav goods sometimes taking nearly a quarter of the total Yugoslav export. But after the League of Nations imposed sanctions on Italy for its aggression against Ethiopia this changed completely and Yugoslavia remained totally without its most important export market. Before the introduction of sanctions in 1935 Yugoslavia exported goods in the value of 672 million dinars to Italy. A year later goods in the value of only 137 million dinars was exported to that country.

295 Although the League of Nations promised to compensate the losses caused by the sanctions to Italy, only England introduced some concessions on import of certain categories of Yugoslav goods (eggs, bacon, chicken). These concessions had the value of around 100 million of dinars while the losses were 5 times higher. J. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi*, p. 127.

296 Ibidem, p. 128.

297 D. JANČÍK, *Německo a Malá Dohoda*, p. 53.

298 M. VANKU, *Mala Antanta*, p. 138.

Yugoslav Government. Yugoslav products became too expensive for other customers and Germany could dictate the terms of export and import to the Yugoslav economy.²⁹⁹ Chargé d'affaires of the Czechoslovak Legation in Belgrade already warned to the penetration of German competition on the Yugoslav market in his rapport on the state competition of Yugoslavia dated on 25th June 1935. Except ascertainment that the main tool for winning in such competition is offering the lowest price for ordeals and bribing the Yugoslav officials as well as using influence of already established brokers in Belgrade, he warned that the Germans are entering the market very aggressively. Besides Germans the main competitors for the Yugoslav state commissions were Poles and Hungarians.³⁰⁰

However, considering the enormous strength and size of Germany, its influence endangered the established positions of the Czechoslovak industry in Yugoslavia. Starting with the second half of 1934, German campaign with the purpose of mastering the market became very aggressive. With offering the lowest possible prices and offers they excluded other foreign competition and their economic influence was followed by the political one which was the primary goal of those actions and dumping of the prices.³⁰¹ In the same rapport chargé d'affaires ascertained that the only road for enhancing economic relations and winning in the competition for state commission is through compensational agreements for the two most important Yugoslav export products in mid 1930s and that was tobacco and wheat. Both of those articles were already included in different arrangements between the two governments and Czechoslovakia was obliged to import significant amounts of them but for the expanding options for Czechoslovak industry and export it was according to his opinion necessary to accept another burden in importing those goods. The problem with those articles lay in the fact that Czechoslovakia was already paying too much for them. Yugoslav wheat was significantly more expensive than the one from overseas (mainly American) as well as of lower quality. Since the Czechoslovak Republic was already able to cover almost all of its needs by itself³⁰² it was hard to fulfill even the contracted obligatory volume. In 1934, Czechoslovakia imported 10,000 wagons of wheat and with the contract

299 D. JANČÍK, *Německo a Malá Dohoda*, p. 88.

300 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 8, č. j. 38639, *Hospodářská Malá Dohoda – Spolupráce průmyslová – Státní dodávky jihoslovenské*, 25. 06. 1935, p. 5.

301 Ibidem, p. 4.

302 Except the fact that Yugoslav wheat was more expensive than the world prices, another factor contributed to reducing its import to the Czechoslovak Republic. Grain production in the Czechoslovak Republic gradually augmented and from covering around 70 % of the domestic

preferential and higher prices than on the world markets overpaid more than 70 million of dinars for the Yugoslav wheat than it would pay if it imported grain from USA for example.³⁰³ Similar situation was with the tobacco which was domestically produced in large quantities and a part of the imported tobacco had to be re-exported onto the third markets. Nevertheless, arranging further contracts which could employ Czechoslovak defense and other industries was conditioned with additional quantities of tobacco.

4.1. Trade issues in second half of the 1930s

At the same time of the German penetration into the Danube Basin, the structure of the trade relations between Czechoslovakia and Yugoslavia, gained very different looks in comparison with the 1920s. First of all, because of the overall decline of the trade level and its narrowing on mainly clearing arrangements import from the Czechoslovak Republic was limited to few articles. Among other industrial goods and semi-finished products, textile products mainly from cotton were dominant. Just in 1935 the value of imported cotton goods was 154.684 million of dinars. On the second place there were products from wool and in the same year Yugoslavia imported goods in the value of 107.584 million of dinars.³⁰⁴ Other important import article was paper and paper products and in the same year of 1935 Yugoslavia imported goods in the value of 16.623 million of dinars. Among those industrial products there were also some raw materials and it was mainly coal,³⁰⁵ coke and iron. Yugoslav statistics for trade with Czechoslovakia in the first half of the 1930s showed that the negative level of previous decade was mostly gone mainly thanks to the clearing arrangements:

needs in the first half of the 1920s it reached almost full coverage of the domestic market with domestic production of wheat in the second half of the 1930s.

303 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 8, č. j. 38639, Hospodářská Malá Dohoda – Spolupráce průmyslová – Státní dodávky jihoslovanské, 25. 06. 1935, p. 13.

304 *Ekonomist*, Belgrade, May 1936, p. 9.

305 Coal was imported in the value of 8 million of dinars in 1935.

Table No. 10. Trade balance with Czechoslovakia in first half of the 1930s³⁰⁶

Year	Export in thousands of dinars	Export in percentage of overall export	Import in thousands of dinars	Import in percentages of overall import	Balance in thousands of dinars
1931	743,600	15.49%	872,476	18.18%	-128,826
1932	402,501	13.17%	446,991	15.63%	- 44,490
1933	366,124	10.84%	348,805	12.10%	+ 17,319
1934	437,294	11.23%	417,608	11.69%	+ 19,686
1935	540,027	13.40%	516,790	13.97%	+23,237

Nevertheless, while the structure of trade became almost completely settled in 1936 Czechoslovakia still had more than 180 million of dinars of passive balance on the clearing account. This was the heritage of earlier structure of trade and with the trends of economic relations in mid-1930s this passive balance could be settled only with the reinforced import of Yugoslav agricultural goods. Nevertheless, due to the strong resistance of the Ministry of Agriculture this was almost impossible to achieve. The efforts of the Yugoslav delegation together with the Romanians for Czechoslovakia to become more willing to import larger volumes of wheat and maize was partly successful, so in 1936 Czechoslovakia imported from the South wheat in the value of 62.43 million of crowns and maize valued at 31.30 million of crowns.³⁰⁷ However, while the total value of import of wheat and maize for the previous year in the first nine months of 1935 was almost 90 million of crowns, in the coming 1936 it was almost zero which led to a significant decline from about 30 million of crowns in the overall trade balance. Nevertheless, as import of these two food raw materials in the previous year was almost three times higher than the total decline in 1936 it can be concluded that the overall economic cooperation became more intensive and more diverse in the second half of the 1930s.³⁰⁸ The decline in the need for import of Yugoslav wheat, due to increased production of the same in Czechoslovakia, led to the fact that the obligatory annual import of 10,000 tonnes of wheat was very difficult to fulfill. Equally, Yugoslav wheat prices were higher than those on the world market. The Czechoslovak Cereal Company

306 Table based on author's calculations. *Ekonomist*, Belgrade, May 1936, p. 11.

307 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 5, č. j. 150287, Výsledky prací VIII. zasedání Hospodářské Malé Dohody, 30. 11. 1936, p. 2.

308 Ibidem.

was consequently exposed to losses because it needed to sell the imported wheat on the third markets at lower price than bought if it was able to sell it at all. Therefore, the news that a part of the compulsory purchase of 5,000 tonnes of Yugoslav wheat could be sold to Austria was received with relief. This transaction needed to be approved by the Czechoslovak Republic since the structure was conditioned by the signed contract. Czechoslovakia answered positively to this request and only asked from Yugoslavia that the money received from Austria for the wheat be paid on the Czechoslovak clearing account in order to reduce the positive balance that the Czechoslovak Republic had.³⁰⁹ At that moment, in August of 1935, the Czechoslovak Cereal Company had more than 40,000 wagons of wheat in reserves out of which 6,000 wagons came from Yugoslavia.³¹⁰

In such circumstances, it was understandable that Czechoslovakia tried to implement every solution in order to avoid future import of wheat. Nevertheless, Yugoslav authorities personified in Prizad counted that 1935 harvest would bring more than 195,000 wagons of wheat, out of which 15,000 was excess for export, and expected the Czechoslovak Republic to fulfill its obligations regarding the wheat import. The solution was partly found in the above-mentioned case that part of the Yugoslav surpluses was exported to Austria with Czechoslovakia paying the obligatory preferential³¹¹ which in the end meant less losses than in the case that those 5,000 wagons were imported to Czechoslovakia.

Another agricultural product whose import was decreasing was corn. In difference to wheat, land sown with corn reduced³¹² but this did not affect the decreasing trend of import of the Yugoslav corn. In 1934 the Czechoslovak Republic imported 123,568 tonnes of corn in the value of 71.980 million of crowns and next year this dropped to 75,961 tonnes in the value of 45.874 million of crowns. In 1936 quantity of 80,000 tonnes could be exported to Czechoslovakia but due to the Yugoslav orientation towards the other markets this volume was not supplied.

Moreover, while the import of wheat and corn was decreasing, eggs were imported in larger quantities and in 1934 Czechoslovakia imported 15.2 million of eggs in the value of 3.8 million of crowns. Next year this quantity increased to

309 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 4, č. j. 102227, Jugoslávie – dovoz pšenice, 28. 08. 1935.

310 Ibidem, č. j. 207093, Jugoslávská pšenice, 16. 08. 1935, p. 3.

311 Preferential for the import amounted to 18 milions of crowns for 10,000 wagons of wheat which was obligatory quantity for import.

312 From 157,000 hectares in 1925 to 89,813 hectares in 1934.

19.4 million but due to the price decline the value was cut to 3.2 million of crowns. In 1936 almost 23 million of eggs were imported from Yugoslavia.³¹³

Among other products which Yugoslavia expected to be exported to the Czechoslovak Republic was wine. However, the quantity of the wine export was not fulfilling the expectations of the Yugoslav producers. While Czechoslovakia covered around 20 % of its needs from abroad, just a small part came from the Kingdom of Yugoslavia, in the quantity of 4,164 tonnes and value of 1.1 million of crowns in 1935. The structure of the export and import with Yugoslavia in 1935 in thousands of crowns compared to the overall statistics of Czechoslovak trade is presented in a table below:

Table No. 11. Structure of the Yugoslav-Czechoslovak trade in 1935³¹⁴

Class of goods	Import			Export		
	Overall	From Yugoslavia	Percentage of overall trade	Overall	To Yugoslavia	Percentage of overall trade
Settler goods	128,013	-	-	261	-	-
Tropical fruit	15,971	479	3.7 %	25	-	-
Sugar	416	-	-	136,999	284	0.2 %
Tobacco	213,998	54,668	25.5 %	39	-	-
Grain and products	283,506	115,646	40.7 %	224,264	585	0.26 %
Cattle	160,348	58,019	36.1 %	471	-	-
Other animals	34,777	2,557	7.3 %	5,048	4	0.07 %
Fruits and vegetables	511,947	49,358	9.6 %	223,193	1,394	0.62 %

313 *Ekonomist*, Belgrade, May 1936, p. 8.

314 Table based on author's calculations: NA, f. UOZK, k. 380, č. j. 17999, Rozbor zahraničního obchodu Československa s Jugoslávií a Rumunskem, 12. 11. 1936, pp. 11–12.

Animal products	327,103	17,328	5.3 %	174,677	589	0.34 %
Fats	179,186	14,364	8 %	5,574	281	5.21 %
Oil	22,602	798	3.36 %	2,497	10	0.04 %
Drinks	31,658	1,058	3.4 %	20,244	85	0.4 %
Food	62,409	1,579	2.53 %	18,031	128	0.7 %
Wood	60,151	6,092	10.1 %	403,051	19	0.0 %
Coal and peat	209,150	1	0.0 %	403,638	5,174	1.28 %
Minerals	250,486	6,858	2.74 %	139,955	821	0.59 %
Raw materials for medicine and fragrant	14,567	5	0.03 %	1,279	35	2.74 %
Dyes and groin	32,843	4,798	14.6 %	4,433	96	2.7 %
Gum and rubber	52,108	-	-	11,363	2,949	25.9 %
Cotton and goods	687,601	94	0.01 %	667,265	89,371	13.3 %
Flex and hemp goods	231,487	12,318	5.32 %	274,750	18,584	6.76 %
Wool and goods	603,171	491	0.08 %	506,248	69,589	13.75 %
Silk and goods	235,571	1,318	0.56 %	275,800	2,968	1.08 %
Finished goods	18,369	15	0.0 %	304,704	3,406	1.1 %
Paper and goods	70,584	22	0.03 %	211,903	10,848	5.1 %

Iron goods	207,056	922	0.4 %	956,202	30,714	3.2 %
Base metals	330,602	735	0.2 %	295,220	3,919	1.3 %
Machines and components	207,726	356	0.1 %	956,202	30,174	3.2 %
Electrical machinery	151,006	313	0.2 %	61,241	2,657	4.3 %
Vehicles	48,509	207	0.4 %	39,351	4,497	11.4 %
Precious metals	43,609	-	-	555,715	249	0.04 %
Apparatus and instruments	115,585	5,385	4.6 %	68,239	13,440	19.7 %
Swath	146,343	41	0.03 %	66,072	5,698	8.6 %
Chemical products	194,288	1,806	0.9 %	127,810	3,756	2.9 %

The main problem and obstacle for the increase of export of Yugoslav goods to Czechoslovakia was the resistance of the agrarian party and the Ministry of Agriculture controlled by them. They refused giving almost any concession to Yugoslavia even when it was contrary to the highest state interests. Shortsighted refusal of any concessions was very counterproductive when considered within the larger framework of international relations. The level of such resistance of the Czechoslovak Ministry of Agriculture toward any further import of agricultural and animal products from Yugoslavia can best be illustrated on the case of poultry meat. Namely in June and July of 1936 there was a shortage of poultry meat in the spa centers in Western and Northern Bohemia. They attempted to solve this problem by expanding the volume of the poultry import from Yugoslavia from 150 with additional 250 tonnes per year. The Ministries of Foreign Affairs, Trade³¹⁵ and Finance³¹⁶ approved this increase but the stubborn resistance of the Ministry of

315 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 3, č. j. 106343, Zásobování lázeňských míst drůbeží, jugoslávský kontingent, 13. 08. 1936.

316 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 3, č. j. 96532, Jugoslávie – Superkontingent zabité drůbeže, 21. 07. 1936.

Agriculture could not be broken. Upon repeated interventions from all three Ministries that if this import fails to materialize the spa season would be endangered, the only response was that the domestic production was more than enough to cover the entire poultry meat demands in Czechoslovakia and that Spa centers should turn to the domestic producers.³¹⁷

This case shows how strong the influence of the agrarian party was and that even the joint actions from the other three Ministries could not break their refusal. Deflection of export focus from Yugoslavia to other states was even sharper after the decision of the Yugoslav National Bank on 19th August 1936 that the export of wheat and corn can only be paid in free currencies and that any compensational agreement is not possible any more. This decision clearly endangered the Czechoslovak interests because reducing of the clearing account passive balance depended on further import of agricultural goods. With a very successful 1936 harvest which left almost 60,000 wagons for export³¹⁸ and end of the sanctions to Italy, Yugoslavia was able to find a customer who would paid in solid free currencies instead of compensational arrangements but nevertheless asked for Czechoslovak preferential to be paid.³¹⁹ However, after strong interventions from different sides this decision was amended with the permission to export grain into states with which Yugoslavia had a negative clearing balance as with Czechoslovakia. It seemed that the ban on export, except for free foreign currency, was focused mainly against Germany and Austria with whom Yugoslavia had a passive clearing balance and they developed the practice of taking agricultural products through the clearing trade and then selling them on the third markets for money. Therefore, on 11th September 1936 export of grain to the Czechoslovak Republic was permitted even through the clearing arrangements with the obligatory preferential system still in force. The first delivery of wheat in 1,500 wagons was sent immediately and it was sold to the company Brunge from Amsterdam even before the arrival.³²⁰

But it was not possible to overlook the fact that the trade relations with Czechoslovakia had less and less significance to the Kingdom of Yugoslavia. While in 1936 the entire quota of lard imported to Czechoslovakia consisting of 375 wa-

317 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 3, č. j. 85188, Jugoslávie – Dovoz drůbeže do ČSR k zásobování lázeňských míst, 27. 08. 1936.

318 Czechoslovakia had obligatory import with paying the preferential on 10,000 wagons of wheat.

319 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 4, č. j. 109939, Vývoz pšenice a kukuřice pouze za volné devizy, 21. 08. 1936.

320 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 5, č.j. 119385, Nákup jugo pšenice roku 1936–1937, 06. 10. 1937.

gons was exhausted already in September of 1936,³²¹ in 1937 in same period less than 100 wagons of lard was exported to Czechoslovakia from Yugoslavia.³²² Dr. Petrović who was a Yugoslav Director for Export Control protested about this with the Czechoslovak Legation in Belgrade. He claimed that upon the Czechoslovak insisting, Yugoslavia standardized the entire production of lard and bacon in order to be a better exporter to its Little Entente partner. Now after Yugoslavia standardized its entire production, Czechoslovakia was importing non-standardized lard from Romania.³²³ At the same time, Dr. Petrović also complained that the Czechoslovak side was not paying the entire amount of Yugoslavian import on the clearing account and that it was charging the parts which had already been covered by the Czechoslovak earlier loans or sold goods.³²⁴

During the same year, the problem of pig imports already burdened the economic relations. The Yugoslavian side preferred export to Czechoslovakia to be just pork without bacon³²⁵ but only the Ministry of Foreign Affairs which was always trying to keep its Little Entente partner satisfied was willing to meet the Yugoslav wishes. Other Ministries in the Czechoslovak Government preferred the import of meat with bacon or as the Ministry of Trade recommended import of live pigs instead of meat would be even better.³²⁶ As in earlier cases, the Ministry of Agriculture had an entirely negative attitude toward any kind of pork import from Yugoslavia with bacon or without it.³²⁷

Trade with pork and bacon products was an important part of the trade between Czechoslovakia and Yugoslavia in 1937. As an illustration of this claim,

321 So the entire contingent for export of Yugoslav lard was increased.

322 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 6, č. j. 117314, Dovož sádla z Jugoslávie, 04. 09. 1937, p. 1.

323 Ibidem, p. 2.

324 For example, in June 1937 goods in the value of 28 million of crowns were imported from Yugoslavia but only 15 million of crowns were paid and that was already paid by the Škodovka loan. The rest of the payment was supposed to be paid in December at end of the fiscal year. This situation was unbearable for the Yugoslav side because its exporters were paid immediately after the export from the Government account. Ibidem, p. 2.

325 Yugoslav side wanted an annual quota of 3,000,000 kilograms of pork without bacon to be exported to Czechoslovakia. In a letter to the Ministry of Foreign Affairs from the Yugoslav Legation in Prague they expressed a desire that the contingent should be exported on a weekly basis and that the eventual unused part of the weekly contingent should be transferred to the following weeks. AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 6, č. j. 68546, Jugoslávie, dovoz vepřového masa bez slaniny, 01. 04. 1937.

326 Ibidem, č. j. 66831, Jugoslávie, dovoz vepřového masa bez slaniny, 18. 05. 1937.

327 Ibidem, č. j. 48533, Jugoslávie – dovoz čerstvého vepřového masa bez slaniny do ČSR, 09. 04. 1937.

we can use the data from a letter sent in March 1937. Just in that month Yugoslavia exported 8,167 pigs for 60 crowns a piece and for that amount the Union for live-stock and animal products paid 517,020 crowns on the account of the Yugoslav Government in the Postal Saving Bank. In the same month, 1,460 kilograms of salami from Petrinja was imported in the value of 9,626 crowns. So the entire amount of money paid on the clearing account was 526,646 crowns.³²⁸ However, with the German advance the position of the Czechoslovak products on the Yugoslav market was seriously endangered. Such downward spiral was very obvious and the politicians and experts were trying to find the solutions which would reverse the situation and re-tighten Yugoslavia to its allies in both economic and political sense.

4.2. Efforts invested in improving the economic relations

The efforts to increase the economic exchange with Yugoslavia through better functioning of the Economic Council of the Little Entente were faced with basic problems for which it was not simply possible to increase the trade level beyond a certain limit. The results of the research conducted by the Chamber of Commerce in Czechoslovakia which was aimed at determining in which sectors of the economy import from Yugoslavia could be increased were simply devastating. They showed that there was not much room for improvement in this field. The reasons for this were various ranging from the fact that some goods that were needed in Czechoslovak industry were scarce in Yugoslavia as well.³²⁹ Another factor was that other Yugoslav products were already being produced in sufficient quantities in Czechoslovakia.³³⁰ Other obstacles for increasing the import from the Kingdom of Yugoslavia were excessively high tariffs,³³¹ expensive transport, Yugoslav restrictions on export;³³² the prohibition of further export after processing in Czechoslo-

328 AMZV, IV. sekce, k. 376, sl. 6, č. j. 70562, Refundace syndikátních náhrad za vepře v Jugoslávii a syndikátních poplatků z petřínského salámu, 20. 05. 1937.

329 As corn and plums. AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, č.j. 9953, Hospodářské vybudování Malé Dohody. Zvýšení dovozu z Jugoslávie, 21. 01. 1936, p. 1.

330 This was the case with ground peppers. Although ground peppers produced in Czechoslovakia had poorer quality because of the high tariffs on the import from Yugoslavia it was impractical to buy the Yugoslav ground pepper even though it had a better quality in comparison to the Czech productions. In addition, consumption of pepper and ground pepper was on a downward trajectory.

331 High import duties were introduced on salami.

332 This was the case with walnut wood.

vakia³³³ as well as too many irregularities in the practice of the Yugoslav authorities in issuing export and import licenses etc.³³⁴

In order to be able to increase the Yugoslav export to Czechoslovakia and thereby reduce the possibility of full economic binding of that Balkan ally to Germany, the Chamber of Commerce recommended reducing the import duties for some of the Yugoslav goods,³³⁵ replacing the vegetables imported from Italy with vegetables from Yugoslavia and the same thing with industrial plants.³³⁶ Other measures included the establishment of the bilateral agreement for sheep import and increase of the pig import quotas from arranged 42,000 pigs.³³⁷ An increased import of freshwater and marine fish was also recommended, as well as the liberalization of the system of import of eggs from Yugoslavia.³³⁸ The chamber of commerce also wanted an adjustment of the prices of pig lard to Czechoslovak market which would enable larger import.³³⁹ An increase of the import of Yugoslav wine was supposed to be done at the expense of import of Italian wine which should

333 For example, this was the case with feathers whose re-export after processing and use in the final products was disabled through a bilateral agreement. The reason for this was the large export of the same product primarily to Germany where the prices were much higher. For these reasons, Yugoslavia wanted to disable the Czechoslovak firms to sell feathers imported from Yugoslavia at a higher price whether as a raw material or as a part of the final product to Germany.

334 This was the case with pork and eggs. Yugoslav authorities interfered with the practice of pricing of pork, keeping a relatively high price and at the same time requiring preferential status and increasing the amount of mandatory redemption. In the case of export of eggs, the authorities had a decisive role in granting export licenses thereby significantly restricting the freedom of the market.

335 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, č.j. 9953, Hospodářské vybudování Malé Dohody. Zvýšení dovozu z Jugoslávie, 21. 01. 1936, p. 2.

336 Ibidem, p. 3.

337 Although the Ministry of Agriculture which protected the interests of the domestic producers promoted the import of pigs only of *mangulica* breed which were characteristic for the Balkans region. Agrarians were refusing the import of other breeds of pigs because according to them the domestic manufacturers could provide the already existing breed in sufficient quantity.

338 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, č.j. 9953, Hospodářské vybudování Malé Dohody. Zvýšení dovozu z Jugoslávie, 21. 01. 1936, p. 5.

339 Also for an increase in import of Yugoslav lard, it was recommended that the prices of lard and artificial fats become more even because imbalance of prices led to an increase in consumption of artificial fats at the expense of natural fats. It was therefore recommended that the production of artificial fats be restricted to 5 280 wagons, whose production will be limited by months: January to February by 4 % of production; March to April by 5 %; May 8 %; June 9 %; July to October by 12 %; November 9 %; December 8 %. It was also recommended to control the prices and not allow the difference between natural and artificial fat to be higher than 2kc. Another recommendation was that no more than 5 % of pig lard can be used in artificial fat in order not to trick the consumers as greater amount of lard would lead to reduction of the difference in

decline due to sanctions.³⁴⁰ An import of the meat products (sausages, salamis, bacon etc) was recommended only if the quality would be higher and prices lower, as on example Hungarian food producers were offering better products with lower prices.³⁴¹ In order to increase the import of wood, which was cheaper in Yugoslavia than elsewhere, it would be necessary above all to reduce the costs since for example for 10,000 kg of walnut wood the cost of transportation was 4,000 to 5,000 crowns.

On the other hand, the shipment sent from Istanbul to Prague through Hamburg had an entire cost of transport around 2,900 crowns for the same quantity of wood.³⁴² Also for example, poplar wood which was a lot cheaper in Yugoslavia than in Poland was primarily imported from Poland due to lower prices of transport. From this report it is possible to see the basic import branches and most important products which were imported to Czechoslovakia from Yugoslavia as well as what were the most significant obstacles for increasing the volume of trade exchange. In addition to walnut and poplar, chestnut wood, beech and oak were also imported. While for example increasing the import of wood was seen only in the light of reducing the transportation costs as well as reducing tariffs, increasing the import of iron ore was estimated to be crucial for increasing the capacity of heavy steel industry. In addition, it was recommended to use direct orders from Yugoslavia and transport it through railways. On the other hand, some of the ores like burl or plaster were not imported primarily due to the lower quality since they were not suitable for use in the Czechoslovak industry. A similar case was also with hemp which was mainly imported from Italy and after the introduction of sanctions the intention was to reorient import from Yugoslavia. However, problem arose from the fact that the Yugoslav hemp was simply of lower quality than the Italian one and it was very difficult to replace it on the market which was accustomed to higher quality products.

taste which would consequently favour vendors and manufacturers of artificial fats which was a lot cheaper.

340 In total for the first 10 months of 1935, 265 wagons of Italian and only 42 wagons of Yugoslav wine was imported.

341 The reasons for these higher prices can be found in the high cost of transportation via Maribor and Austria as well as in the duties that amounted to 8.50 crowns for 1kg. In addition, it was necessary to pay taxes for the meat in the amount of 1.60 crowns for 1kg as well as the contribution to Livestock union in the amount of 1.20 crowns for 1kg.

342 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, č. j. 9953, Hospodářské vybudování Malé Dohody. Zvýšení dovozu z Jugoslávie, 21. 01. 1936, p. 10.

Quite another problem was for example in the import of burnout coal. Almost entire Yugoslav production was exported to Czechoslovakia but in order to enlarge the production and export more to Czechoslovakia which would then cover all of its needs from Yugoslavia it was necessary to reduce the prices which were at a significantly higher level than on the world market.³⁴³ As with the system of clearing, import and export were connected and an increase in import of raw materials and products mentioned would lead to an increase in export of largely finished and thus more expensive products in the Balkans. For these reasons, one of the priorities of the Czechoslovak Section in the Economic Council of the Little Entente was a total increase in trade through the diversification and increasing the number of items that would be included into the economic exchange. While it was always difficult to reach an agreement on the issue of import quotas and preferences for agricultural products, it was much easier to reach a compromise and signing of the agreements on other issues such as railway, river and postal-telegraph traffic.

Already at the fourth session of the Economic Council of the Little Entente in Prague in January and February of 1935 agreements on tariffs of the Danube Companies of the Little Entente were signed. In addition to the same session, agreements on a common tariff for direct passenger traffic between Yugoslavia and Czechoslovakia were signed as well as indirect tariff over the Romanian railways for goods which were delivered through them. Nevertheless, while it was not particularly demanding to reach the agreements and compromises on such issues, it was almost impossible to reconcile diametrically opposing views on major issues as was the import of Yugoslav agricultural products in Czechoslovakia. The arrangements for the purchase of wheat and corn that were supposed to facilitate the economic cooperation between the two countries were generally quite burdensome and ineffective for the Czechoslovak side due to reduced active balance in the clearing account. Namely, while the Czechoslovak Republic suffocated in the surplus of wheat, the Yugoslav side insisted on the export of wheat which then had to be re-exported with large losses.³⁴⁴ In contrast, when the Czechoslovak side wanted to import wheat the Yugoslavs were not accepting the idea of exporting wheat at

343 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, č. j. 9953, Hospodářské vybudování Malé Dohody. Zvýšení dovozu z Jugoslávie, 21. 01. 1936, p. 13.

344 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 2, č.j. 18637, Hospodářská Malá Dohoda: výsledky čtyřleté spolupráce a program na r. 1938, 05. 02. 1938, p. 3.

prices on the world market but preferred the significantly higher prices by which Germany purchased it through the clearing.³⁴⁵

Extraordinary good harvest in Czechoslovakia in 1933 was so abundant that even next year 20,000 wagons of wheat remained unsold causing strong fear that the Czechoslovak Republic would stop import of the wheat from the Kingdom of Yugoslavia because of its own increased production. As wheat was one of the most important export items through which Yugoslavia was reducing passive balance on the clearing account, Czechoslovak decision that despite the large domestic surpluses they would import 6,000 wagons of wheat in the year 1934³⁴⁶ led to a facilitating the approval in the Yugoslav press and public.³⁴⁷ While on the first session of the Economic Council of the Little Entente the decision was made that in future Czechoslovakia will import 30 to 33 % of the overall wheat import from Romania and Yugoslavia. Even though at that time that seemed very good for the Balkan state, the development in following years showed that this was a rather pointless concession. The increased domestic production in the Czechoslovak Republic led to fact that import of grains became almost zero. For that reason, at the following sessions of the Economic Council, great efforts were made on introducing the contingent obligation, instead of the obligatory percentage, on the import of wheat to Czechoslovakia. The clearing balance was steadily increasing at the expense of the Czechoslovak Republic and in the beginning of 1935 the balance was passive for Yugoslavia in the value of 59 million of crowns.³⁴⁸ Because of that Ministers Edvard Beneš and Milan Hodža advocated annual quotas of 10,000 and 8,000 wagons of wheat from Romania and Yugoslavia.³⁴⁹ As there was no need for such import in the Czechoslovak Republic that would mean that the Czechoslovak Cereal Company would have to re-export that wheat to the third markets. Entering such impractical and damaging business was motivated by gradually an-

345 Ibidem, p. 4.

346 Possibility was left open for the import of 4,000 additional wagons until 15th January 1935. AMZV, IV. sekce, k. 539. sl. 4, č. j. 109293, Koupě 6,000 vagonů pšenice v Jugoslávii – ohlas v tisku, 29. 08. 1934.

347 Almost all major newspapers except Vreme and Politika paid significant attention to this issue and the decision of the Czechoslovak government.

348 The fact was that there were frozen debts amounting to 90 million of crowns which were not counted in the clearing balance and which in fact led to nearly 150 million of crowns of the negative balance for Yugoslavia with the Czechoslovak Republic. AMZV, IV. sekce, k. 453, sl. 2, č. j. 14883, IV. zasedání Hospodářské Rady Malé Dohody – schválení hospodářských plánů, 01. 02. 1935.

349 AMZV, IV. sekce, karta 453, sl. 2, č. j. 7409, Dovoz pšenice do Československa, 28. 01. 1935.

nulling the passive balance on the clearing account which grew steadily with the reduction of Yugoslav import (and Romanian) to Czechoslovakia and a need to form stronger ties between Balkan allies and their Central European partner.

Although Beneš and Hodža advocated for the establishment of sound quota for the import of wheat, the resistance of agrarians and ministries of agriculture could not be overcome. So at the Fifth session of the Economic Council held in Bucharest from 17th to 22nd June 1935 one of the most important points of contention was the wheat import. Agreement to this point could not be reached since the Czechoslovak negotiators rejected the idea of compulsory purchase of the import if the wheat was not a necessity. The agreement therefore could be reached on the issue of carp import by which there was an extended export quota of 32 tonnes of carp for Yugoslavia. The decline in the trade exchange was clearly visible from the statistics of the import and export and that led the planners of the economic exchange plan with Yugoslavia to allow completely free import or use of annual quotas. So for example, there was a planned import of 100 tonnes for ground pepper in the value of 450,000 crowns but in 1934 only 56 tonnes were imported in the value of 388,000 crowns.³⁵⁰ This item was planned to be free of restrictions for both importers and exporters in 1935.

The same was the case with wines and wine grapes for which in 1934 there was a planned limited quantity of 1,000 tonnes but slightly less than 60 % of the stipulated quantity, i.e. 593 tonnes was imported.³⁵¹ There was a similar situation with apples and pears for which there was an intended quantity of 10,000 tonnes while only 4,861 tonnes were imported. As for plums for which the intended quantity was 12,000 tonnes, only 5,054 tonnes were imported, which meant less than half of the agreed quantity. For onions the intended quantity was 500 tonnes but only 169 tonnes were imported. While for this article the maximum amount that could be imported was revoked, for pigs the quantity in 1935 remained the same as in the previous year when it was set to a maximum amount of 42,200 pieces.³⁵² During the upcoming years there was an increase in pig import and quotas were usually exhausted already after the first half of the year but there was no change in

350 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, without the number of unit, *Hospodářský plán výměny zboží mezi státy Malé Dohody – Jihoslovanský dovoz do Československa*, 05. 01. 1935, p. 1.

351 *Ibidem*, p. 1.

352 In 1935 Czechoslovakia imported just 23,293 pigs from Yugoslavia, instead of agreed contingent of 42,200.

the maximum amount that may be imported.³⁵³ It was similar to chicken eggs for which the quota was also not filled in 1934.³⁵⁴

The exchange plan for 1935 was valid from 1st January 1935 and was supposed to be controlled at the first annual meeting in the year in order to verify that the proceeding was according to plan and was subject to amendment in case of change. The plan also envisaged that by October of each year Yugoslavia would notify the Czechoslovak side on how much corn Yugoslavia could export for the next year. After that Czechoslovak side would inform of its needs and how much maize could be imported during the year. A similar mechanism was provided under the original contract for the wheat but due to the opposition from the Ministry of Agriculture it was removed from the planned protocol.³⁵⁵ The contingent established for pig import was divided to monthly quantities instead of annual and it was possible to reach a monthly deviation of 25 % if the Czechoslovak needs for that month would so require.

However, during the year it should reach the alignment and harmonization with the original plan and the amount imported. The economic plan envisaged the differences between the various forms of trade, i.e. whether the goods are subject to the clearing system, a system of related foreign currencies or completely free trade with foreign currencies. But the activities of the Economic Little Entente were not just limited to structuring the annual plan of exchange for different commodities and raw materials. The goal of the Economic Little Entente was also to enhance the cooperation in the field of industrial entrepreneurship. Before the meeting of the Economic Council of the Little Entente in Bucharest from 30th April to 9th May 1935 the Czechoslovak side prepared a proposal of cooperation in the field of industrial entrepreneurship. According to this plan the first step was organizing a Permanent Committee that was supposed to be composed of political representatives as well as the representatives from the economy who would work together on the closer co-operation in this field.³⁵⁶ Within the scope of activities of that Committee there were: cooperation on the foundation of enterprises and workers trai-

353 Although in such cases additional contingents of pigs were determinate.

354 In 1934 determinated was contingent of 17.28 millions of eggs, but Czechoslovakia imported slightly more than 15 million of eggs. AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, without the number of unit, Hospodářský plán výměny zboží mezi státy Malé Dohody– Jihoslovanský dovoz do Československa, 05. 01. 1935, p. 4.

355 Ibidem, p. 5.

356 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č. j. 107420, Hospodářská Malá Dohoda – spolupráce v průmyslu, 30. 08. 1934.

ning, cooperation in the field of establishing the affiliate enterprises in other countries of the Little Entente and joint action in other countries, conclusion of the long-term contracts on supply of raw materials and semi-finished products, cooperation of cartels organization and cooperation in the field of information and protection status of workers.³⁵⁷

As the economies of the countries of the Little Entente were incompatible, as the statistics show, the scope of economic cooperation mainly existed at the bilateral level, Yugoslav-Czechoslovak, Czechoslovak-Romanian and the least developed were Romanian-Yugoslav. Because of such mutual relations, activities of the Economic Council of the Little Entente can be viewed primarily in the context of regularization and upgrading of special Yugoslav-Czechoslovak and Czechoslovak-Romanian relations while the relations Yugoslavia-Romania stayed in the second plan. The importance of the above mentioned Czechoslovak initiatives was primarily reflected in the stipulation of Czechoslovak assistance in industrialization of Yugoslavia and Romania. There were occasional campaigns in Czechoslovakia and quite loud ones against the participation of their country in the industrialization of the Balkans allies.³⁵⁸ The idea of keeping the existing relations, in which Czechoslovakia would be the industrial base of the Little Entente and Romania and Yugoslavia would be providing the raw material base was at one time very popular in Czechoslovakia.³⁵⁹ However, Czechoslovak plan foresaw cooperation in industrialization and the establishment of new enterprises in other states of the Little Entente. According to this Czechoslovak industry could in the beginning function as a manufacturer and supplier of machines and after that phase by supplying spare parts for the machines³⁶⁰ as well as raw materials and semi-finished products in so-called prefabricated industry and finished parts. Another important factor was supposed to be the cultivation of raw materials which if not already in the hands of a third country on various grounds (concessions, predefined quotas, etc.) could be dealt within the industry of the other states of the Little Entente in case the producer state does not have the required capacity for that action.

Another form of cooperation that the plan envisaged was the cooperation of cartel organization that would aim to organize internal market as well as defend it

357 Ibidem, p. 2.

358 Ibidem, p. 3.

359 Z. SLÁDEK, *Malá Dohoda*, p. 179.

360 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č. j. 107420, *Hospodářská Malá Dohoda*—spolupráce v průmyslu, 30. 08. 1934, p. 4.

against the competition from abroad.³⁶¹ After the foundation the Permanent Industrial Committee had some promising results in the beginning although in some cases, in the words of Czechoslovak experts, not to a satisfactory level of cooperation with the Yugoslav side.³⁶² For example, agreements on import of pyrites and trade with this item, resulted in steadily increase of import from Yugoslavia.³⁶³ Pyrites, which was created as a supplementary product in the flotation of lead and zinc, is mainly produced in Trepča. Ústecký chemický spolek signed a contract in 1935 with this factory for the annual supply of 40,000 tonnes intended for the factories in Ústí nad Labem and their companies in Hungary and Yugoslavia.³⁶⁴ Trepča appeared as a possible supplier of lead and zinc to factories in Czechoslovakia but the problem lay in the fact that the representatives of the factory in Yugoslavia were not authorized for the conclusion of these transactions. Therefore, any possible future arrangements needed to go through the headquarters in London which further complicated the conclusion of agreements. Also in the mid-1930s, lead and zinc from Trepča already had agreed customers so the quantity for export to the Czechoslovak Republic was not available. In addition to the increase in import of pyrites, during 1935 there was an increase in import of chromate ore. This ore increased from the amount of only 55 tonnes in 1933 with the value of modest 29,000 crowns to 1,599 tonnes next year in value of 688,000 crowns. A year after that import of chromate ore increased to 5,129 tonnes in the value of 2.534 million of crowns.³⁶⁵ But not only mining raw materials recorded upward trajectory in Yugoslav export. Hemp that in 1933 was imported only in the amount of 602 tonnes and value of 2.7 million crowns a year later reached 1,645 tonnes and the value of 8.6 million of crowns. A significant part of that was an increase in import of flax and hemp ropes which was due to sanctions to Italy. In addition to raw materials there was an increase in

361 The cooperation on third markets was not planned, and this question is not placed on the agenda of Economic Council.

362 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č.j. 21414, Generální sekretariát Hospodářské Malé Dohody, 11. 02. 1936.

363 In 1933 Czechoslovakia imported Yugoslav pyrites in quantity of 8,242 tones of worth 1.8 million crowns; next 1934 year it imported 11,170 tones in worth 2.5 million of crowns; And in 1935 imported was 13,242 tons valued at 3.7 millions of crowns.

364 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č.j. 21414, Generální sekretariát Hospodářské Malé Dohody, 11. 02. 1936, p. 7. Yugoslav pyrite had significant traces of powder, and therefore is mainly used in the paper industry for cleaning pipes. Ustecky concern nevertheless worked on removing these technical imperfections to achieve the possibility of using the Yugoslav pyrite in more technically complicated processes.

365 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č. j. 21414, Generální sekretariát Hospodářské Malé Dohody, 11. 02. 1936, p. 7.

import of certain industrial products such as electrodes of which only Vítkovické Železářny (Vítkovice Ironworks) imported over 35 tonnes in 1935.³⁶⁶

Czechoslovak capital showed interest in several investments in Yugoslav industry and primarily in the refinery for processing copper, factory of aluminum as well as in investments in iron industry. However, due to the influence of certain groups in the Yugoslav society, which did not have interest in participation of the Czechoslovak capital in this segment of industrialization, investments and plans were left for another time.³⁶⁷ Therefore, despite the theoretical interest shown in helping the industrial development in Yugoslavia, in many instances, this was not the case. For example, Yugoslav desires to build spinning mills which would reduce textile import from Czechoslovakia as one of the major imported products were met with a refusal. The Czechoslovak Federation of the Textile Industry used their influence to prevent the construction of such factory during the entire post-war period. Spinning mill which was planned to be built in southern Serbia i. e. Macedonia was seen as a direct attack on the interests of Czechoslovak industry. That is why this initiative was repeatedly suppressed by the Yugoslav authorities on which influence of the Czechoslovak partners was constantly exerted.³⁶⁸ In the most serious initiative for opening of the factory official pressure was executed in order to avoid this.³⁶⁹ This initiative was justified by the fear of jeopardizing jobs in Czechoslovakia³⁷⁰ and a further increase of unemployment in the country. Therefore, the Union of Czechoslovak Spinning Mills asked the Czechoslovak Government to intervene at all costs and prevent the construction of that factory in Yugoslavia.³⁷¹

But the question of the export of textile to Yugoslavia was not just important for the textile industry, but it became a political question. As this branch of industry was concentrated heavily in the German populated regions in Czechoslovakia, in the so-called Sudeten land, these regions were especially hit hard by the consequences of the Great Depression. As export of the consumer goods and light

366 Ibidem, p. 10.

367 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č. j 27145, Průmyslová spolupráce států Malé Dohody, 22. 02. 1936, p. 1.

368 Serbian Association of textile industrialists headed by the engineer Vlado Ilić was also at the beginning of the 1930s against the construction of spinning mill in Yugoslavia.

369 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, without the number of the unit, Zřízení přádelny lna v Jugoslávii, 23. 08. 1935.

370 Number of spindles flax has fallen from 283,000 in early 1920 years, to about 170,000 of the same mid 1930s.

371 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 6, without the number of unit, Zřízení přádelny lnu v Jugoslávii, 23. 08. 1935.

industry was hit hardest from all and dropped the most, in regions with German majority crises was harder than in Czech populated parts of the country. For this reason, Czechoslovak Government wanted to avoid further losses and even larger worsening of the economic situation in German regions, and protected at all costs export of textile products to Yugoslavia. Those efforts resulted in maintaining of importance and volume of textile industry products in overall export to Yugoslavia.

But Czechoslovakia did not show such refusal in every branch of the industry. The greatest interest was shown for building the aluminum factories as branch that would have the greatest possible significance for predicted war efforts. The construction of these factories was viewed as a matter of importance for the entire Little Entente and not just for Yugoslavia. For this reason, the obvious failure to build the aluminum factory with the help of Czechoslovak capital was seen as a defeat in the race with Germany which has assumed the Yugoslav market, its raw materials and attracted Yugoslavia into its economic and political orbit. For the sake of improving coordination between the two economies of the Little Entente allies, the decline in import of ores and other raw materials from Yugoslavia in the early 1930s led to taking serious steps that would help increase import of raw materials to Czechoslovakia. The reasons for this decline in import of ore were twofold, i.e. they were not associated with the effects of the Great Depression only. In addition, increased foreign competition pushed Yugoslav raw materials from the Czechoslovak market. That was specifically the case of chromate ore where the import from Yugoslavia in 1931 accounted for 86 %. Two years later although the overall quantity of imported ore increased, the proportion of ore from Yugoslavia dropped to around 3.1 %.³⁷² The reason for this was cheaper chromate ore from British South Africa and the South-African Union and that pushed out goods from other countries.

A similar situation was with zinc, where the share of import from Yugoslavia fell from 23.4 % in 1931 to not even importing any zinc ore in 1933. The Zinc ore from Yugoslavia was completely replaced with the ore from Italy, Romania and the United Kingdom. In the case of the Yugoslav iron ore, it was replaced with iron ore from Italy, British possessions in West Asia and Spain. The cause of the decline in import of minerals from Yugoslavia was the economic crisis which led to falling of prices on the world market. There was also a decline in import volumes since the prices of goods from Yugoslavia were uncompetitive. As the prices could not be

372 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 4, č. j. 52826, Hospodářská Malá Dohoda – spolupráce v oboru hornictví, 21. 03. 1935.

lowered through the higher productivity and lower costs of extraction, the only way that it could stabilize and increase the proportion of ore from Yugoslavia on the Czechoslovak market was lowering the prices of transportation and tariffs. That applied mostly to railway tariffs of Yugoslav and Czechoslovak Railways and the possibility of lowering tariffs of Hungarian and Austrian railways because transport between the two countries had to go through their territories.³⁷³ In addition, it was necessary to lower the tariffs of the Danube Navigation Companies because this was the second most promising and least costly variant of transportation of minerals from the exporting to the importing country.

However, the problem with lowering the tariff was the refusal of such measures primarily by Yugoslav railways which did not agree to reduce the prices.³⁷⁴ Experts in the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs characterized Yugoslav railroad policy as inflexible, impractical, narrow, bureaucratic, limited and poorly oriented toward the market economy.³⁷⁵ The same experts³⁷⁶ recommended proposing the issue of reducing the transport tariff to the Economic Council of the Little Entente since that would have much greater chance of reaching the desired goal than the negotiations with the inflexible leadership of the Yugoslav railways. On the other hand, the issue of import ore from Yugoslavia was more a matter of political trade than purely an economic matter. For example, Czechoslovak needs for iron ore were largely covered with the import from Sweden with whom they were bound by long-term contracts. Iron from Sweden was of the highest possible quality, terms of delivery were always respected and the Swedes were always able to get the highest and best bank guarantees. So from a purely economic point of view, there was no reason to cancel these links with Sweden or Soviet Russia from where Czechoslovakia imported metals.

373 See more on tariff issues in Ivan JAKUBEC, *K problematice dopravních tarifů po první světové válce*, in *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka* (Praha: Karolinum, 1998), 231–239.

374 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. č.j. 52826, *Hospodářská Malá Dohoda – spolupráce v oboru hornictví*, 21. 03. 1935.

375 *Ibidem*, p. 5.

376 Ministry of Foreign Affairs consulted, among others, in addition to its experts, professor of Vysoká škola báňská v Příbrami (Příbram Mining University) B. Stočes, who helped in writing on extensive report on the sites of ore in Yugoslavia. This report also elaborated possibilities of ore exports to Czechoslovakia. In making this report, the Legation of the Czechoslovak Republic in Belgrade had quite a big trouble in getting accurate data, since the Yugoslav data and prospectus were pretty unreliable and very imprecise in estimation of the mineral resources of the country.

On the other hand, for political or economic-political reasons, it was important to cultivate the relations and import ore from Yugoslavia.³⁷⁷ What was required from Yugoslavia in this case was the adjustment of prices, quality and speed of delivering to global standards if not completely then at least to the extent possible. The quality of the iron ore from the Ljubija mines near Prijedor was similar to Russian or Swedish but the price was 90 dinars more expensive per ton than the Swedish competition.³⁷⁸ If we take into account all the political-economic indicators, those who were primarily interested in the increase of the import volume of ores within the Little Entente cooperation were Yugoslavs. The only exception was import of copper in which the Czechoslovak side was interested.³⁷⁹ Another possible form of cooperation was the possibility of buying the sites of ore and coal mines in Yugoslavia with the Czechoslovak capital which would then provide the exploitation of natural resources and raw materials for the Czechoslovak purposes. Such participation could be possible only if Czechoslovakia provided a sufficient capital and a sufficient number of experienced experts. Until the end of the First Republic, Czechoslovakia was not able to provide either and as Yugoslav market of raw materials was taken over by Germans the desired larger import of raw materials and minerals from Yugoslavia actually did not take place.

4.3. Last sessions of the Economic Little Entente and attempts for the revival of economic relations

Even though the Yugoslav political elite led by Milan Stojadinović gave up on the essential actions through the Little Entente, in these last years of the functioning of pact through the Economic Little Entente an alternative to a comprehensive German economic and political embrace was still sought. At the meeting of Yugoslav

377 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl, č. j. 52826, Hospodářská Malá Dohoda– spolupráce v oboru hornictví, 21. 03. 1935, p. 6.

378 The Iron ore from Yugoslavia was mainly imported by Vítkovické železářny (Vitkovice Ironworks) and Pražská železářská společnost (Prague Ironworks Company). During the 1920 annual permissible quantity, which was exported from Prijedor to Vitkovice was around 10,000 tones, at a cost of 96 crowns per ton, which was subsidized. To interruption of export came after the failed joint venture of building of heavy industry complex in Yugoslavia, in which project documentation and planning separates Vitkovice factory invested significant sum of money.

379 Czechoslovakia was primarily interested in the import of black copper, regarding the planned construction of a refinery for the processing of copper, from which it withdrew in early 1930s due to the economic crisis.

and Czechoslovak economic sections of the Little Entente on 25th February 1936, Yugoslav delegation requested a total reduction of tariffs by 50 to 70 % or giving preference for fixed-Yugoslav article.³⁸⁰ As before most objections to the Yugoslav demands came from the representatives of the Ministry of Agriculture who did all to protect Czechoslovak agricultural production. The main problem was the Yugoslav request for reducing tariffs on meat products,³⁸¹ prunes³⁸² and plum jam.³⁸³ Yet these problems were resolved by meeting the requirements of the Yugoslav side in part. The introduction of taxes on coal and coke, which were transported across the Danube,³⁸⁴ aggravated Czechoslovak export of these minerals in Yugoslavia.

Therefore, the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs intervened through the Legation in Yugoslavia in order to eliminate these fees or to make them apply to coal and coke as well which were transported via sea routes.³⁸⁵ It was mainly Czechoslovak export which was discriminated with the taxes on coal and coke since these were transported by sea from Poland, England, Germany and other major exporters to Yugoslavia. As a major part of coal and coke exported to Yugoslavia came from Ostrava and Karviná basin and was exported by the Danube, the protests of mining companies and urging to for the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs to intervene in removing those taxes were understandable.³⁸⁶

380 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, č. j. 41226, Hospodářská Malá Dohoda: československý příspěvek na budování obchodních styků, 21. 03. 1936.

381 Yugoslav side wanted reduction of prices below, the then, customs of 8.50 crowns, referring to the customs for the Italian mortadella which was reduced to 3.50 crowns since 1924. But the problem was that the import of Italian mortadella always been limited to narrow, wealthier segments of the population that could afford luxurious Italian products, while the Yugoslav cured meats, whose consumption was growing, was used by large segments of the population. Consumptions of the salami and other meat products from Yugoslavia increased from 166 quintals (1 quintal – 100 kilograms) in 1934 to 883 quintals in 1935. In addition, the Yugoslav government, contrary to the previous agreements, provided export premiums to its exporters, which further undermined position of domestic producers which could not fought with subsidized Yugoslav products.

382 For one of the most important Yugoslav export articles was not such a problem height of protective tariffs, but requirements of Czechoslovak importers for packing plums in large cardboard boxes or bags, while the Yugoslav producers and exporters preferred transport in small boxes.

383 Reducing tariffs on plum jam was a mechanism to defend itself from cheaper American competition, which threatened to displace as prunes and Yugoslav jam from the Czechoslovak market.

384 On 1st June 1935 introduced was tax of 40 dinars for 1 ton of coal and coke transported by the riverroads.

385 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 8, č. j. 99911, Jugoslávie – poplatky na uhlí a koks dopravované po Dunaji, 22. 08. 1936.

386 Ibidem.

Following the successful intervention in August 1935 with the Yugoslav government, there was a reversal of these fees.³⁸⁷ Although passive balance for Czechoslovakia on the clearing account dropped to 123 million of crowns in August 1937 (in summer 1936 it was around 180 million of crowns), further decline was not expected due to the overall decreasing in mutual trade and its restriction to several articles exchanged mostly through the clearing arrangements which was diverting merchants and businessmen from concluding transactions. In the years with weak harvest, as was 1937, the possibilities for narrowing the passive balance on the clearing accounts were even lower because Yugoslavia wanted to export smaller surpluses³⁸⁸ for foreign currencies and not through the clearing arrangements.

The improvement of import quantity of Yugoslav plum jam was increased from 5 to 15 wagons but this small increase did not help reduce the passive condition on the clearing account because the simultaneous import of prunes, mainly from Bosnia, decreased.³⁸⁹ This measure only revolutionized domestic producers of plum jam because they could not follow the lower prices of jam from Yugoslavia.³⁹⁰ The Czechoslovak-Yugoslav Chamber of Commerce in Prague as well as its counterpart in Belgrade the Yugoslav-Czechoslovak Chamber of Commerce in Belgrade were among the institutions which were supposed to help overcoming of the impasse of mutual economic relations. Idea on founding of Czechoslovak-Yugoslav common chambers was already intriguing minds in 1920s, but only effects of the 1929 Economic crisis pushed economists and enterprisers toward its foundation.³⁹¹ The goal of these Chambers was specialization and centralization of economic, trade and financial informations and their provision to interested businessmen, industrialists and merchants. Czechoslovak-Yugoslav Chamber was supposed to be in the closest coordination with Ministries, other Chambers and financial institutions.³⁹² While the Czechoslovak-Yugoslav Chamber of Commerce in Prague functioned well, its partner Chamber in Belgrade, although founded just a year later in 1932, did not have such success. Because of that, Yugoslav-Czechoslovak

387 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 8, č. j. 23241, Vývoz čsl. uhlí a koksu do Jugoslávie, 31. 05. 1935.

388 In 1937 it was just above 30,000 wagons of grain for export. For example, two years earlier, Yugoslavia had 80,000 wagons of grain designated for export.

389 AMZV, IV. sekce, k. 540, sl. 3, č. j. 157188, Dovož švestek a povidel, 21. 09. 1937.

390 Price of the plum jam in Yugoslavia was around 2.85–3 crowns for kilogram while the price in the Czechoslovak Republic was 4 crowns for kilogram and above.

391 *Československo-Jugoslávská revue*, 1930, č. I, p. 289.

392 *Československo-Jugoslávská revue*, 1930, č. I, pp. 289–290.

Chamber of Commerce in Belgrade was reorganized³⁹³ in November 1936 but it did not have the time to develop significant instruments for enhancing mutual relations until the fateful events in Autumn 1938.³⁹⁴ The two chambers from Prague and Belgrade even started a series of joint meetings in September 1937 in order to improve the coordination of common causes. The most important issue at that meeting was how to react to the dangerous competition of the German economy which was threatening to completely attract the Balkans area into its sphere of interest.³⁹⁵

At that moment, the relations with its Little Entente partner were clearly assigning place for the economic exchange with Italy and Germany especially. In December 1937, the Kingdom of Yugoslavia had a positive balance on the clearing account with Germany in the amount of 180 milion of marks and a positive balance of 33 milion of liras with Italy. At the same time, the balance with Czechoslovakia was negative in the amount of 140 milion of crowns. This situation was naturally pushing Yugoslavia even further into the German embrace. Ninth session of the Economic Little Entente in Dubrovnik from 15th to 22nd February 1937, aimed to develop an exchange plan for Yugoslav and Romanian trade with Czechoslovakia. For these reasons, all preferences were extended until 31st October when it was necessary to hold a new session of the Economic Little Entente which would make a decision about the future status of the development directions.³⁹⁶ In addition, contribution to the wine in barrels was increased to 100 crowns for 100 litres and the contributions for wine grapes from Yugoslavia were increased in the amount of 80 crowns for 100 kg which was dismantled at the previous session of the Economic Council.³⁹⁷ Contribution for pigs was also increased from 70 to 100 crowns for 100 kg.

On the next tenth session of the Economic Council in Trenčianské Teplice from 11th to 19th October of 1937, it was concluded that the trade relations be-

393 AMZV, IV. sekce, k. 689, spisový obal, č.j. 157983, Jihoslovansko-československá obchodní komora v Bělehradě, 28. 11. 1936.

394 See more on cooperation of the Chambers of Commerce in Little Entente in Drahomír JANČÍK, *Obchodní a živnostenské komory a malodobová hospodářská spolupráce*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdenka Sládka*, pp. 231–239.

395 AMZV, IV. sekce, k. 689, spisový obal, č.j. 164619, První schůze Společného výboru Československo-jihoslovenské hospodářské komory, 03. 12. 1937.

396 AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 2, č.j. 30708, Tajná zpráva o IX. zasedání Hospodářské rady Malé Dohody, 04. 03. 1937.

397 Ibidem.

tween the two states are enhancing.³⁹⁸ On that meeting the Economic Council extended all the preferential quotas to the next session which was scheduled for February but was postponed for the end of March 1938. As far as the Yugoslav/Czechoslovak relations, the greatest improvement was in the form of increased import of Yugoslav iron ore whose quantity went up from 150,000 tonnes in 1937. Later in 1937, the First International Fair held in Belgrade in September 1937 led to a joint session of the two Chambers which was aimed at further improving the cooperation and increasing the scope of collective actions.³⁹⁹ And at the last session of the Economic Council of the Little Entente which was held in Bucharest from 9th to 18th of March 1938 on the agenda there were the usual points on improving the volume of trade cooperation among the countries.

While the scope of the Czechoslovak-Romanian cooperation reached almost the same level as before the crisis in 1929, which was taken as the last normal economic year (although Czechoslovak export began to fall only since 1932),⁴⁰⁰ the Yugoslav-Czechoslovak cooperation was significantly below the level of before the crisis. This related primarily to the Czechoslovak export to Yugoslavia while the Yugoslav export reached almost the same level as before 1929.⁴⁰¹ In particular, the improvement of mutual trade should have been enhanced by the common tariff of Yugoslav and Czechoslovak railways which was introduced in addition to the already existing exemptions on transport of meat, fruit and vegetables since March 1938.⁴⁰² Further exemptions to the carriage of goods from clay, glass and textiles were planned from September 1938.

However, due to the events from September and October 1938 which culminated with the Munich agreement at the expense of Czechoslovakia, those exemptions never entered into force. Railways of the two countries issued a common tariff on transport of goods between Czechoslovak and Yugoslav ports which was aimed at facilitating and increasing traffic between the two countries by rail. The first part of the agreement which provided exemptions to the 17 items came into force on 1st January 1938 and the second part of the agreement came into force

398 Ibidem.

399 AMZV, IV. sekce, karton 448, sl. 2, 17685, Tajná zpráva o X. zasedání Hospodářské rady Malé Dohody, 09. 02. 1938.

400 Z. SLÁDEK, *Malá Dohoda*, pp. 272–273.

401 For the period 1924–1930, the average Yugoslav exports to Czechoslovakia amounted to 437.858 million of crowns.

402 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 2, č. j. 14772, Zpráva o postupu a výsledku prací na realizování bukurešťských usnesení, 06. 09. 1938, příloha I, p. 3.

on 1st August 1938.⁴⁰³ In some other areas, the economic cooperation within the Little Entente failed to lead to concrete results. This was especially the case with the Danube Commission which even after several years of work could not move further from the memorandums and plans and which failed to make a quality shift with creating common tariffs and discounts on certain types of goods.⁴⁰⁴

There was a slightly better situation in the terms of air traffic where in 1938 existed two airlines between Czechoslovakia and Yugoslavia. The first was the ČSA flying from Prague to Bratislava–Zagreb–Sušak and the other was a company Aeropot which flew from Zagreb to Vienna–Brno–Prague.⁴⁰⁵ The first airline was constant while the second was seasonal and operated from 15th June until 30th August every year. How far-reaching the economic plans of the Economic Council were can be testified by the plans of creating a general secretariat of the Little Entente floating enterprises that was supposed to have its headquarters in Belgrade and to address the issues of the Danube navigation as well as the Adriatic and Black Sea voyage. Nevertheless, this as well as many other plans of the Economic Council of the Little Entente remained just on paper. They were not achieved due to the reduction of the will of the main political factors and also because of the impending crisis that preceded the Second World War which marked the practical disappearance of the Little Entente.

Yet the last session of the Economic Council of the Little Entente in Bucharest from 9th to 18th of March 1938 was marked by particularly difficult negotiations between the Yugoslav and Czechoslovak side and their mutual distrust and misunderstanding. On the other hand, other bilateral negotiations between Czechoslovakia and Romania were not so difficult and in many points it came to understanding and compromise between the two sides.⁴⁰⁶ Uncompromising approach of the Yugoslav delegation and sharp way in which they demanded the fulfillment of the requirements threw unfavourable light on the further development of mutual relations.⁴⁰⁷ The reasons for not fulfilling Yugoslav demands laid in fact

403 Ibidem, p. 4.

404 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 2, č. j. 14772, Příloha: Zpráva o malodohodové spolupráci v dunajské plavbě od posledního (březnového) zasedání Hospodářské rady Malé dohody.

405 AMZV, IV. sekce, k. 455, sl. 2, č. j. 14772, Zpráva o činnosti v oboru leteckém v Malé dohodě od XI. zasedání v březnu 1938, p. 1.

406 AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 1, č. j. 49548, Hospodářská rada Malé Dohody: příspěvky k podpoře hospodářských styků a průběh obchodně-politických jednání na XI. zasedání Hospodářské rady, 25. 04. 1938.

407 The only positive outcome of the negotiations was the extension of preferential quotas for plums. Requests of the Yugoslav delegations for increased subsidies for wheat and payments on

that because of the German demand for agricultural products, meat and raw materials, the prices of the Yugoslav goods became too high for other countries. Besides that, increased production, especially, of the pork meat in Czechoslovakia precluded the economic logic of importing pigs from abroad.⁴⁰⁸ Already allocated contingents of pigs remained unused and the Yugoslav request for increase of the quota from 42,200 to 72,200 was completely unrealistic. The problem of pig import which was gradually declining but nevertheless remained one of the main items of the Yugoslav export to Czechoslovakia was constantly resolved by joint commissions. As the industry already had enough material (so-called industrial pigs), surplus of import flowed to the free market and lowered the price of the so-called consumer pigs. Owners of the industrial pigs were engaged in speculations and were inventing various reasons which would further aggravated import from Yugoslavia. They were also unscrupulously bribing Yugoslav clerks.⁴⁰⁹

This inevitably led to the scandal which even had to be resolved by the Parliament of Yugoslavia.⁴¹⁰ In order to avoid further scandals, in May 1938 there was a meeting at which they adopted the following decisions: to set the automatic scales at the Prague market; to ensure the presence of both the importer as well as the exporter at the weighing of imported livestock; and to avoid rounding of the weight of cattle to which only the importers were represented and were mainly carried out to the detriment of the Yugoslav exporters.⁴¹¹ Yugoslav export to Czechoslovakia in 1937 amounted to 409.7 million of crowns and this was an increase of 18 % compared to 1936 when it stood at 346.9 million of crowns. While import from Yugo-

the Central European prices (i.e. prices which Germans paid), increased contingent and subsidies for pigs and the new, more favourable, arrangement for industrial pigs, were all refused.

408 AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 1, č. j. 49548, Hospodářská rada Malé Dohody: příspěvky k podpoře hospodářských styků a průběh obchodně-politických jednání na XI. zasedání Hospodářské rady, 25. 04. 1938, p. 8.

409 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, č. j. 66125, Vhodná úprava prodeje průmyslových vepřů v ČSR, 03. 05. 1938.

410 Alliance for cattle and meat products in Prague vehemently denied such accusations. But with regard to the behavior of other Czechoslovak trade representatives, such as those representatives of the armaments industry, as well as in overall venality of Yugoslav officials, the author assumes (though without irrefutable evidence) that the charges were probably justified. The cause of discord and corruption were mechanisms which determined that for 75 % consuming pigs, the Yugoslav exporters have a free choice of the importer, and that for 25 % choice of exporters have Czechoslovak importers of pigs. On field of import of industrial pigs, existed complete freedom of choosing Yugoslav exporters by Czechoslovak importer. AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, č. j. 66125, Vhodná úprava prodeje průmyslových vepřů v ČSR, 03. 05. 1938, p. 3.

411 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 2, č. j. 59795, Úprava trhů dobytka v Praze, 30. 05. 1938.

slavia grew, export of Czechoslovak goods was significantly below the pre-crisis levels although in this field there was a significant improvement. So in 1937 Yugoslavia exported goods in the value of 595.9 million of crowns while a year before it was 429.7 million of crowns. This was an increase of 38.6 %. ⁴¹² The most important items of the Yugoslav export in 1937 were:

Table No. 12. Value of the Yugoslav export to Czechoslovakia in 1937⁴¹³

Goods	Value in thousands of crowns
Pigs	79,018
Tobacco	69,395
Copper	44,976
Lard	17,968
Corn	13,383
Lambskin	13,003
Plums	11,584
Hemp	10,160
Wheat	9,717
Eggs	8,397

Active balance for Czechoslovakia on the clearing account resumed in early 1938 due to increased export to Yugoslavia and in May 1938 amounted to 137 million of crowns. This led to further delays in paying the Czechoslovak exporters so that for example goods that were delivered to Yugoslavia in December 1936 were paid in March 1938. Thus, from the delivery to payment of goods came a gap of almost 16 months which of course further exacerbated their relations already disrupted by the German competition and its penetration on the Yugoslav market. ⁴¹⁴

⁴¹² AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 1, č.j. 84697, Výsledky prací XI. zasedání Hospodářské rady Malé Dohody, 30. 06. 1938, p. 2.

⁴¹³ Table based on author's calculations: AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 1, č.j. 84697, Výsledky prací XI. zasedání Hospodářské rady Malé Dohody, 30. 06. 1938, p. 2.

⁴¹⁴ AMZV, IV. sekce, k. 448, sl. 1, č. j. 68496, Hospodářská rada Malé Dohody: příspěvky k podpoře hospodářských styků a průběh jednání na XI. zasedání Hospodářské rady, 10. 05. 1938.

In some cases payment deadline reached alarming 19 months.⁴¹⁵ During 1938 there were more meetings needed to resolve this worrying situation but their efforts fell into the shadow of events which culminated with the Munich Agreement in October 1938 and the disappearance of the first Czechoslovak Republic. Next scheduled session of the Economic Council of the Little Entente planned for October 1938 was not held due to the events after Munich and the death of the Little Entente. This symbolically marked the end of the project which was for almost two decades connecting the two countries as allies.

4.4. End of the Little Entente

Even before Munich and imperceptible death of the Little Entente which followed, the relations between allies were basically just formal. At the last meeting of the Permanent Council of the Little Entente in Bled on 21st–22nd August 1938 when the Ministers of the Foreign Affairs met for the last time, Kamil Krofta did not expect any real help or even moral support from Yugoslavia and Romania.⁴¹⁶ For Milan Stojadinović and Nicolae Petrescu-Comnen, the Little Entente was already dead and the most important thing was avoiding involvement into a German-Czechoslovak conflict.⁴¹⁷ Because of that, they sent a clear signal to Berlin to avoid the situation in which due to the attack of Hungary on Czechoslovakia they would have to stick to their allied obligations.⁴¹⁸

When this did not happen and Hungary gained its portion of Czechoslovakia after the Vienna arbitration, the last remnant of the need for alliance disappeared and even without the dissolution the Little Entente ceased to exist. But even if Yugoslavia accepted the notion that the alliance was dead much earlier, this did not mean that the German embrace and domination was accepted without any resistance. As we already described above, German penetration to Yugoslavia started strongly after signing of the Clearing Agreement on 1st May 1934. In years which followed Germany began to dominate the Yugoslav market and attracted most important part of the Yugoslav export. While this phenomenon was greeted with approval by the wider population, because 75 % of the population of Yugoslavia

415 AMZV, IV. sekce, k. 444, sl. 3, sl. 3, č. j. 124829, Malá Dohoda, 24. 08. 1938.

416 M. VANKU, *Mala Antanta*, p. 249.

417 D. JANČÍK, *Třetí Říše a rozklad Malé Dohody*, p. 208.

418 M. VANKU, *Mala Antanta*, p. 283.

depended on agriculture, parts of the political elites were trying to avoid total dependence on Germany.⁴¹⁹ However, relations with Germany became strained as the passive balance on the clearing account of the Yugoslav trade continued and increased from 14 to 23.3 million marks in the beginning of 1937,⁴²⁰ and Yugoslav economy was on the road of no return from dependence on Germany.

Attempts to eliminate this dependence by arranging new preferential quotas which would be provided by Czechoslovakia through the Economic Council of the Little Entente failed. This desperate need can explain the behavior of the Yugoslav delegation at the last meeting of the Economic Little Entente in Bucharest in March 1938 when they tried by every means to gain better preferential and increase of quotas for export. However, this did not change the fact that in 1938, both economic and political, interests of the two states were irretrievably gone in opposite directions.

This was clearly visible when the September crisis in 1938 broke out. After Munich decision, Czechoslovakia was forced to abandon the areas populated by Germans which ultimately led to the disappearance of the first Czechoslovak Republic. Czechoslovak Little Entente allies tried everything to avoid entering the war and after Czechoslovakia accepted Munich ultimatum they succeeded in that. General deflection from the Czechoslovak cause can be illustrated by the reflection on opening the new chemical plant Zorka which was a part of Ústecký chemický spolek in the city of Šabac on 8th November 1938. While in their opening speeches, mayor and other dignitaries emphasized the role of brotherhood with the Czechoslovak nation in opening this factory, which was supposed to strongly improve economical position of the entire region, in newspapers this event was completely ignored.⁴²¹ Attitude of the political elite and newspapers after Munich and the end of the First Republic showed that they obviously thought the existence of the Czechoslovak Republic was already a closed chapter. So any emphasis of the role of Czechoslovakia or its capital needed to be muffled. Although the Little Entente was dead the economic relations continued in the changed scope during the short period before disappearance of Czechoslovakia. Yugoslav and Czechoslovak representatives, during this interim period, deemed it necessary to reach a new agree-

419 Just in the first half of 1936 Yugoslavia exported to Germany goods in the value of 415 million of dinars which was more than 25 % of the total Yugoslav export in the first half of 1936. D. JANČÍK, *Třetí Říše a rozklad Malé Dohody*, p. 117.

420 Ibidem, p.121.

421 AMZV, IV. sekce, k. 738, spisový obal, č.j. 159457, Jugoslávie. Účast čs. kapitálu v chemickém průmyslu. Nová továrna "Zorky", 10. 11. 1938.

ment and presupposition of the preferential relations and quotas. As this was left for the nearest future, there was no actual realization of new re-composition of the economic relations since only a few months later the remainder of Czechoslovakia came under the rule of the Third Reich.

Conclusion

The economic relations between Yugoslavia and Czechoslovakia in the period from 1918 until 1938 went into several phases, which were influenced by domestic and international development. Numerous political and economic circumstances as well as the impact of global economic conditions set the framework in which it was not possible to perceive mutual relations between Yugoslavia and Czechoslovakia. Among those circumstances, we can mention the political situation in the world after the First World War; political and economic adaptation to new borders and markets, alliance relations within the Little Entente, regulations of trade relations through different commercial agreements, the break-out of the Economic crisis and the influence on the economies of both Yugoslavia and Czechoslovakia by German economic and political penetration into the Danube Basin and the approaching of a new World War.

The first phase of the relations which lasted from the end of the First World War until the economic situation became more stable in 1924–1925 and was characterized by the adaptation to the new circumstances in Europe and the World. The end of the old empires, fragmentation of the former large economic space and compelling ties to the adjustment of the economy determined the flows of mutual economic relations in this period. In those first years, trade was based on the compensational arrangements before the restoration of normal economic relations.

The second phase, which lasted basically until the aftermath of the Great Depression that fell on the economies in Central and South-East Europe, was marked with further stabilization through signing of a new trade agreement that replaced the existing temporary ones. However, the process of concluding the New Trade Agreement was long and plagued with difficulties. When this Agreement was finally signed in November of 1928, the tariff part was not included in the final document and was finally amended into the treaty in 1931. Nevertheless, this Trade Agreement was left as main instrument for regulation of trade between the two states until the end of the period which is analyzed in this article. Apart from

the trade agreement issue, this period also saw strong penetration of the Czechoslovak arms industry into the Yugoslav territory. An enormous success of the armament industry was signing a large contract through which the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes bought weapons and which, together with the interest, grew to over a billion crowns.

The following phase of the mutual economic relations was marked with the consequences of the Great Economic Depression from the 1929. Decreased trade, caused by the accelerating closure of the internal market, was primarily manifest in the decline of Czechoslovak exports, and for the first time, there existed a trade balance between the two countries. Another characteristic of the early thirties was the introduction of the clearing regime which further paralyzed trade relations. All of that led the two states, together with the third member of the Little Entente alliance, Romania, to form the Economic Council of the Little Entente which was supposed to find the answers for the decline of mutual economic relations.

This third phase of the economic relations between the two states was marked with the search for solutions for the recovery of trade and mutual economic relations. The forth, last phase in the period which is analyzed in this article was marked by the intensive German penetration in the Danube region, and especially to Yugoslavia. The Kingdom of Yugoslavia was endangered politically by the collapse of the foreign and domestic policy of the late King Aleksandar and the economic loss of its most important export market, after introduction of the sanctions to Italy. So the possibility of finding another market to absorb Yugoslav agricultural production was imperative. That market could not be Czechoslovakia, because the only way that the market could function through the clearing regime included the increase of both the export of Yugoslav agricultural goods and Czechoslovak industrial products. However, as Czechoslovakia became agriculturally self-sufficient, the room for import of the agricultural products from Yugoslavia was simply not large enough. Orientation and dependancy on the Germany strengthened after Milan Stojadinović ascended to power as the Prime Minister in 1935.

In general we can say that during the entire Interwar period, Yugoslavia have had negative trade balance with Czechoslovakia, except for two years, 1933 and 1935, when it had a small surplus in mutual exchange.⁴²² The highest deficit came in 1921 when it was -1,725 million crowns, and later in 1930 when it reached

422 According to Yugoslav statistics also in 1934 Yugoslavia had small, but, positive balance in trade with Czechoslovakia.

-1,082 million crowns. In the 1930s came the first reduction of the deficit for Yugoslavia, and then for a few years, even small surpluses. However, this change of a negative trade balance to positive came as a consequence of the Great depression, not because of diversification or an increase of Yugoslav exports. Protectionist measures, increase of the custom duties and waiver of the export of goods that were not absolutely necessary, hit Czechoslovak exports to Yugoslavia very hard. As a large portion of Yugoslav imports consisted of technical, light industrial and overall indispensable goods, the drop in their import was huge. At the same time, introduction of the clearing regime, after Clearing Agreement Treaty was signed in June of 1932, which until end of the analyzed period dominated mutual exchange, further restricted trade between the two countries. Overall, the most important Czechoslovak goods for Yugoslavia were gum and rubber products, textile industry products, vehicles and apparatuses. As those were mostly the industrial Czechoslovak exports to Yugoslavia, they were much more diversified than vice versa. In Yugoslav, exports to Czechoslovakia in 1920s were agricultural products, while in thirties the two most important categories became cattle and animal products, as well as tobacco, through which Yugoslavia was bartering for large arms orders from Czechoslovakia. This restriction of the export and import range to just several items seriously endangered the entire exchange between the two countries. In cases when export of some goods, as wheat during the mid-1930s, was endangered, Yugoslav abilities to import Czechoslovak goods were significantly decreased. This was even more prominent with the almost full turnout of economic cooperation with Germany. Only Hitler's Germany was able to pay for Yugoslav agricultural products and raw materials at higher prices than on the world market, and during the same time as that political alliance, economic cooperation between Czechoslovakia and Yugoslavia was vanishing. Milan Stojadinović as Prime Minister did not see the Little Entente as a useful tool anymore and wanted to avoid involvement in the conflict on the side of the Czechoslovakia case, which according to him, had already been lost. Fear from encircling by the hostile powers led Stojadinović to search for solutions on other sides than in the previous period. That ultimately led to moving away from their Czechoslovak ally in that time of crisis, which after Munich in 1938, led to the disappearance of the First Czechoslovak Republic and the Little Entente. That marked an end of the two decades in which both states were allies and had intensive economic relations.

RESUMÉ

Studie se zabývá hospodářskými vztahy mezi Jugoslávií a Československem v období let 1918–1938. Na bilaterální ekonomické kontakty mezi oběma státy měla vliv řada okolností, zejména politický vývoj ve světě po první světové válce, proces adaptace ekonomiky na nově vzniklé hranice v Evropě, vytvoření uskupení tzv. Malé dohody, regulace meziválečné hospodářské spolupráce prostřednictvím různých obchodních smluv, vypuknutí Velké hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let a také následný průnik německého ekonomického a politického vlivu do oblasti Podunají.

Hospodářské vztahy mezi Jugoslávií a Československem se ve sledovaném období dají rozdělit do několika fází. První (1918–1925) se vyznačovala adaptací ekonomiky na nové politické poměry v Evropě, ve druhé (1925–1930) došlo k přechodné hospodářské stabilizaci v důsledku světové hospodářské konjunktury a uzavírání systému nových obchodních smluv, mj. i v oblasti vývozu a prodeje vojenské techniky. Třetí fáze (1930–1935) ovlivnily tvrdé dopady Velké hospodářské krize na střední a jihovýchodní Evropu, které měly za následek úpadek hospodářských a obchodních vztahů v tomto regionu a které zároveň vnesly i řadu rozporů do uskupení Malé dohody, jež se však zpočátku stále ještě pokoušela tyto rozpory nějakým způsobem řešit. Závěrečná fáze (od roku 1935) byla již poznamenána silným politickým a hospodářským průnikem Německa do oblasti Podunají a výrazným slábnutím vzájemné spolupráce mezi malodohodovými spojenci.

Československo jako ekonomicky vyspělý stát vyváželo v meziválečném období do Jugoslávie v první řadě průmyslové zboží, zejména výrobky svého textilního a spotřebního průmyslu, stroje a také zbraně. Naopak Jugoslávie vyvážela do Československa především zemědělské produkty a suroviny. Takováto struktura vzájemné obchodní výměny měla však za následek konstantní jugoslávský platební deficit, který v některých letech přesahoval více než miliardu korun. Pouze v letech 1933 a 1935 měla Jugoslávie malý přebytek ve vzájemném obchodě, který byl způsoben úpadkem československého vývozu a zavedením clearingového režimu.

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. et Mgr. Milan Balaban, Ph.D.

Informační centrum Baťa
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Náměstí T. G. Masaryka 5555,
760 01 Zlín
balaban@k.utb.cz

PhDr. Pavel Cibulka, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97, 602 00 Brno
cibulka@brno.avcr.cz

doc. PhDr. Ladislav Hladký, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97, 602 00 Brno
hladky@brno.avcr.cz

Mgr. Jonáš Pospíchal

Historický ústav
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arne Nováka 1, 602 00 Brno
361161@mail.muni.cz

Dr. Slobodan Selinić

Institut za noviju istoriju Srbije
Trg Nikole Pašića 11, 110 00 Beograd,
slobojana@yahoo.com

Mgr. Jana Škerlová, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97, 602 00 Brno
hrabcova@brno.avcr.cz

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Pavel Boček, Mečislav Borák, Marcel Černý, Vladimír Goněc, Petr Kaleta, Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Nicolas Maslowski, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Ivo Pospíšil (Brno), † Václav Veber (Pardubice), Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa), Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.*

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 102.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele

www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s. p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo

v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.,

Prosecká 76, 190 00 Praha 9,

tel. 286 882 121, l. 230

e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

